

FACULTEIT LETTEREN EN WIJSBEGEERTE

Het slagveld van Europa

*De rol van de Spaanse Nederlanden in de internationale politiek van
Engeland (1665-1668)*

Fien Lauwaerts

Promotor: Prof. Dr. René Vermeir

Commissarissen: Dr. Klaas Van Gelder en Prof. Dr. Arjan Zuiderhoek

Masterproef voorgelegd aan de Faculteit Letteren en Wijsbegeerte voor het behalen van
de graad van Master in de Geschiedenis

Academiejaar 2015-2016

Verklaring betreffende de consulteerbaarheid

De auteur geeft de toelating deze studie als geheel voor consultatie beschikbaar te stellen voor persoonlijk gebruik. Elk ander gebruik valt onder de beperkingen van het auteursrecht, in het bijzonder met betrekking tot de verplichting de bron uitdrukkelijk te vermelden bij het aanhalen van gegevens uit deze studie.

Het auteursrecht betreffende de gegevens vermeld in deze studie berust bij de promotor. Het auteursrecht beperkt zich tot de wijze waarop de auteur de problematiek van het onderwerp heeft benaderd en neergeschreven. De auteur respecteert daarbij het oorspronkelijke auteursrecht van de individueel geciteerde studies en eventueel bijhorende documentatie, zoals tabellen en figuren.

Gent, 20 mei 2016

Universiteit Gent, academiejaar 2015-2016

Voorwoord

Er is veel tijd en hard werk in deze scriptie gekropen, maar het zou niet mogelijk zijn geweest om hem klaar te krijgen zonder de hulp van een aantal personen. Daarom wil ik hier even de tijd nemen om hen de erkenning te geven die ze verdienen.

Eerst en vooral wil ik mijn promotor, Professor Doctor René Vermeir bedanken. Ik ben altijd al gefascineerd geweest door de vroegmoderne tijd en ik ben dan ook zeer blij dat ik door hem gedurende twee jaar enthousiast gecoacht ben geweest. Hij introduceerde me tot het hier onderzochte bronnenmateriaal en maakte een werkbezoek aan The National Archives in Kew mogelijk. Deze scriptie zou zonder zijn hulp moeilijk tot stand zijn gekomen. Ik wil hem dan ook bedanken voor alle feedback die hij heeft gegeven tijdens het creatieproces van deze verhandeling, evenals voor het aanreiken van nuttige literatuur en voor zijn hulp bij het verwerken van de Spaanse correspondentie.

Daarnaast wil ik Robbe Devriese bedanken, die zijn literatuur met me deelde en met wie ik gedachten kon uitwisselen. Ik wil eveneens Doctor Klaas van Gelder en Doctorandus Thomas Donald Jacobs bedanken, wiens inzichten me hebben geholpen tijdens het onderzoek. De mensen achter de schermen van The National Archives en de Universiteitsbibliotheek in Gent verdienen een vermelding, omdat deze veel archiefmateriaal en boeken voor mij hebben klaargelegd.

Uiteraard had ik deze paper niet kunnen verwezenlijken zonder de steun van mijn vrienden en familie. Zowel mijn ouders als mijn broer en zus verdienen een bedankje, omdat ze mij elk op hun eigen manier hebben geholpen en geduldig naar mij hebben geluisterd. Daarnaast wil ik ook mijn vrienden bedanken voor het nalezen van de scriptie.

Tot slot wil ik deze paper graag opdragen aan mijn grootmoeder die, na een dappere strijd tegen de ziekte van Parkinson, tijdens het schrijven van deze thesis is gestorven.

Inhoudstafel

Verklaring betreffende de consulteerbaarheid.....	3
Voorwoord	4
Inhoudstafel	5
Lijst van gebruikte afkortingen	7
Overzicht van kaarten en illustraties	8
DEEL 1 Inleiding	9
1.1. Vraagstelling	10
1.2. Methodologie en bronnen.....	14
Deel 2 Proloog: Het Interregnum en de Restauratie, 1649-1664	19
2.1. De ballingschap van Charles op het Europese continent (1649-1660).....	20
2.1.1. Charles' odyssee (1646-1656).....	20
2.1.2. De alliantie tussen Charles II en Spanje (1656)	22
2.1.3. De Vrede van de Pyreneeën(1659).....	25
2.2. De Restauratie en vestiging van het regime (1660-1664)	27
2.2.1. De Restauratie van Charles II (1660)	27
2.2.2. De Restoration Settlements (1660-1662)	28
2.2.3. Het Engels-Portugees huwelijk (1661).....	30
2.2.4. De verkoop van Duinkerke (1662).....	32
Deel 3 De tweede Engels-Staatse oorlog, 1665-1667	34
3.1. De oorzaken van de tweede Engels-Staatse oorlog.....	35
3.2. De twee kampen	40
3.2.1. De Republiek, Frankrijk en Denemarken	40
3.2.2. De Engelse zoektocht naar bondgenoten.....	42
3.2.3. De bisschop van Münster en Engeland.....	44
3.3. De evolutie van de Engels-Spaanse relaties	53
3.3.1. De relatie tussen de regimes in Engeland en de Spaanse Nederlanden	53
3.3.2. De Engelse bemiddeling in het Spaans-Portugees conflict (1664-1668)	62
3.4. De praktische rol van de Spaanse Nederlanden.....	69
3.4.1. Een neutraal eiland	69
3.4.2. Nevenschade voor de scheepvaart.....	73
3.4.3. Inlichtingen en plotten.....	78

3.5. De Vrede van Breda (1667).....	87
Deel 4 De Devolutieoorlog, 1667-1668	97
4.1. De aanloop naar de Devolutieoorlog.....	98
4.1.1. De Spaanse Successie en het devolutierecht	98
4.1.2. De Franse dreiging in 1667	105
4.2. Het verloop van de Devolutieoorlog	113
4.2.1. De Franse invasie van de Spaanse Nederlanden	113
4.2.2. De internationale reacties	116
4.2.3. De Triple Alliantie (1667-1668).....	125
4.2.4. De Vrede van Aken (1668).....	137
Deel 5 Conclusie	141
Opgave van bronnen en literatuur	148
Onuitgegeven bronnen	148
Uitgegeven bronnen	148
Primaire bronnen	148
Pamfletten en literaire bronnen	149
Secundaire werken	150
Literatuur	150

Lijst van gebruikte afkortingen

ALWT	The Right Honourable the Earl of Arlington's letters to Sir W. Temple, Bar. (ed. Bebington)
An.	anoniem
Bar.	Baronet
CCE	Correspondance de la Cour d'Espagne (ed. Lonchay, Cuvelier, Lefèvre)
CSPD	Calendar of State Papers, Domestic Series
cfr. Infra	zie onder
cfr. supra	zie boven
e.a.	et alii (en anderen)
ed(s).	editor(s)
EHD	English Historical Documents: 1660-1714 (Browning)
EIC	East India Company
f.	folio
N.S.	Nieuwe Stijl (Gregoriaanse kalender)
O.S.	Oude Stijl (Juliaanse kalender)
s.d.	sine dato (zonder datering, jaar van uitgave)
s.l.	sine loco (zonder plaats van uitgave)
s.n.	sine nomine (zonder naam van de uitgeverij)
SP	State Papers
TNA	The National Archives
VOC	Verenigde Oost-Indische Compagnie
vol.	volume
WIC	West-Indische Compagnie

Overzicht van kaarten en illustraties

1. De locatie van de Engelse consuls en enkele belangrijke postroutes gebruikt door de staatssecretarissen, c. 1670, p. 80.

Fraser (P.). *The Intelligence of the Secretaries of State & their monopoly of licensed news, 1660-1668*. Cambridge, Cambridge University Press, 1956, p. 64.

DEEL 1
Inleiding

1.1. Vraagstelling

Het territorium van de Zuidelijke Nederlanden¹ wordt ook wel het slagveld van Europa² genoemd. Deze stelling geldt zeker voor de Vroegmoderne Tijd. De strategisch interessante ligging van het gebied maakte het tot een belangrijke speelbal in het getouwtrek tussen verschillende Europese staten. Lodewijk XIV (1638-1715) probeerde tijdens zijn regeerperiode de Spaanse Nederlanden bij Frankrijk in te lijven, omdat dit een belangrijke territoriale en strategische aanwinst zou vormen. Concurrerende staten sprongen in de bres om te voorkomen dat de Spaanse Nederlanden in de handen van Lodewijk XIV zouden vallen, uit angst dat anders het Europese machtsevenwicht zou worden verstoord.

Zowel historici als het bredere publiek zijn altijd gefascineerd geweest door de macht van de Zonnekoning. De buitenlandse politiek die Lodewijk XIV voerde, is reeds grondig bestudeerd. Het internationale optreden van Lodewijks collega in Engeland³, Charles II (1630-1685), is minder onderzocht. Historici hebben zich daarbij vooral gefocust op de relaties van Engeland met andere grootmachten, in het bijzonder met Frankrijk, de Republiek der Verenigde Provinciën en Spanje. In deze eerder algemene studies volgde men lang de opvattingen uit de zeventiende eeuw en van Whig-historici. Onderzoek over de buitenlandse politiek van Engeland onder Charles II (1660-1685) en James II (1685-1688) werd tot het midden van de twintigste eeuw gedomineerd door de opvatting dat de Engelse politiek ondergeschikt was aan die van Frankrijk. David Ogg spreekt in zijn toonaangevende studie over de regeerperiode van Charles II over: “the subordination of English policy to France”⁴. Deze hypothese werd in de tweede helft van de twintigste eeuw onder vuur genomen door onderzoekers zoals Steven Pincus⁵.

Het waren echter niet alleen de grootmachten die de internationale politiek bepaalden. De Spaanse Nederlanden speelden door hun strategische ligging een cruciale rol in de totstandkoming van de Europese politiek in de tweede helft van de zeventiende eeuw. Het belang van de Spaanse Nederlanden voor de aangrenzende staten, zoals Frankrijk, het Heilig Roomse Rijk en de Republiek⁶ lijkt min of meer vanzelfsprekend. Het grondgebied lag namelijk op een boogscheut van Parijs, wat het toeliet de Franse hoofdstad te bedreigen. De Spaanse Nederlanden hadden banden met het Heilig Roomse Rijk doordat ze deel uitmaakten van de Bourgondische Kreits. De Republiek was hun noorderbuur, die gedurende de zeventiende eeuw de monding van de Schelde controleerde en daarmee ook de toegang tot de haven van Antwerpen. Engeland, als eilandstaat, werd van de Spaanse Nederlanden gescheiden door het Kanaal, maar keek met argusogen naar de havens langs de kust van de Zuidelijke Nederlanden⁷. Bovendien werd

¹ De termen “de Zuidelijke Nederlanden” en “de Spaanse Nederlanden” worden gebruikt om hetzelfde gebied aan te duiden, namelijk de overgebleven Spaanse bezittingen in de Nederlanden.

² Met de term “Europa” wordt het Europese continent als geografisch gebied bedoeld.

³ In deze scriptie gebruik ik de term “Engeland” om de voorloper van het huidige Verenigd Koninkrijk aan te duiden. Dat bestond toen uit de koninkrijken Ierland, Schotland en Engeland, waarvan het koninkrijk Engeland het toonaangevende was in de internationale politiek.

⁴ D. Ogg, *England in the reign of Charles II*, Oxford, Oxford University Press, 1934, volume 1, p. V.

⁵ S.C.A. Pincus, *Protestantism and patriotism. Ideologies and the Making of English Foreign Policy, 1650-1668*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, 506 p.

⁶ Verder in de scriptie hanteer ik ook de term “de Republiek” om te verwijzen naar “de Republiek der Verenigde Provinciën”. Indien ik naar een andere republiek verwijs, zal dit duidelijk vermeld worden.

⁷ A. Corvisier, “Les Pays-Bas méridionaux champ de bataille constant de l’Europe”, in: G. Deregnaucourt (ed.) *Société et religion en France et aux Pays-Bas XVe-XIXe siècle*, Arras, Artois Presses Université, 2000, pp. 47-48.

de internationale politiek bepaald door de problematiek rond de Spaanse erfopvolging, waar de vraag was wat er zou gebeuren met het Spaanse rijk indien de Spaanse vorst kinderloos kwam te sterven. De effecten daarvan voor de Spaanse Nederlanden en de rest van het Spaanse rijk zouden ook gevolgen hebben voor het Engelse regime⁸. Het probleem rond de Spaanse erfopvolging zal verder in deze scriptie nog worden besproken.

Het onderzoek over de verhouding tussen Engeland en de Spaanse Nederlanden beperkt zich vooral tot de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw tot en met de Engelse burgeroorlog en de Commonwealth⁹. Voor de regeerperiode van Charles II vanaf 1660 zijn er nog maar amper studies verricht. Het artikel van Giry-Deloison is een van de schaarse studies over de rol die de Spaanse Nederlanden speelden in de buitenlandse politiek van Engeland in de eerste helft van de zeventiende eeuw. Een dergelijke studie voor de regeerperiode van Charles II is nog niet ondernomen. Charles Giry-Deloison bestudeerde het belang van de Spaanse Nederlanden voor de politiek van de Engelse koning James I tijdens het eerste kwart van de zeventiende eeuw. Onder het bewind van James I functioneerden de Spaanse Nederlanden als de spil van de Engelse diplomatieke relaties met continentale staten, met een bijzondere focus op Spanje, Frankrijk, de Noordelijke Nederlanden en het Habsburgse keizerrijk. James I koesterde de ambitie om de bemiddelaar te zijn in de Europese conflicten om zo de Christenheid te herenigen. Volgens Giry-Deloison verloren de Spaanse Nederlanden hun diplomatieke functie door de hervatting van de Engels-Spaanse oorlog in 1625 en verschoof het diplomatieke epicentrum door onder andere de Dertigjarige Oorlog naar het Heilig Roomse Rijk¹⁰.

Enkele historische studies en artikels besteden aandacht aan casussen in verband met de relatie tussen Engeland en de Spaanse Nederlanden in de jaren '60 van de zeventiende eeuw, maar deze zijn schaars en focussen zich telkens op een zeer specifiek aspect. Een voorbeeld hiervan is het artikel van Clyde Grose uit 1933 over de verkoop van de stad Duinkerke door Engeland aan Frankrijk in 1662¹¹. Uit deze verkoop concludeerde Grose dat Charles II ondergeschikt was aan Lodewijk XIV, maar het is misschien wat voorbarig om uit één casus een dergelijk besluit te trekken. Naast deze zeer specifieke casestudies verschaffen algemene studies over de internationale politiek in zeventiende-eeuws West-Europa slechts onrechtstreeks informatie over de verhouding tussen het Engelse regime en de Spaanse Nederlanden¹².

Over het algemeen focust het verrichte historische onderzoek zich hoofdzakelijk op de kernlanden en kolonies van de Europese staten. Net hier zit een lacune in de historiografie, want ook kleinere territoria, die al dan niet deel uitmaakten van samengestelde staten, hadden een invloed op de Europese politiek

⁸ K. Feiling, *British foreign policy 1660-1672*, Londen, Macmillan and co., limited, 1930, p. 3.

⁹ Voorbeelden hiervan zijn: R. Devriese, *Royalist politics in Flanders. Karel II in ballingschap in de Zuidelijke Nederlanden (1655-1660)*, Gent (onuitgegeven licentiaatsverhandeling Universiteit Gent), 2015, 174 p. (promotor: R. Vermeir); C. Giry-Deloison, "L'Angleterre et les Pays-Bas Espagnols, 1600-1630", in: *Revue du Nord*, 377 (2008), 2, pp. 671-686.

¹⁰ C. Giry-Deloison, "L'Angleterre et les Pays-Bas Espagnols, 1600-1630", pp. 673, 676, 685-686.

¹¹ C.L. Grose, "England and Dunkirk", in: *The American Historical Review*, 39 (1933), 1, pp. 1-27; D. Ogg, *England in the reign of Charles II*, 388 p.; K. Feiling, *British foreign policy*, 385 p.

¹² Een voorbeeld hiervan is de beperkte focus van Levillain op de Spaanse Nederlanden. In Levillain's werk over de driehoeksrelatie tussen Engeland, de Republiek en Frankrijk komt de invloed van de Spaanse Nederlanden slechts onrechtstreeks aan bod in het hoofdstuk over de invloed van de Devolutieoorlog op de relaties tussen de drie staten: C. Levillain, *Vaincre Louis XIV. Angleterre-Hollande-France, Histoire d'une relation triangulaire 1665-1688*, Seyssel, Champ Vallon, 2010, pp. 135-171. Een ander voorbeeld is : S.C.A. Pincus, *Protestantism and patriotism*, 506 p.

van die tijd. Dit historiografisch tekort wordt duidelijk in heel wat onderzoek naar de buitenlandse politiek van Spanje in de tweede helft van de zeventiende eeuw. Het kernland, namelijk het Iberisch schiereiland, en haar overzeese bezittingen vormen telkens de essentie van het onderzoek¹³. Het Spaanse rijk bestond echter niet alleen uit deze gebieden, maar bezat als samengestelde staat in de zeventiende eeuw ook gebieden in Italië en de Zuidelijke Nederlanden. Onderzoek naar de politieke invloed die deze kleinere gebieden en staten hadden op de Europese politiek zou een nuttige en vernieuwende bijdrage kunnen betekenen voor de historiografie.

Bij een studie van de Spaanse Nederlanden in de tweede helft van de zeventiende eeuw moet men sowieso rekening houden met de totstandkoming van een barrière in de Zuidelijke Nederlanden in 1714, na de Spaanse Successieoorlog ten gevolge van de dood van Carlos II (1661-1700). De problematiek van de Spaanse successie ging echter veel verder terug dan de dood van Carlos II. Reeds voor de dood van diens vader Filips IV van Spanje in 1665 was het probleem van de Spaanse erfopvolging een belangrijke factor in de Europese politiek. De uiteindelijke creatie van een barrière stond de Republiek der Verenigde Provinciën toe soldaten in enkele barrièresteden te legeren om de Zuidelijke Nederlanden te beschermen en het als een barrière tegen de Franse expansie te behouden. Werner Hahlweg beschouwde een barrière als een militair-politiek verdedigingsconcept, waarbij de ene staat zijn grenzen afschermd voor een andere staat¹⁴. De Schrijver definieerde het als een bufferstaat of afweerzone die vooral diende als een militaire verdedigingslinie¹⁵. Gezien de lange voorgeschiedenis van de Spaanse successieoorlog, kunnen we ons afvragen of het idee van een barrière in de Zuidelijke Nederlanden ook veel verder teruggaat?

Door een analyse van de gebeurtenissen tussen 1665-1668 aan de hand van de nauwelijks onderzochte *State Papers Flanders* zal de ontwikkeling van de Engelse politiek ten aanzien van de Spaanse Nederlanden worden bestudeerd, om zo te weten te komen welke rol het gebied speelde in de politiek van het Engelse regime. Hierbij wordt er aandacht besteed aan de wijze waarop het Engelse regime het Spaanse benaderde, hoe het Engelse regime¹⁶ dacht over de Spaanse Nederlanden als politieke speler, welke rol het strategisch belangrijk gebied kon spelen binnen de Engelse buitenlandse politiek en of de invloed van de Spaanse Nederlanden door het Engelse bestuur moest worden ingecalculerd. Concreet kunnen we ons afvragen of het Engelse regime en zijn vertegenwoordigers een andere rol op zich namen toen een Franse invasie van de Zuidelijke Nederlanden waarschijnlijker werd. Of er onder invloed van de gebeurtenissen in de Zuidelijke Nederlanden een verandering optrad in de positionering van het Engelse regime ten opzichte van Frankrijk, Spanje of de Republiek? Of de Spaanse Nederlanden werden beschouwd als een pion die door Engeland in het politiek spel kon worden ingezet of dat men het juist een prioriteit achtte om het gebied te beschermen en te behouden? Daaraan gelinkt, dook het idee van de Zuidelijke Nederlanden als barrière, met name tegen Frankrijk, op in de Engelse politiek tussen 1665-

¹³ Bijvoorbeeld: R.A. Stradling, *Spain's Struggle for Europe, 1598-1668*, Londen, The Hambledon Press, 1994, 303 p.

¹⁴ W. Hahlweg, "Barriere - Gleichgewicht - Sicherheit: Eine Studie über die Gleichgewichtspolitik und die Strukturwandlung des Staatensystems in Europa 1646-1715", in: *Historische Zeitschrift*, 187 (1959), 1, pp. 55-56.

¹⁵ R. De Schrijver, "De Eerst Staatse barrière in de Zuidelijke Nederlanden (1697-1701)", in: *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, 18 (1964), 1, pp. 65-66.

¹⁶ Hiermee bedoel ik zowel de beleidsmakers als de vertegenwoordigers en uitvoerders van het Engelse beleid die communiceerden met de bestuurders en op die manier een invloed hadden op het beleid.

1668, ondanks de Engels-Franse toenadering na 1668? Dit alles zal worden onderzocht op basis van een analyse van de Engelse visie en politiek en de rol van de Spaanse Nederlanden tijdens twee militaire conflicten tussen 1665-1668, namelijk de tweede Engels-Staatse oorlog (1665-1667) en de Devolutieoorlog (1667-1668).

We moeten benadrukken dat deze studie zich beperkt tot de analyse van de visie van het regime in Londen en de Engelse vertegenwoordigers in de Spaanse Nederlanden en bijgevolg niet zal ingaan op de evolutie van het Spaanse beleid. Het is echter wel belangrijk om op te merken dat Spanje in de zeventiende eeuw een reus op lemen voeten was, die in de eerste plaats bedreigd werd door het expansieve Frankrijk onder leiding van Lodewijk XIV. De belangen van de Spaanse staat ondergingen in de zeventiende eeuw een verandering van dynastieke naar staatkundige belangen. Concreet hield dit in dat de perifere gebieden de belangen van het Iberisch schiereiland moesten dienen¹⁷. De verandering van de politiek in Madrid had ongetwijfeld zijn gevolgen op de beleidsvoering van het bewind in Brussel. De vraag blijft hoe het Engelse beleid omging met de politieke veranderingen in Spanje en op welke manier daarop werd ingespeeld.

¹⁷ C. Storrs, *The resilience of the Spanish Monarchy, 1665-1700*, Oxford, Oxford University Press, 2007, pp. 19-20.

1.2. Methodologie en bronnen

Vanaf het begin van dit project was het duidelijk dat de *State Papers Flanders* de basis zouden vormen van het onderzoek. Deze bronnen worden bewaard in The National Archives te Kew in het Verenigd Koninkrijk en zijn een onderdeel van de *State Papers Foreign*. De naam van het bronnenbestand is ietwat misleidend. Het gaat hier niet om louter brieven uit het graafschap Vlaanderen, maar om brieven uit het volledige grondgebied van de Spaanse Nederlanden.

De *State Papers Flanders* bevatten de briefwisseling van hoofdzakelijk Engelse correspondenten en vertegenwoordigers van het regime in de Spaanse Nederlanden aan de *Secretary of State* of diens assistenten in Engeland¹⁸. Deze brieven bevatten *intelligence* of inlichtingen voor de Engelse staatssecretaris. Peter Fraser definieert *intelligence* als: “the provision of extraordinary information concerning enemy countries or domestic plotters, but also a regular, settled supply of every kind of news from abroad or at home.”¹⁹ Het merendeel van de ontvangen papieren bij de staatssecretaris was zogenaamde *open ordinary correspondence*. Deze bestond voornamelijk uit gazetten, nieuwsbrieven en de wekelijkse brieven van de correspondenten²⁰. In de *State Papers Flanders* worden enkel de wekelijkse brieven van de correspondenten bewaard. De gazetten en nieuwsbrieven bevinden zich in andere bronnenbestanden²¹. Door de aard van de bronnen zal in dit onderzoek eerst en vooral worden gekeken naar de mening van Engelsen in de Spaanse Nederlanden die correspondeerden met het regime in Londen. Daarnaast zal er ook aandacht besteed worden aan de houding van het Engelse regime ten aanzien van de Zuidelijke Nederlanden.

Bij de aanvang van dit onderzoek was het de bedoeling dat dit project een studie zou zijn van de eerste twaalf regeringsjaren van Charles II en een aanvulling zou vormen op de scriptie van Robbe Devriese over de gevoerde politiek van Charles tijdens zijn ballingschap in de Zuidelijke Nederlanden²². Na de consultatie van de bronnen in The National Archives bleek echter dat de vooropgestelde studie van de eerste twaalf regeringsjaren van Charles II binnen het aangewezen tijdsbestek niet haalbaar was wegens de enorme hoeveelheid bronnenmateriaal. Vandaar het besluit om de tijdspanne te beperken tot de periode van 1665-1668, wat nog steeds een riant hoeveelheid bronnen omvatte.

De periode van 1665-1668 is gekozen, omdat er toen twee grote militaire conflicten plaatsvonden. Het eerste conflict was de tweede Engels-Staatse oorlog (1665-1667), waarbij Engeland gedurende twee jaar een voornamelijk maritieme oorlog uitvocht tegen een Frans-Staatse coalitie. Historici hebben de tweede Engels-Staatse oorlog reeds grondig onderzocht²³. Dit in tegenstelling tot het tweede conflict, de Devolutieoorlog (1667-1668) waarbij Lodewijk XIV de Spaanse Nederlanden binnenviel. Deze internationale conflicten bieden een uitstekende voedingsbodem voor een studie naar de ontwikkeling

¹⁸ In deze paper zal ik in plaats van de term “Secretary of State”, de Nederlandse term “staatssecretaris” gebruiken.

¹⁹ P. Fraser, *The Intelligence of the Secretaries of State & their monopoly of licensed news, 1660-1668*, Cambridge, Cambridge University Press, 1956, p. 1.

²⁰ P. Fraser, *The Intelligence of the Secretaries of State*, p. 1.

²¹ De nieuwsbrieven bevinden zich in het bronnenbestand SP101. De gazetten en pamfletten uit de Spaanse Nederlanden worden bewaard in SP121. Deze bronnenbestanden werden voor dit onderzoek niet geconsulteerd.

²² R. Devriese, *Royalist politics in Flanders*, 174 p.

²³ G. Rommelse, *The Second Anglo-Dutch War (1665-1667). Raison d'état, mercantilism and maritime strife*, Hilversum, Uitgeverij Verloren, 2006, 231 p.

van de rol van de Spaanse Nederlanden in de Engelse politiek. Door de oorlogssituaties moest Engeland zijn beleid aanpassen aan de omstandigheden en hierdoor wordt zijn houding ten opzichte van de Spaanse Nederlanden duidelijk.

De *State Papers Flanders* zorgden wel voor enkele methodologische problemen. De brieven van de *State Papers Flanders* zijn gebundeld in verschillende banden, maar er zijn echter nog geen inventarissen ter beschikking van alle banden, onder andere van diegene die hier zijn bestudeerd. Dit had tot gevolg dat ik niet kon inschatten welk soort bronnenmateriaal ik in handen kreeg. Bovendien wordt er enkel de briefwisseling van de Spaanse Nederlanden naar Engeland in bewaard. Slechts sporadisch zijn er documenten terug te vinden in de *State Papers Flanders* die afkomstig zijn uit Engeland. De grote aanwezigheid van de correspondentie van de diplomaat William Temple in de *State Papers Flanders* is opvallend, maar niet verbazingwekkend aangezien hij de officiële vertegenwoordiger was van het Engelse hof te Brussel vanaf 1665. De correspondentie van staatssecretaris Henry Bennet²⁴ aan William Temple van 1665 tot 1670 werd gepubliceerd in 1701²⁵. Dit manuscript dient als aanvulling op de bewaarde correspondentie in de *State Papers Flanders* van William Temple aan Henry Bennet, graaf van Arlington²⁶. De inhoud van de gepubliceerde brieven vult de correspondentie van William Temple goed aan, maar eventuele manipulaties van de uitgever van de brieven zijn niet onmogelijk. Niet alle brieven die Henry Bennet aan William Temple schreef zijn gepubliceerd, maar het is onduidelijk of dit een bewuste keuze was van de uitgever of dat deze brieven zijn verloren gegaan. Bovendien zit er een gat in de uitgave van begin maart 1667 tot mei 1667, waartussen er geen brieven van Henry Bennet aan William Temple zijn terug te vinden²⁷.

Sommige brieven in de *State Papers Flanders* zijn opgesteld in geheimschrift. Indien er geen sleutel of ontcijfering beschikbaar was, heb ik niet gepoogd om het geheimschrift te ontcijferen. Een laatste kanttekening die gemaakt moet worden, is bij de datering van de documenten in de *State Papers Flanders*. Engeland bleef tot in 1752 de Juliaanse kalender gebruiken, in tegenstelling tot het merendeel van de continentale staten, die in de zeventiende eeuw reeds waren overgeschakeld naar de Gregoriaanse kalender. Het verschil in kalenders zorgde ervoor dat Engeland tien dagen achterliep op het continent. Over het algemeen zijn de data in de bronnen volgens de Gregoriaanse kalender genoteerd, omdat het merendeel van de bronnen uit de Spaanse Nederlanden afkomstig is en de Engelse diplomaten ter plekke

²⁴ Henry Bennet werd graaf van Arlington in 1665. In de meeste studies wordt naar hem vooral verwezen als Arlington. In deze paper wordt zijn persoonsnaam gebruikt in plaats van zijn titel. Met “de staatssecretaris” wordt in deze scriptie telkens Henry Bennet bedoeld, aangezien hij de staatssecretaris van het Zuidelijke departement was en bijgevolg verantwoordelijk was voor de betrekkingen met onder andere Spanje, maar ook met Frankrijk en de Republiek. De briefwisseling die in de *State Papers Flanders* is bewaard, was bestemd voor zijn departement.

²⁵ T. Bebington, *The Right Honourable the Earl of Arlington's letters to Sir W. Temple, Bar*, Londen, W.N., 1701, 454 p.

²⁶ Bij de verwijzingen naar adellijke titels wordt telkens de Nederlandse term gebruikt. In de plaats van de Engelse titel “earl” wordt in deze verhandeling “graaf” gebruikt.

²⁷ Ik kan de gelijkenissen en verschillen grotendeels traceren door de inhoud van de brieven, waarbij het al dan niet ontvangen van elkaars correspondentie vaak werd vermeld. Sommige brieven van Henry Bennet die Temple heeft ontvangen, bijvoorbeeld deze van 14 februari 1667, zijn niet gepubliceerd in Bebingtons werk. Een uitgebreidere studie kan misschien een beter licht werpen op de volledige correspondentie tussen de beide diplomaten door de originele brieven van Bennet op te sporen, maar in het kader van dit onderzoek was dit niet mogelijk. Ik baseer me voornamelijk op de publicatie van Bennets brieven, ook al moet ik deze voorzichtig benaderen.

overschakelden naar de Gregoriaanse kalender of Nieuwe Stijl (N.S.)²⁸. Om verwarring te voorkomen zijn de data in de voetnoten van de bronnen die de Oude Stijl (O.S.) of Juliaanse kalender volgden telkens omgerekend naar de Gregoriaanse kalender. Naast het verschil in de kalender, begon het jaar in Engeland ook later dan op het continent. In de Spaanse Nederlanden begon het jaar op één januari, maar in Engeland hanteerde men de Florentijnse Boodschapstijl, waardoor het nieuwe jaar pas officieel op 25 maart werd ingezet. In de voetnoten zal telkens het jaar volgens het huidige jaarbegin, op één januari, worden vermeld, zodat er geen rekening moet worden gehouden met het verschil in jaarbegin.

In dit project heb ik wegens praktische overwegingen ervoor gekozen om geen brieven uit Spaanse archieven te raadplegen. Desondanks zou het zeker een interessante aanvulling zijn om het Spaanse denken over Engeland te bestuderen, maar dit is niet de focus van het project. Ik ben me bewust dat de reikwijdte van dit onderzoek beperkt is en dat een verbreding van de benadering mogelijk is, niet alleen aan de hand van de *State Papers Flanders*, ook andere bronnenreeksen kunnen daarvoor worden aangewend. Voor een verdere uitdieping van het onderwerp bevindt er zich in het Verenigd Koninkrijk nog veel ander interessant bronnenmateriaal. De *State Papers Foreign, Spain* en *State Papers Domestic* zouden het bronnenmateriaal uit de *State Papers Flanders* kunnen aanvullen, naast persoonlijke correspondentie van Engelse diplomaten en politici. Aangezien ik de wijze waarop Engeland zich gedroeg ten opzichte van de Spaanse Nederlanden onderzoek, volstaan de *State Papers Flanders* als primaire bron. Bovendien moest ik rekening houden met het gegeven tijdsbestek voor dit onderzoek.

Naast de *State Papers Flanders* heb ik ook diplomatieke verdragen en pamfletten voor dit onderzoek geconsulteerd. De diplomatieke verdragen zijn interessant omdat deze veranderingen en afspraken op schrift vastlegden en op deze manier ook iets zeggen over de wijze waarop Engeland naar de Spaanse Nederlanden keek. William Temple, als belangrijkste correspondent, besteedde veel aandacht aan informatie uit pamfletten. Het is hier niet de bedoeling een studie te verrichten over de pamfletcultuur in de Spaanse Nederlanden of Engeland. Ik heb wel enkele belangrijke pamfletten geraadpleegd, aangezien sommige een bredere Europese weerklank hadden. De geraadpleegde pamfletten zijn dan ook niet altijd uit Engeland afkomstig. Een dergelijke voorbeeld van een pamflet is *Le bouclier d'état et de justice contre le dessein manifestement découvert de la Monarchie Universelle, sous le vain prétexte de la reine de France* geschreven door de baron de Lisola²⁹.

Daarnaast heb ik ook gebruik gemaakt van oudere uitgaven en oude drukken van bronnenmateriaal. Mignet schreef in de negentiende eeuw een overzichtswerk met bronnenmateriaal over de Spaanse successieoorlog, waar ik dankbaar gebruik van heb gemaakt³⁰. Wat betreft de correspondentie van het Spaanse hof in verband met de Spaanse Nederlanden heb ik gebruik gemaakt van Lonchays *Correspondance de la cour d'Espagne*³¹. De eerder vermelde uitgave van de correspondentie van Henry

²⁸ In de bronnen wordt dit over het algemeen aangegeven met de afkorting S.N. (Stili Novi of Nieuwe Stijl).

²⁹ F. de Lisola, *Bouclier d'Etat et de justice contre le dessein manifestement découvert de la monarchie universelle, sous le vain pretexte des prétensions de la reine de France*, s.l., s.n., 1667, 251 p.

³⁰ F.A.M.A. Mignet, *Négociations relatives à la succession d'Espagne sous Louis XIV ou Correspondances, mémoires, et actes diplomatiques concernant les prétentions et l'avènement de la maison de Bourbon au trône d'Espagne*, Parijs, Imprimerie royale, 1835-1842, 4 volumes, 650 p.

³¹ H. Lonchay, J. Cuvelier, J. Lefèvre, eds. *Correspondance de la Cour d'Espagne sur les affaires des Pays-Bas au XVIIe siècle*, Brussel, M. Hayez, 1935, 6 volumes, XXV + 796 p.

Bennet hoort ook in dit rijtje thuis³². Andere oude drukken die ik heb geraadpleegd, voornamelijk uit de achttiende eeuw, zijn publicaties van correspondentie van de Franse ambassadeur d'Estrades en *a collection of all the treaties* van Jenkinson³³.

Twee studies dienden als basis voor dit onderzoek. De basiskennis omtrent de politieke gebeurtenissen en de belangrijkste politieke spelers ten tijde van het regime van Charles II heb ik opgedaan in Ronald Huttons biografie over Charles II³⁴. Daarnaast is de studie van Kenneth Haley over de Engelse diplomaat William Temple onmisbaar gebleken³⁵. William Temple is namelijk een spilfiguur in mijn onderzoek, aangezien hij de resident was van het Engelse regime te Brussel van 1665-1668. Zoals eerder werd aangehaald wordt de briefwisseling van William Temple aan het Engelse bewind in de *State Papers Flanders* bewaard.

Het betoog van de scriptie bestaat uit drie grote delen. Het eerste deel is een proloog waarin een korte toelichting wordt gegeven bij de ballingschap van Charles II en de eerste jaren van zijn bewind, omdat deze een invloed hadden op de vorming van diens internationale politiek en op sommige gebeurtenissen tussen 1665-1668. Eerst worden enkele belangrijke gebeurtenissen van de ballingschap van Charles uitgelicht, waaronder de alliantie tussen Spanje en Charles in 1656 en de Vrede van de Pyreneeën in 1659. Vervolgens wordt de periode vanaf de Restauratie in 1660 tot 1664 toegelicht. Hierbij wordt er aandacht besteed aan de Restauratie zelf, het huwelijk van Charles II en de verkoop van Duinkerke. De laatste gebeurtenissen hadden een bepalende invloed op de relatie tussen Engeland en Spanje tijdens de daaropvolgende jaren.

Daarna volgt het centrale deel van dit onderzoek, waarbij ik de evolutie van de Engelse politiek ten aanzien van de Spaanse Nederlanden zal bestuderen. De tweede Engels-Staatse oorlog en de Devolutieoorlog worden elk in een apart deel besproken. De focus ligt niet op het geven van een gedetailleerd verloop van beide conflicten, maar op de evolutie van de rol die de Zuidelijke Nederlanden speelden in de Engelse politiek. Wat de tweede Engels-Staatse oorlog betreft zal ik vijf luiken behandelen. Eerst worden de oorzaken van het conflict besproken, gevolgd door een overzicht van de verschillende partijen die deelnamen aan het conflict. Vervolgens wordt de evolutie van de Engels-Spaanse relaties tijdens de tweede Engels-Staatse oorlog onder de loep genomen. Hierbij wordt er enerzijds aandacht besteed aan de ontwikkeling van de Engels-Spaanse relaties in de Spaanse Nederlanden zelf. Anderzijds wordt de Engelse bemiddeling tussen Portugal en Spanje besproken. De onafhankelijkheidsoorlog van Portugal was in 1664 reeds verschillende jaren aan de gang en Charles II probeerde op te treden als bemiddelaar in het conflict. De onderhandelingen duurden langer dan de tweede Engels-Staatse oorlog, maar om de overzichtelijkheid te bewaren, worden deze hier in zijn

³² ALWT, 454 p.

³³ C. Jenkinson, *A collection of all the treaties of Peace, Alliance and Commerce between Great-Britain and other powers*, Londen, J. Debrett, 1785, 399 p.; *Lettres, Mémoires et Négociations de Monsieur le Comte d'Estrades, tant en qualité d'ambassadeur de S.M.T.C. en Italie, en Angleterre & en Hollande, Que comme Ambassadeur Plénipotentiaire à la paix de Nimegue, Conjointement avec Messieurs Colbert & Comte d'Avaux*, Londen, J. Nourse, 1743, vol. 2., 585 p.

³⁴ R. Hutton, *Charles the Second. King of England, Scotland and Ireland*, Oxford, Oxford University Press, 1989, 554 p.

³⁵ K.H.D. Haley, *An English Diplomat in the Low Countries. Sir William Temple and John De Witt, 1665-1672*. Oxford, Oxford University Press, 1986, 334 p.

geheel besproken. Als voorlaatste wordt er aandacht besteed aan de eerder praktische en materiële functie van de Spaanse Nederlanden. Tijdens dit conflict was Spanje, en dus ook de Spaanse Nederlanden, neutraal. Ondanks hun neutraliteit ondervonden de Spaanse Nederlanden als gevolg van hun positie tussen de verschillende tegenstanders de gevolgen van het conflict. Veel van deze nevenschade vond plaats op zee, waar Spaanse schepen lastig werden gevallen door kapers van beide partijen. Ook de Engelse pakketboot kwam tijdens het conflict onder vuur te liggen. Beide problemen zullen onder de loep worden genomen. Daarnaast wordt ook aandacht besteed aan het informatienetwerk in de Spaanse Nederlanden. Tot slot worden het overleg te Breda en de Vrede van Breda kort besproken.

De aanvang van de Devolutieoorlog overlapt gedeeltelijk met het einde van de tweede Engels-Staatse oorlog. Om het overzicht te bewaren worden beide conflicten losgekoppeld, maar er is sprake van enige overlapping door de invloed van de Devolutieoorlog op het overleg te Breda. In dit deel worden eerst de oorzaken van de Devolutieoorlog toegelicht, namelijk het probleem van de Spaanse erfopvolging en het devolutierecht. Vervolgens volgt er een korte toelichting over de Engelse perceptie van de Franse dreiging voor de Spaanse Nederlanden en de Spaanse voorbereidingen op de invasie. Daarna wordt kort de Franse invasie van de Spaanse Nederlanden in mei 1667 besproken. Dit wordt gevolgd door een bespreking van de internationale respons op de Franse invasie van de Spaanse Nederlanden, samen met een analyse van de Engelse politiek ten aanzien van de Spaanse Nederlanden tijdens de Devolutieoorlog. Hierna wordt de totstandkoming en de betekenis van de Triple Alliantie bestudeerd, waarin de Engelse diplomaat William Temple een belangrijke rol speelde. Tot slot volgt er een bespreking van de Vrede van Aken.

Tenslotte zal ik mijn bevindingen formuleren over de ontwikkeling van de rol die de Spaanse Nederlanden speelden in de Engelse politiek en de opstelling van Engeland ten aanzien van de Spaanse Nederlanden.

Deel 2
Proloog: Het Interregnum en de Restauratie, 1649-1664

2.1. De ballingschap van Charles op het Europese continent (1649-1660)

2.1.1. Charles' odyssee (1646-1656)

Op 29 mei 1630 werd Charles geboren te St. James' Palace als de oudste zoon van de Engelse monarch Charles I en de Franse prinses Henriëtte-Maria. Het huwelijk van Charles I en Henriëtte-Maria in 1625 was omwille van verschillende motieven tot stand gekomen. Enerzijds wenste Engeland steun te verwerven in diens oorlog met Spanje, terwijl Frankrijk een Engels-Spaanse toenadering wilde voorkomen en via het huwelijk het katholieke geloof wilde uitdragen. Charles, prins van Wales, kende een turbulente jeugd. In 1640 werd zijn vader Charles I geconfronteerd met groeiende onvrede in zijn koninkrijken, die uiteindelijk ontaardde in een burgeroorlog. Nadat zijn moeder, koningin Henriëtte-Maria, voor haar eigen veiligheid naar Frankrijk was gestuurd, speelde prins Charles een militaire rol in het westen van Engeland. In 1646 was de prins echter ook genoodzaakt om naar Frankrijk te vluchten³⁶.

Charles verbleef enkele jaren aan het Franse hof van zijn neef en kindkoning Lodewijk XIV. In het midden van 1648 bood men vanuit Schotland Charles een leger aan indien hij zich eens verklaarde met hun religieus programma. Door een verbetering van de omstandigheden in Ierland onderhandelden de ballingen ook met de Ieren. In mei 1648 kwamen royalisten in Kent in opstand en verwierven zo controle over de Engelse zee, waardoor Charles kon terugkeren naar Engeland. De prins vertrok naar de Republiek om van daaruit te kunnen vertrekken, maar het plan viel in duigen en Charles was gedwongen om terug te keren naar Den Haag. In 1649 slaagde de prins van Wales er wel in om een bondgenootschap te sluiten met de Ierse katholieken. De Engelse vorst Charles I onderhandelde ondertussen met het Engelse parlement terwijl zijn oudste zoon nog steeds bij zijn schoonbroer Willem II van Orange, die met zijn zus Maria Henrietta Stuart was gehuwd, verbleef. Op 4 februari ontving prins Charles echter het nieuws dat zijn vader door het radicale parlement was onthoofd³⁷.

Om de macht in Engeland te heroveren had Charles II bondgenoten nodig bij de tegenstanders van de royalisten. Het verwerven van assistentie van de tegenstanders van de royalisten zou echter een ideologisch verraad betekenen van datgene waarvoor zijn vader was gestorven en van zijn eigen royalistische medestanders. Charles kon het hierbij op twee manieren aanpakken. Enerzijds kon hij aan de anti-royalisten toegevingen doen die voor zijn royalistische bondgenoten toelaatbaar waren. Anderzijds kon hij beloven om de anti-royalisten te steunen en hen verraden eenmaal hij de macht in de koninkrijken had verkregen. Charles hanteerde volgens Hutton beide strategieën tijdens zijn ballingschap³⁸. Ik zal echter niet verder ingaan op de verschillende, weliswaar onsuccesvolle complotten om Charles op de troon te krijgen³⁹.

Op buitenlands vlak richtte prins Charles na de onthoofding van Charles I zijn aandacht op de buitenlandse hoven. Hij hoopte gebruik te maken van de geschokte reactie op de koningsmoord om externe steun te verwerven. De resultaten hiervan waren niet veelbelovend, aangezien de meeste staten

³⁶ R. Hutton, *Charles the Second*, pp. 1-15.

³⁷ R. Hutton, *Charles the Second*, pp. 19-33.

³⁸ R. Hutton, *Charles the Second*, p. 34.

³⁹ Een overzicht van het verloop van de burgeroorlog en Charles' pogingen om zijn troon te heroveren, kan men terugvinden in Ronald Huttons biografie over Charles II.

het hielden bij een teken van goede wil, maar geen concrete beloftes maakten. Na de onthoofding van Charles I waren de omstandigheden in het Engelse koninkrijk bovendien verslechterd, met onder andere de afschaffing van de monarchie en het Hogerhuis. Tegelijkertijd verslechterden ook de relaties met de Republiek der Verenigde Provinciën. De Staten-Generaal had Charles enkel erkent als koning van Schotland en keurde zijn alliantie met de katholieke Ieren af. Het weigerde Charles te assisteren in zijn oversteek naar Ierland. De relaties verslechterden verder door de gewelddadige uitspattingen van de royalistische ballingen, wat er toe leidde dat zijn schoonbroer Willem II Charles aanraadde om uit de Republiek te vertrekken. Charles reisde via de Spaanse Nederlanden terug naar Frankrijk om in La Rochelle af te varen naar Jersey. Ondanks kansen in Ierland en Schotland, waar Charles in 1649 werd uitgeroepen tot koning van Schotland, slaagde hij er niet in om de troon te heroveren. Charles werd na een korte terugkeer naar Schotland verslagen door Oliver Cromwell, waarna hij in 1651 opnieuw halsoverkop vluchtte naar het continent⁴⁰.

In 1651 was het Europese toneel grondig veranderd. In Frankrijk was de Fronde aan de gang en in de Republiek was Charles' schoonbroer Willem van Orange overleden. Zijn titels waren overgegaan op zijn pasgeboren zoon Willem III. Het Huis van Orange was niet alleen verzwakt door het overlijden van Willem II, maar ook door de onderlinge strijd om de voogdij over zijn zoon tussen zijn moeder Maria Henrietta Stuart en zijn grootmoeder de douairière. Door de verzwakking van het Huis van Orange kwam er een machtswissel in de Republiek, waarbij de oligarchen de dominante partij werden. De nieuwe machthebbers wensten de partij van de Orangisten onder de knoet te houden en als familie van het Huis van Orange kon Charles niet langer op steun van de Republiek rekenen⁴¹.

In 1652 deed zich echter een kans voor om de Orange-partij te herenigen doordat de Commonwealth de Republiek de oorlog had verklaard. Volgens Hutton ontstond deze eerste Engels-Staatse oorlog niet alleen door rivaliteit op het vlak van handel, maar ook doordat de Commonwealth bezorgd was over de steun die de Huizen van Orange en Stuart kregen in de Republiek. Charles' tussenkomst tijdens deze eerste Engels-Staatse oorlog had geen doorslaggevend effect, omdat de machtshebbers in de Republiek bang waren voor de gevolgen die een alliantie met Charles kon hebben. Men vreesde namelijk dat het Huis van Orange als een feniks uit de as zou herrijzen en dat vrede met de Commonwealth er ernstig door zou worden bemoeilijkt⁴². De rivaliteit tussen de dominante partij van de oligarchen en die van de Orangisten bleef nog verschillende jaren voortduren en zal verder in deze paper nog aan bod komen.

Charles II probeerde niet alleen hulp te verkrijgen van de Republiek, maar ook zijn positie in Frankrijk te versterken. Zo poogde hij tijdens de Fronde te bemiddelen tussen Lodewijk XIV en zijn oom, Gaston d'Orléans. Zijn rol als bemiddelaar was echter onsuccesvol en na de terugkeer van Lodewijk XIV had Charles geen extra steun verworven. Tegelijkertijd hervatte Frankrijk zijn oorlog met Spanje en onderhandelde kardinaal Mazarin in het geheim met de Commonwealth om hun steun te verwerven door een alliantie tegen Spanje te vormen. Frankrijk erkende in december 1652 de Commonwealth, maar

⁴⁰ R. Hutton, *Charles the Second*, pp. 35-70.

⁴¹ R. Hutton, *Charles the Second*, p. 71.

⁴² R. Hutton, *Charles the Second*, p. 79.

wilde Charles aan het Franse hof houden als troefkaart in het geval dat de Commonwealth toch zou besluiten Spanje te steunen⁴³.

In 1653 vond er een omwenteling plaats in Engeland. Het leger schafte de Commonwealth af en riep generaal Oliver Cromwell uit tot *Lord Protector*. Het nieuwe Protectoraat opende vredesonderhandelingen met de Republiek, aangezien de eerste Engels-Staatse oorlog nog steeds aan de gang was. Het resulterende vredesverdrag hield in dat de Republiek geen vijanden van het Protectoraat zou herbergen, waardoor Charles daar zijn veilige haven verloor. Het Protectoraat sloot eveneens een vriendschapsverdrag met Zweden en voerde gelijkaardige onderhandelingen met Portugal en Denemarken. Tot slot sloot ook Frankrijk een commercieel verdrag met het Protectoraat. Charles II besloot dan ook Frankrijk te verlaten en naar Duitsland te vertrekken, waar hij op de Rijksdag van Regensburg erin slaagde om fondsen te verwerven. Gedurende anderhalf jaar verbleef Charles II in Keulen⁴⁴.

2.1.2. De alliantie tussen Charles II en Spanje (1656)

Het historisch onderzoek in verband met Spanje in de zeventiende eeuw wordt grotendeels gedomineerd door de *decline of Spain*-these. Deze werd reeds in 1938 naar voren gebracht door Hamilton en verdient hier een korte toelichting. Hamilton definieerde de zestiende eeuw als de gouden eeuw van Spanje. Vanaf circa 1598 kende het echter een verval dat zich verderzette in de zeventiende eeuw. Deze ondergang zou te wijten zijn aan demografische, economische en politieke factoren. De Spaanse bevolking daalde en de handel, industrie en landbouw kregen zware klappen. Hamilton wees op de incompetentie van de Spaanse vorsten na Filips II, de stijgende staatschuld en de militaire inspanningen als politieke oorzaken van de *decline of Spain*⁴⁵.

Hamiltons schets van de ondergang van Spanje, ten voordele van de opkomst van Frankrijk, is door andere historici bekritiseerd. Elliott bekritiseerde de selectieve focus op bepaalde aspecten van de economische geschiedenis van Spanje. Volgens hem maakte de Spaanse crisis deel uit van een Europese economische crisis. Elliott schreef de ondergang van de Spaanse suprematie toe aan een ondergang van de fundering van het Spaanse rijk, namelijk het koninkrijk Castilië. De meeste middelen van het Spaanse rijk waren namelijk uit dit koninkrijk afkomstig. Het is daarom dat Elliott eerder wenste te spreken van een *decline of Castile*, door de teloorgang van de Castiliaanse demografie, welvaart en koloniale handel. Er zou tegelijk een heropleving geweest zijn van het Castiliaans nationalisme die gepaard ging met hernieuwde oorlogslust, maar Castilië was zelf niet langer in staat om daarvoor het geld en de manschappen te leveren⁴⁶. Henry Kamen ontkende daarentegen de volledige *decline of Spain*-these. Voor Kamen had de *decline* nooit plaatsgevonden aangezien Spanje nooit tot een grootmacht was uitgroeid en steeds afhankelijk bleef van andere landen⁴⁷. Israel formuleerde een krachtig antwoord op Kamens kritiek, waarbij hij de argumentatie van Kamen onder de loep nam. Israel wees er op dat Spanje urbaniseerde en een industriële groei kende in de zestiende eeuw, ondanks concurrentie uit het

⁴³ R. Hutton, *Charles the Second*, pp. 82-84.

⁴⁴ R. Hutton, *Charles the Second*, pp. 84-87.

⁴⁵ J. Hamilton, "Revisions in Economic History: VIII – The Decline of Spain", in: *The Economic History Review*, 8 (1938), 2, pp. 169-171, 174-175.

⁴⁶ J.H. Elliott, "The Decline of Spain", in: *Past & Present*, 10 (1961), 20, pp. 55-57, 68-69, 71-73.

⁴⁷ H. Kamen, "The Decline of Spain: A Historical Myth?", in: *Past & Present*, 28 (1978), 4, pp. 24, 41.

buitenland. In de zeventiende eeuw vond er een economische neergang plaats deels onder invloed van buitenlandse concurrentie, maar ook door een vermoeide industrie in Castilië⁴⁸.

Uiteindelijk werd prins Charles in de armen van Spanje gedreven. De beslissing van het Protectoraat op het einde van het jaar 1654 om geen Franse alliantie te sluiten, maar Spanje op zee en in West-Indië aan te vallen, had het rad in werking doen treden. Spanje was terughoudend, aangezien ze het Protectoraat niet nog meer voor de borst wilde stoten door Charles' kant te kiezen en zo hun kansen op vrede te ruïneren⁴⁹. De Spaanse vorst Filips IV probeerde nog vrede te sluiten met Frankrijk, tegen wie er nog steeds een oorlog aan de gang was. Spanje verloor echter steeds meer gebied aan Frankrijk in Catalonië en in de Zuidelijke Nederlanden. Daarbij kwam dan nog eens dat de Spaanse schatkist door de oorlogsinspanningen werd uitgeput. Filips IV wenste echter geen gezichtsverlies te leiden door in te gaan op de Franse eisen⁵⁰. Israel schreef het falen van de onderhandelingen toe aan de Franse kardinaal Mazarin, wiens voorwaarden diens eigen positie in Frankrijk zouden versterken en die Franse hegemonie zouden bewerkstelligen. Filips IV zou, volgens Israel, noch uit domheid gehandeld hebben, noch het advies van zijn ministers hebben verworpen⁵¹. Uiteindelijk was een breuk tussen het Engelse Protectoraat en Spanje onvermijdelijk, waar Frankrijk gretig gebruik van maakte om het eerder vermeldde Engels-Franse vriendschapsverdrag van commerciële aard af te sluiten. Dit verdrag had tot gevolg dat Charles en andere royalistische medestanders niet langer welkom waren in Frankrijk. Charles' enige kans om nog een uitvalbasis langs het Kanaal te krijgen lag bijgevolg bij Spanje, met name in de Spaanse Nederlanden⁵².

De Spaanse Nederlanden werden bestuurd door een landvoogd of gouverneur-generaal die door het Spaans regime in Madrid was aangesteld. Gedurende de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw waren de landvoogden vaak van koninklijke bloede. Na de landvoogdij van de kardinaal-infant Don Ferdinand (1634-1641) waren de landvoogden dat vaak niet meer en waren het vooral Spaanse diplomaten en militairen die vaak voor een korte periode werden aangesteld. Hun gezag werd echter ondermijnd door een gebrek aan capaciteiten, talenkennis en kennis van de lokale gebruiken. Bovendien moesten ze vaak in chaotische omstandigheden te werk gaan, waarbij ze weinig steun uit Madrid kregen. De gouverneur-generaal, als de vertegenwoordiger van de soevereine macht, werd wel bijgestaan door de regeringsraden. Door de grote afstand tussen Brussel en Madrid beschikte de landvoogd over een vrij grote beslissingsmacht en onafhankelijkheid. Het was enkel op het vlak van buitenlandse zaken dat de vorst de koers bepaalde⁵³.

Ondertussen probeerde het Spaanse regime een openlijke oorlog met het Engelse Protectoraat te vermijden. De Spaanse monarch beval wel om Engelse schepen en goederen van Engelse handelaars te confisqueren, iets wat in slechte aarde viel bij de Raad van State in de Zuidelijke Nederlanden. Uiteindelijk werd de Spaanse ambassadeur in Engeland, Alonso de Cárdenas, teruggeroepen en naar de

⁴⁸ J.I. Israel, "The Decline of Spain: A Historical Myth?", in: *Past & Present*, 30 (1981), 2, pp. 170, 173-178.

⁴⁹ R. Hutton, *Charles the Second*, pp. 97-98.

⁵⁰ R. Devriese, *Royalist politics in Flanders*, pp. 54-55.

⁵¹ J.I. Israel, *Conflicts of empires. Spain, the Low Countries and the struggle for world supremacy 1585-1713*, Londen-Rio Grande, The Hambledon Press, 1997, pp. 106-107.

⁵² R. Hutton, *Charles the Second*, p. 98.

⁵³ E. Aerts, M. Baelde, H. Coppens, e.a., *De Centrale Overheidsinstellingen van de Habsburgse Nederlanden (1482-1795)*, Brussel, Algemeen Rijksarchief, 1994, vol. 1, pp. 196-203.

Spaanse Nederlanden gestuurd⁵⁴. In de Spaanse Nederlanden beseftte de landvoogd Leopold-Willem dat een Engels-Franse alliantie de doodsteek zou betekenen. De landvoogd probeerde ontevreden in de vijandige staten te steunen en het eigen leger te versterken. Het is dan ook op dit moment dat verschillende complotten tegen Cromwell werden beraamd⁵⁵.

In de wintermaanden van 1655 drongen verschillende royalisten er bij Charles op aan om persoonlijk zijn zaak te gaan bepleiten te Brussel. Charles gaf het bevel aan zijn agent te Brussel, Sir Henry De Vic om de onderhandelingen te openen⁵⁶. Het belangrijkste punt was dat men de havens van Oostende en Duinkerke zou openstellen voor royalistische schepen en eventueel hetzelfde zou doen in Spanje. De royalisten wilden de Spanjaarden ook steunen indien deze vijandelijke Engelse schepen wensten aan te vallen. Tenslotte moest Henry De Vic proberen verblijf te regelen voor Charles in de Zuidelijke Nederlanden⁵⁷. De Spaanse vertegenwoordigers te Brussel wilden echter niets ondernemen zonder toestemming uit Madrid. De royalisten hadden geen andere keuze dan zich rechtstreeks tot de Spaanse vorst te richten. Voordat de voorbereidingen voor een reis naar Spanje waren voltooid, nam de Spaanse monarch echter de eerste stap. Aartshertog Leopold-Willem, de landvoogd in de Nederlanden, kreeg de toestemming om met Charles te onderhandelen. Charles reisde in het geheim en zonder zijn hofraad af naar Brussel om samen met de graaf van Rochester en de hertog van Ormonde te onderhandelen met de Spanjaarden⁵⁸.

Het verdrag tussen Charles en Spanje werd volledig in Brussel onderhandeld, aangezien de afstand tussen Brussel en Madrid te groot was. Uiteindelijk werd er een verdrag tussen Charles en Spanje gesloten. Eerst en vooral werd overeengekomen dat na de restauratie van Charles de Vrede van Madrid (1630) zou worden hernieuwd. Tegelijkertijd zou er na de restauratie van Charles ook een eeuwigdurende offensieve en defensieve alliantie worden afgesloten, om zo een Engelse toenadering tot Frankrijk te voorkomen⁵⁹. Wat de steun aan de verbannen prins betrof, beloofde Spanje Charles 6000 soldaten te lenen. Deze zou Spanje zelf betalen en men zou die voorzien van zodra de royalisten een haven in het koninkrijk Engeland bezaten waarnaar men ze kon transporteren. Deze troepen zouden de kern vormen van een opstand tegen het Protectoraat. Spanje wenste echter drie dingen mocht de opstand slagen. Ten eerste wensten ze de teruggave van de eilanden Jamaica, Antigua en Montserrat. Bovendien zouden de Engelse onderdanen geen Spaanse bezittingen op het Amerikaanse continent binnendringen. Ten tweede zou Charles II Spanje twaalf oorlogsschepen voorzien voor de herovering van Portugal, dat in 1640 zich had afgescheiden van Spanje⁶⁰. Charles zou zich eveneens moeten onthouden van diplomatieke betrekkingen of verdragen met de Portugese koning en de Engelse onderdanen mochten

⁵⁴ R. Devriese, *Royalist politics in Flanders*, p. 56.

⁵⁵ Devriese beschrijft de verschillende onderhandelingen met Spanje tussen 1655 en 1656, met als leidende figuren onder andere Sexby, Goring en Talbot. R. Devriese, *Royalist politics in Flanders*, p. 57.

⁵⁶ R. Hutton, *Charles the Second*, p. 99.

⁵⁷ R. Devriese, *Royalist politics in Flanders*, p. 68.

⁵⁸ R. Hutton, *Charles the Second*, p. 99.

⁵⁹ R. Devriese, *Royalist politics in Flanders*, pp. 87, 91.

⁶⁰ R. Hutton, *Charles the Second*, p. 99.

geen steun verlenen aan Portugal⁶¹. Tot slot verklaarde Charles II zich in het geheim akkoord om alle strafrechtelijke bepalingen tegen Engelse katholieken af te schaffen⁶².

Het verdrag zou grotendeels dode letter blijven. Robbe Devriese meent wantrouwen en scepsis te zien bij beide partijen. Op korte termijn dacht het Spaanse beleid in de Zuidelijke Nederlanden er voordeel uit te halen, omdat men verwachtte dat Ierse troepen die Charles trouw waren gebleven hem zouden volgen. Deze troepen zouden het Spaanse leger in de Zuidelijke Nederlanden kunnen assisteren. In Madrid heerste er ook scepsis over het verdrag met Charles. Men geloofde dat deze nog steeds rancuneus was over hun snelle erkenning van de Engelse Commonwealth. Het verblijf van Charles in de Spaanse Nederlanden werd beschouwd als gevaarlijk en kostelijk en men was tegen het idee om regimenten te creëren met aanhangers van de Stuarts. Ook Charles was van zijn kant niet zozeer geïnteresseerd in de inhoud van het nieuwe verdrag, maar veeleer in de steun van een Europese grootmacht⁶³. Tot slot waren noch Charles, noch Spanje in staat om hun financiële verplichtingen na te komen. Charles benoemde in 1657 Henry Bennet tot zijn resident te Madrid, waar hij tevergeefs probeerde het beloofde geld voor een invasie en voor het onderhoud van de verbannen prins te verkrijgen. Gerald Belcher haalde in zijn bespreking aan dat zowel de nieuwe landvoogd in de Spaanse Nederlanden, Don Juan, als Filips IV Charles in de steek wilden laten om achter diens rug vrede te sluiten met Cromwell. Eens een restauratie van de monarchie in Engeland waarschijnlijk leek, probeerde Spanje de relaties met Charles II te verbeteren⁶⁴.

2.1.3. De Vrede van de Pyreneeën(1659)

Aan de Frans-Spaanse oorlog was ondertussen nog geen einde gekomen. Verschillende pogingen om tot een compromis te komen waren op niets uitgedraaid. In 1658 kwam alles in een stroomversnelling toen een coalitie, bestaande uit Frankrijk en het Protectoraat, de Spanjaarden in de Slag bij de Duinen wist te verslaan. De Engelsen bezetten Duinkerke, terwijl het Franse leger de Zuidelijke Nederlanden overrompelde en Gravelines, Veurne, Diksmuide en Ieper veroverde. Spanje had daardoor geen andere keuze dan vrede te sluiten⁶⁵.

De Vrede van de Pyreneeën maakte aldus een einde aan de lange oorlog tussen Frankrijk en Spanje. Frankrijk verkreeg een aantal gebieden, waaronder Gravelines, het grootste deel van Artois en een deel van Henegouwen, enkele plaatsen ten zuiden van Luxemburg en Roussillon met Perpignan. De Grand Condé keerde terug naar Frankrijk nadat hij aan Spaanse zijde had gevochten tijdens de oorlog⁶⁶. Etienne Rooms merkt op dat het afstaan van deze grensgebieden gevolgen hadden voor de resterende gebieden die plotseling een stuk kwetsbaarder werden⁶⁷.

⁶¹ R. Devriese, *Royalist politics in Flanders*, p. 92.

⁶² R. Hutton, *Charles the Second*, p. 99.

⁶³ R. Devriese, *Royalist politics in Flanders*, pp. 93-94.

⁶⁴ Voor een toelichting in verband met de problemen rond het onderhoud en de betaling door Spanje aan Charles zie: G. Belcher, "Spain and the Anglo-Portuguese Alliance of 1661: A Reassessment of Charles II's Foreign Policy at the Restoration", in: *Journal of British Studies*, 15 (1975), 1, pp. 74-79.

⁶⁵ J.I. Israel, *Conflicts of empires*, p. 144.

⁶⁶ A. Fraser, *Lodewijk XIV. Leven en liefdes van de Zonnekoning*, Amsterdam, Nieuw Amsterdam, 2006, p. 83.

⁶⁷ E. Rooms, *Lodewijk XIV en de Lage Landen*, Leuven, Davidsfonds, 2007, p. 24.

De vrede werd besloten met het huwelijk tussen de Lodewijk XIV en de infante Maria Teresa. Zij was een kind uit het eerste huwelijk van Filips IV, maar was niet de troonopvolger aangezien de koning nog een zoon had uit zijn tweede huwelijk, Filips Prospero⁶⁸. Bij het plaatsvinden van het huwelijk moest Maria Teresa afstand doen van haar rechten op de Spaanse troon, aangezien vrouwen ook de troon konden bestijgen in Spanje. De Fransen stelden echter als voorwaarde dat als de bruidsschat van 500 duizend écus d'or niet betaald zal worden, Maria Teresa alsnog haar opvolgingsrechten mocht behouden. Toen leek deze clausule misschien een bijzonderheid, maar deze zou nog verrijkende gevolgen hebben (cfr. infra)⁶⁹.

Elliott beschouwde de termen van het verdrag misschien niet zo gunstig als die aan Spanje werden voorgesteld in 1656, maar wel relatief licht in vergelijking met Spanjes zwakte en geleden nederlagen. De territoriale verliezen waren in Elliotts ogen beperkt. De Vrede van de Pyreneeën betekende volgens hem dat de Spaanse monarchie inzag dat ze gefaald had in haar Europese ambities. Als gevolg daarvan trok de Spaanse staat zich terug en geraakte men geïsoleerd⁷⁰. Jonathan Israel ging verder dan Elliott en beschouwde de Vrede van de Pyreneeën als een klap waardoor Spanje zijn invloed op Frankrijk verloor en zijn macht in de Spaanse Nederlanden afnam⁷¹.

⁶⁸ De erfgenaam Filips Prospero stierf in 1661, enkele dagen voor de geboorte van de nieuwe troonopvolger Carlos.

⁶⁹ A. Fraser, *Lodewijk XIV*, pp. 84-87.

⁷⁰ J.H. Elliott, *Imperial Spain 1469-1716*, Londen, Edward Arnold (Publishers) Ltd., 1963, p. 352.

⁷¹ J.I. Israel, *Conflicts of empires*, p. 144.

2.2. De Restauratie en vestiging van het regime (1660-1664)

2.2.1. De Restauratie van Charles II (1660)

Charles verbleef vanaf 1656 in de Spaanse Nederlanden, maar zijn verdrag met Spanje had weinig effect. Charles' plan was om een opstand te ontketenen in Engeland en met de Spaanse hulp het Protectoraat omver te werpen. Van de complotten kwam echter niets terecht en Charles poogde om opnieuw en opnieuw tijd te rekken bij de Spanjaarden. Spanje voerde tot 1659 oorlog tegen Frankrijk, dat uiteindelijk de steun wist te verwerven van het Protectoraat (cfr. supra). De middelen van Spanje waren dan ook dun bezaaid en de royalisten zadelden de Spanjaarden op met extra kosten. Het enige pluspunt was dat Charles' eigen soldaten het Spaanse leger bijstonden tegen Frankrijk en het Protectoraat. Frankrijk en het Protectoraat wisten echter een grote overwinning te halen in de Slag bij de Duinen in juni 1658. De algemene teneur van de relatie tussen Charles en de Spanjaarden in de Zuidelijke Nederlanden bleef één van wederzijds wantrouwen⁷².

De raderen voor de restauratie van Charles traden in 1658 in werking. De *Lord Protector*, Oliver Cromwell, overleed in september 1658 en werd opgevolgd door zijn zoon Richard. De royalisten hoopten dat het Protectoraat door de dood van Oliver Cromwell in elkaar zou storten. Ze gingen naarstig op zoek naar hulp in het buitenland, zonder gunstige resultaten terwijl het parlement onder leiding van Richard Cromwell stand hield. Het tij keerde in april 1659 toen het Engelse leger het parlement dwong te ontbinden om het originele parlement, dat de Commonwealth had opgericht, te herstellen. De verwachtingen waren dat het herstelde parlement radicale hervormingen zou doorvoeren. Op mum van tijd waren de omstandigheden in Engeland geschikt om een opstand te starten. Het probleem was echter dat Charles erdoor overvallen werd en geen buitenlandse hulp ter beschikking had. Spanje en Frankrijk bereidden zich ondertussen voor op de vredesonderhandelingen in Navarra en Charles besloot dat hij naar de onderhandelingen zou afreizen om persoonlijk steun te vragen. Het voorstel van de Spaanse minister De Haro aan de Franse kardinaal Mazarin voor een gezamenlijke actie werd door de kardinaal afgewimpeld. Charles slaagde er dus niet in om iets concreets te besluiten met Frankrijk of Spanje, maar beiden toonden zich wel welwillend voor actie in de toekomst⁷³.

Tijdens Charles' reis naar Navarra waren de zaken in Engeland opnieuw gekeerd. Het parlement werd door het leger nogmaals ontbonden en joeg daarmee generaal George Monck tegen zich in het harnas. De royalistische politiek bestond er in januari 1660 in om een invasie op poten te zetten met hulp van Frankrijk en Spanje. Zoals alle eerdere pogingen van Charles draaide ook dit op niets uit, aangezien geen van beide staten veel middelen wilde spenderen aan een land dat geen bedreiging voor hen vormde. In Engeland nam ondertussen George Monck de touwtjes in handen en riep een nieuw parlement samen. In maart 1660 werd het parlement ontbonden om een nieuw samen te stellen dat zich zou buigen over de grondwet. Dit was een gouden kans voor Charles, omdat het herstel van de monarchie mogelijk leek, ook al zou de vorst hoogstwaarschijnlijk minder macht hebben dan voorheen. Het was daarom van belang dat Charles onderhandelde met de machthebbers ter plaatse⁷⁴.

⁷² R. Hutton, *Charles the Second*, pp. 106-113.

⁷³ R. Hutton, *Charles the Second*, pp. 113-118.

⁷⁴ R. Hutton, *Charles the Second*, pp. 126-127.

De belangrijkste figuren waarmee het verbannen hof onderhandelde, waren generaal Monck en de commandant van de vloot, Edward Montagu. Montagu was relatief snel te overtuigen, maar Monck stelde enkele voorwaarden. Het was tevens van groot belang voor Charles en zijn adviseurs om hun eigen voorwaarden op papier te zetten. Hierin probeerden ze rekening te houden met de eisen van Monck, maar ook met die zaken die ervoor hadden gezorgd dat er burgeroorlog was uitgebroken. Men besloot veel zaken door te schuiven naar het parlement eens de monarchie zou zijn hersteld. Het hof verhuisde naar het neutralere Breda, want men vreesde dat de Republiek of Spanje zich zouden willen mengen in de onderhandelingen om er zelf voordeel uit te kunnen halen. Daar werd Charles' voorstel, dat bekend is geworden als de *Declaration of Breda*⁷⁵, geprint en verstuurd naar het Hogerhuis, het Lagerhuis, de stad Londen, het Engelse leger en de vloot. Tot slot werden er brieven gestuurd naar parlementariërs en republikeinen wiens steun waardevol zou zijn. Ondertussen werd een nieuw parlement verkozen, de *Convention*, waarvan het merendeel van de parlementariërs royalisten waren. De brieven van Charles werden aan het parlement bezorgd en kort daarna stemden beide huizen voor de restauratie van de monarchie⁷⁶.

Het nieuws van Charles' restauratie verspreidde zich snel en de Staten-Generaal van de Republiek haastte zich om Charles te ontvangen. Hij verbleef een week in Den Haag waar de leiders van de Republiek, afgevaardigden uit zijn eigen koninkrijken en buitenlandse ambassadeurs samentroepen. Charles moest zich echter voorzichtig gedragen, aangezien de Restauratie nog niet beklonken was. Het parlement moest de *Restoration Settlement* nog opstellen. Desondanks praatte Charles lang met de Spaanse ambassadeur en probeerde hij de goede banden met Spanje aan te halen door een alliantie met Spanje te beloven⁷⁷. Vanuit de Republiek zeilde Charles na meer dan tien jaar ballingschap af naar Kent om plaats te nemen op de troon.

2.2.2. De Restoration Settlements (1660-1662)

De binnenlandse politiek in Engeland is niet de focus van dit onderzoek, maar is de achtergrond waartegen de buitenlandse politiek zich afspeelde. Met de Commonwealth, het Protectoraat en de burgeroorlog nog vers in het geheugen moest Charles II een dunne lijn bewandelen om zowel de royalisten als de republikeinen te vriend te houden⁷⁸. De door Charles samengestelde *Privy Council* was een mengeling van zestien royalisten, vier volgelingen van Cromwell en acht parlementariërs uit de oorlogsperiode die zich tegen beide regime hadden uitgesproken. De belangrijkste figuur was Edward Hyde, die Charles trouw had gediend tijdens zijn ballingschap en die de functie van kanselier en de titel graaf van Clarendon kreeg. Daarnaast had je Nicholas en Morice als de twee staatssecretarissen. Zij stonden in voor de binnenlandse en buitenlandse betrekkingen. De *Secretary of State for the Northern Department* stond in voor de betrekkingen met Noord-Europa, terwijl de senior *Secretary of State for the Southern Department* de relaties met het zuiden van Europa onderhield. Ondanks deze scheiding wisselden beide secretarissen informatie uit, ook al waren er periodes van interne rivaliteit. George Monck werd Kapitein-Generaal van het leger, *Master of Horse* en *Lord Lieutenant* van Ierland. Edward

⁷⁵ House of Lords, *Journals of the House of Lords, 1660-1666*, Londen, His Majesty's Stationery Office, 1767-1830, vol. 11, pp. 7-8

⁷⁶ R. Hutton, *Charles the Second*, pp. 127-131.

⁷⁷ R. Hutton, *Charles the Second*, pp. 131-132.

⁷⁸ R. Hutton, *Charles the Second*, pp. 142-145.

Montagu werd de graaf van Sandwich. De graaf van Southampton werd *Lord Treasurer*. De belangrijkste staatszaken werden besproken door het kleinere *Committee for Foreign Affairs* dat bestond uit Hyde, Nicholas, Ormonde, Southampton, Monck en Morice. Ook in Schotland en Ierland vonden hervormingen plaats, maar die zijn hier van minder groot belang⁷⁹.

De *Restoration Settlements* waren twee wetgevingen die in de eerste twee jaar van Charles' regeerperiode werden uitgevaardigd. De eerste settlement werd tegelijkertijd met de veranderingen in het overheidsperoneel uitgevoerd. Het belangrijkste onderdeel was de *Act of Indemnity and Oblivion*, die bedoeld was om de koningsmoordenaars te straffen⁸⁰. De *Act of Indemnity and Oblivion* was uiteindelijk uitzonderlijk gematigd, wat Ronald Hutton toeschreef aan het feit dat het Hoger- en Lagerhuis het er moeilijk over eens werden⁸¹. Een ander groot probleem bleef het religieuze vraagstuk, die de *Declaration of Breda* had doorverwezen naar het parlement, maar waarin Charles desondanks probeerde als bemiddelaar op te treden. Charles poogde de presbyterianen te integreren in de Anglicaanse kerk en het episcopaat opnieuw in te voeren, maar dit verliep moeizaam. Tegelijk streefde Charles ook naar het verkrijgen van tolerantie voor religieuze groepen buiten de Anglicaanse kerk. Dit verliep moeilijk aangezien de overheid niet stond te popelen en er tijdens de burgeroorlog radicale religieuze bewegingen waren ontstaan, zoals de Quakers, die potentieel gevaarlijk konden zijn voor de politieke stabiliteit⁸². Tot slot werd de organisatie van het koninklijk inkomen onder de loep genomen. Het feodale systeem was onderuitgehaald door het Interregnum en de Restauratie en bijgevolg moest het koninklijk inkomen op een nieuw systeem worden gebaseerd⁸³. Dit was van groot belang voor Charles II, aangezien hij veel schulden had geërfd⁸⁴.

In mei 1661 werd een nieuw parlement samengeroepen dat de geschiedenis zou in aan als het *Cavalier Parliament*. Dit parlement vernietigde het grootste deel van de hervormingen uit het Interregnum en deed enkele toegevingen aan Charles II. De *Triennial Act* sneuvelde echter niet, waardoor Charles II het parlement niet naar eigen wil kon bijeenroepen of ontbinden⁸⁵. De *Triennial Act* maakte deel uit van de wetgeving van het *Long Parliament* uit de burgeroorlog en die Charles I, onder dwang had moeten goedkeuren. Op deze wijze werd de vorstelijke macht in Engeland sterk ingebonden, ook al werden er toegevingen gedaan aan Charles II⁸⁶. Het parlement voerde, als onderdeel van de tweede settlement, twee gehate belastingen in om aan Charles' geldnood tegemoet te kunnen komen: de *Hearth Tax* en de *Excise Tax*⁸⁷.

⁷⁹ R. Hutton, *The Restoration. A political and religious history of England and Wales, 1658-1667*, Oxford, Oxford University Press, 1985, pp. 127-128, 138; R. Hutton, *Charles the Second*, p. 136; P. Fraser, *The Intelligence of the Secretaries of State*, p. 2. Voor meer informatie over de hervormingen in Schotland en Ierland zie: R. Hutton, *Charles the Second*, pp. 136-139.

⁸⁰ A. Browning, *English Historical Documents: 1660-1714*, Londen, Eyre & Spottiswoode, 1953, pp. 164-165 (English Historical Documents, 8).

⁸¹ R. Hutton, *The Restoration*, p. 125; R. Hutton, *Charles the Second*, pp. 140-141.

⁸² R. Hutton, *Charles the Second*, pp. 150-154.

⁸³ R. Hutton, *Charles the Second*, p. 154.

⁸⁴ K. Feiling, *British Foreign Policy*, pp. 12-13.

⁸⁵ R. Hutton, *Charles the Second*, pp. 166-167.

⁸⁶ A. Browning, *EHD*, pp. 50-51.

⁸⁷ R. Hutton, *Charles the Second*, pp. 167-168.

2.2.3. Het Engels-Portugees huwelijk (1661)

Na Charles' ballingschap leek het logisch dat zijn ervaringen op het Europese vasteland zijn buitenlandse politiek als vorst zouden bepalen. De laatste jaren op het continent had hij doorgebracht in de Spaanse Nederlanden, na een alliantie te hebben gesloten met Spanje. In Engeland zelf was de Spaanse oorlog van Cromwell vooral bij de handelaren onpopulair geweest. Charles had de Spaanse ambassadeur voor zijn vertrek naar Engeland beloofd werk te maken van goede relaties met Spanje. Zo kon hij zich distantiëren van de politiek van het Protectoraat. Het leek dan ook meer dan logisch dat de eerste en belangrijkste alliantie die Charles II zou creëren met Spanje zou zijn⁸⁸. Volgens Ronald Hutton verwachtte men dat Charles II vriendschap zou nastreven met Spanje, goede relaties met de Republiek en zich koel zou opstellen ten opzichte van Frankrijk⁸⁹.

Na Charles' troonbestijging werd de Engels-Spaanse oorlog die onder Cromwell was gevoerd voorlopig beëindigd met een wapenstilstand. De Engels-Spaanse relaties verzuurden echter snel, voornamelijk door de hoge eisen die Filips IV op basis van de alliantie met Charles uit 1656 stelde⁹⁰. Filips IV eiste de teruggave van alle Spaanse territoria die Engeland sinds 1630 had verworven, zoals Charles had beloofd in het verdrag van 1656. Charles durfde Jamaica en Duinkerke echter niet afstaan uit angst dat zijn wankelende positie als nieuwe vorst in gevaar zou komen door een verlies aan populariteit⁹¹. Duinkerke en Jamaica waren nochtans van cruciaal belang voor Filips IV, het eerste voor de verdediging van de Spaanse Nederlanden en de tweede in het koloniaal imperium van Spanje⁹². Gerald Belcher wees er, ondanks deze verzuring van de relaties, op dat Spanje voor de commerciële politiek van Charles belangrijk bleef⁹³.

Spanje had door de Vrede van de Pyreneeën de middelen kunnen vrijmaken om het rebellerende koninkrijk Portugal te heroveren. Portugal zocht wanhopig hulp om dit te voorkomen en klopte bij Charles II aan⁹⁴. In juli 1660 bood Francisco de Mello Charles de hand van de Portugese prinses Catherina aan⁹⁵. De weliswaar katholieke prinses zou de enorme bruidsschat van twee miljoen crusados met zich meebrengen en Engeland zou naast commerciële voordelen ook Tanger en Bombay krijgen. Spanje was gealarmeerd door de vorderingen van de Engels-Portugese onderhandelingen en het was de taak van de nieuwe Spaanse ambassadeur, de baron de Batteville, om een Engels-Portugese alliantie te voorkomen. Batteville's methode was tweevoudig. Enerzijds dreigde hij dat het huwelijk voor oorlog met Spanje zou zorgen en anderzijds was Spanje bereid om een huwelijk met een andere prinses van een even grote bruidsschat te voorzien. Batteville werd gesteund door de graaf van Bristol en Henry Bennet, Charles' resident te Madrid tot 1661. Charles wedde op twee paarden en stuurde de graaf van Bristol naar Parma om eventuele bruiden te inspecteren⁹⁶. Uiteindelijk mengde ook Frankrijk zich in de

⁸⁸ G.L. Belcher, "Spain and the Anglo-Portuguese Alliance", pp. 67-69.

⁸⁹ R. Hutton, *Charles the Second*, p. 157.

⁹⁰ G.L. Belcher, "Spain and the Anglo-Portuguese Alliance", pp. 80-81; R. Hutton, *Charles the Second*, p. 158.

⁹¹ R. Hutton, *Charles the Second*, p. 158.

⁹² G.L. Belcher, "Spain and the Anglo-Portuguese Alliance", p. 71.

⁹³ G.L. Belcher, "Spain and the Anglo-Portuguese Alliance", p. 81

⁹⁴ R. Hutton, *Charles the Second*, p. 158.

⁹⁵ R. Hutton, *Charles the Second*, p. 158.

⁹⁶ G.L. Belcher, "Spain and the Anglo-Portuguese Alliance", p. 72 ;C. Grose, "The Anglo-Portuguese Marriage of 1662", in: *The Hispanic American Historical Review*, 10 (1930), 3, pp. 317, 320, 322-324; V. Barbour, *Henry Bennet Earl of Arlington : Secretary of State to Charles II*, Baltimore, The Lord Baltimore Press, 1915, pp. 50-52.

huwelijksonderhandelingen. Grose zag dit als een manier voor Frankrijk om Spanje, ondanks de Vrede van de Pyreneeën, te kunnen dwarsbomen. Lodewijk XIV verklaarde Portugal te steunen en bood aan om zelf, bovenop de Portugese bruidsschat, Engeland te betalen⁹⁷. Hutton merkte terecht op dat de kredietwaardigheid van Portugal en Spanje een belangrijke rol speelde. Portugal leek namelijk beter in staat te zijn om de beloofde bruidsschat te betalen dan Spanje. Charles had trouwens persoonlijk het Spaanse geldtekort opgemerkt tijdens zijn verblijf in de Spaanse Nederlanden⁹⁸.

Op 23 juni 1661 werd het Engels-Portugees verdrag getekend waardoor Engeland commerciële voordelen verwierf in hun handel met Portugal, samen met Tanger en Bombay. De bruidsschat bedroeg twee miljoen crusados en zou over een periode van twee jaar worden uitbetaald. In ruil daarvoor zou Charles II Portugal ter land en ter zee verdedigen. Hiervoor zou hij 1000 cavaleristen en 2000 infanteristen naar Portugal transporteren en indien nodig hen ook van enkele oorlogsschepen voorzien. Charles II beloofde eveneens dat hij nooit met Spanje een voor Portugal nadelige vrede zou sluiten en Duinkerke of Jamaica nooit zou teruggeven aan Filips IV. Tot slot werd er ook een geheim artikel opgenomen waar Charles II beloofde als bemiddelaar op te treden tussen Portugal en de Republiek. Mochten die onderhandelingen mislukken, dan zou Engeland aan de zijde van Portugal meevechten⁹⁹.

Na het Engels-Portugese huwelijk waren de relaties tussen Engeland en Spanje gespannen. In de *Consejo de Estado* waren de meningen verdeeld, maar geloofde de meerderheid dat Charles Cromwells oorlog verder voerde. Na de dood van de Haro en Fuensaldaña werd de Spaanse koning, volgens het onderzoek van Stradling, meer blootgesteld aan het advies van de strijdlustigen. Deze factie, die oorlog wilde voeren tegen Engeland, werd geleid door de zogenaamde *ministros del norte* die zich als Spaanse vertegenwoordigers in Brussel, Den Haag en Londen bevonden¹⁰⁰. De interpretatie van het Engels-Portugese huwelijk in haar eigen tijd was die van een Engelse toenadering tot het Franse kamp, de gezworen vijand van Spanje. Deze kwam waarschijnlijk grotendeels overeen met de visie van het Spaanse regime en de *ministros del norte*. Deze interpretatie werd lang overgenomen door historici, waaronder David Ogg en Robert Stradling¹⁰¹. Gerald Belcher daarentegen interpreteerde het huwelijk als een kans voor Charles om financiële en commerciële voordelen te verkrijgen en tegelijkertijd zijn positie als vorst te versterken. Belcher concludeerde dat Charles zich als kersverse vorst juist geen agressieve buitenlandse politiek kon veroorloven aangezien deze zijn eigen positie kon ondermijnen. Bijgevolg probeerde de Engelse koning toch goede relaties met Spanje te onderhouden¹⁰².

⁹⁷ C. Grose, "The Anglo-Portuguese Marriage", pp. 325-336.

⁹⁸ R. Hutton, *Charles the Second*, pp. 159-160; G. Belcher, "Spain and the Anglo-Portuguese Alliance", pp. 74-79.

⁹⁹ Marriage Treaty with Portugal, 1661 (*EHD*, pp. 857-859).

¹⁰⁰ R. Stradling, "Spanish Conspiracy in England, 1661-1663", in: *The English Historical Review*, 87 (1972), 343, pp. 272-273.

¹⁰¹ D. Ogg, *England in the reign of Charles II*, pp. 185-186 : Ogg verwoordde het als volgt: "Thus French influence and money turned the scale in favour of a policy giving England immediate advantages, and helping to bring Charles within the elaborate net-work [sic] radiating from Versailles [...]"; R. Stradling, "Spanish Conspiracy in England", pp. 269-286.

¹⁰² G.L. Belcher, "Spain and the Anglo-Portuguese Alliance", pp. 72, 84-88.

2.2.4. De verkoop van Duinkerke (1662)

In Spanje wist de hertog de Medina ondertussen aan invloed te winnen, die hij aanwendde tegen de *ministros del norte*. Hij slaagde er in Filips IV te overtuigen om diplomatieke betrekkingen met Engeland te blijven onderhouden. Patricio de Moledi werd naar Engeland gestuurd om de diplomatieke banden aan te halen. De verkoop van Duinkerke in 1662 keerde de balans even in het voordeel van de *ministros del norte*. De toenmalige landvoogd in de Spaanse Nederlanden, Caraçena, kreeg de toestemming om parallel aan de Moledi's missie een complot op poten te zetten om het Engelse regime te verzwakken. Het complot werd echter ontdekt en voorkomen¹⁰³.

Deze ontwikkelingen vonden plaats parallel aan en na de verkoop van de stad Duinkerke. Duinkerke bleef een breekpunt in de Engels-Spaanse relaties. Charles had er zich in 1656 toe verbonden om Duinkerke en Jamaica terug te geven, iets waar Filips IV na zijn restauratie op aandrong. De Engelse monarch durfde dit echter niet te doen uit angst dat door populariteitsverlies hij zijn eigen positie zou ondermijnen¹⁰⁴. De verovering van Duinkerke was namelijk een feit waar het Engelse volk trots op was. Duinkerke had ook een plaats verworven in de traditionele internationale politiek van het land. De stad mocht volgens dat gedachtengoed niet in het bezit van Frankrijk komen en mocht Spanje de stad ooit verliezen dan zou Engeland deze moeten verwerven¹⁰⁵. Duinkerke bracht ook voordelen voor Engeland met zich mee. Thurloe noemde tijdens het Interregnum het “the keys of a door into the Continent”. Duinkerke was aldus een geschikte uitvalsbasis indien Charles continentale ambities koesterde. De haven vormde daarnaast een belangrijke kaperbasis aan de Noordzee en stond bekend als het Algiers van het noorden¹⁰⁶.

De voornaamste oorzaak voor de verkoop van Duinkerke was de geldnood waarin het Engelse regime verkeerde. Het Engelse regime spendeerde jaarlijks 321 000 pond aan het onderhoud van de stad, terwijl de financiële middelen van het regime beperkt waren. Daarbovenop had men net Tanger en Bombay verworven, dewelke ook geld opslopten. Duinkerke was bovendien moeilijk te verdedigen en bracht, volgens Hutton, geen bijzondere meerwaarde met zich mee in het handelscircuit¹⁰⁷. Het bezit van Duinkerke was daarnaast internationaal een gevoelige zaak, zowel voor Spanje, Portugal, Frankrijk en de Republiek. Spanje wenste haar voormalig bezit terug, terwijl de verovering van Duinkerke voor het Cromwelliaanse Engeland een triomf was geweest. Charles had nochtans in zijn ballingschap de belofte gemaakt Duinkerke terug te geven aan Spanje, maar had dit om intern politieke redenen nooit gedaan. Bovendien had Charles Portugal in het huwelijksverdrag beloofd Duinkerke en Jamaica nooit terug te geven aan Spanje. Duinkerke bleef een doorn in het oog van Spanje, die de haven verschillende malen blokkeerde. Frankrijk had ook zijn ogen gericht op het verwerven van Duinkerke, iets waar kardinaal Mazarin weliswaar nooit in was geslaagd. De Republiek beschouwde de stad dan weer als een kaperbolwerk dat hun handelaars viseerde¹⁰⁸.

¹⁰³ R. Stradling, “Spanish Conspiracy in England, pp. 272-274.

¹⁰⁴ R. Hutton, *Charles the Second*, p. 158

¹⁰⁵ C. Grose, “England and Dunkirk”, p. 2.

¹⁰⁶ K. Feiling, *British foreign policy*, p.58; C. Grose “England and Dunkirk”, pp. 2-3.

¹⁰⁷ R. Hutton, *Charles the Second*, p. 184.

¹⁰⁸ K. Feiling, *British foreign policy*, pp. 58-59; R. Stradling, “Spanish Conspiracy in England”, p. 271.

De keuze van Charles II om Duinkerke aan Lodewijk XIV te verkopen in plaats van aan Spanje wordt toegeschreven aan de beperktheid van de financiële middelen van Spanje, aangezien deze werden opgeslorpt door de Portugese oorlog¹⁰⁹. De vraag blijft echter of de belofte in het Engels-Portugese huwelijksverdrag betreffende Spanje ook een rol heeft gespeeld in deze beslissing. Na lang onderhandelen verkocht Engeland op 27 oktober 1662 de stad voor vijf miljoen livres, waarvan de volledige betaling gespreid werd over een periode van twee jaar. Naast Duinkerke stond Engeland ook het fort van Mardijk, samen met enkele andere kleine forten, af aan de Franse koning. Charles engageerde zich ook om in te staan voor de verkoop van de stad en gedurende twee jaar de veiligheid ervan te helpen garanderen, mocht de Spaanse koning ze proberen te heroveren¹¹⁰.

Omstreeks het moment van de ondertekening van het verdrag voor de verkoop vond er in het Engelse staatsbestel een belangrijke benoeming plaats. Sir Edward Nicholas werd als staatssecretaris vervangen door Sir Henry Bennet, de latere graaf van Arlington. Als diplomaat was Henry Bennet van 1657 tot 1661 Charles' resident geweest te Madrid. Na zijn terugkeer in 1661 kwam Bennet bekend te staan als een pro-Spaanse politicus die naar een Engels-Spaanse alliantie streefde, een beeld dat is overgenomen door verschillende historici. Historici, zoals Violet Barbour, beschouwden de pro-Spaanse Bennet als de tegenhanger van de kanselier Edward Hyde, die als pro-Frans te boek stond¹¹¹. Henry Bennet werd op 15 oktober 1662 benoemd tot staatssecretaris en werd zo, samen met collega-secretaris Morice, verantwoordelijk voor het regelen van zaken en het onderhouden van de correspondentie met het buitenland. In principe moesten de beide secretarissen het aantal landen waarmee Engeland diplomatieke relaties onderhield onder zich verdelen, waarbij er een scheiding werd gemaakt tussen Noord- en Zuid-Europa. Bennet kreeg echter de belangrijker post toegewezen als *Secretary for the Southern department* waarbij hij verantwoordelijk was voor de relaties met Spanje, Frankrijk, Portugal, de Republiek, de Spaanse Nederlanden, Italië, Savoy, Turkije, de Barbarije en de kolonies¹¹². Bennet was uiteindelijk een belangrijke, drijvende kracht achter de installatie van een Engelse ambassadeur in Spanje in 1664, Sir Richard Fanshawe¹¹³.

We kunnen concluderen dat de buitenlandse politiek van Charles II in zijn beginjaren gedreven werd door de stand van zijn binnenlandse politiek. Geldnood was een dominante drijfveer in zijn diplomatieke beslissingen, zowel bij zijn huwelijk en de verkoop van Duinkerke. Charles wenste over het algemeen goede relaties te onderhouden met de andere Europese staten. Engeland slaagde hier niet volledig in aangezien de relaties met Spanje en de Republiek verzuurden.

¹⁰⁹ R. Hutton, *Charles the Second*, p. 185; Belcher, "Spain and the Anglo-Portuguese Alliance", p.86.

¹¹⁰ C. Jenkinson, *A collection of all the treaties*, pp. 182-183.

¹¹¹ V. Barbour, *Henry Bennet*, pp. 31, 52-56.

¹¹² V. Barbour, *Henry Bennet*, pp. 56-59; J. Sainty, *Officials of the Secretaries of State 1660-1782*, Londen, Institute of Historical Research, 1973, pp. 22-58 (Office Holders in Modern Britain, 2)

¹¹³ G.L. Belcher, "Spain and the Anglo-Portuguese Alliance", p. 87.

Deel 3
De tweede Engels-Staatse oorlog, 1665-1667

3.1. De oorzaken van de tweede Engels-Staatse oorlog

Zowel de machthebbers in Engeland als in de Republiek wensten bij aanvang van de Restauratie in 1660 goede relaties te bewerkstelligen. In oudere historische studies, waaronder deze van David Ogg en Keith Feiling, wordt beklemtoond dat noch de Republiek, noch Engeland in een militair conflict wensten verzeild te geraken. De dreiging van een opstand in Engeland en de gevolgen van het Portugese huwelijk waren volgens Keith Feiling de redenen dat vrede voor het Engelse regime noodzakelijk was. Kanselier Edward Hyde, graaf van Clarendon, geloofde dat vrede met de Republiek de handel zou doen heropleven en buitenlandse investeringen zou aantrekken. Volgens Feiling verzwakte dit pacifisme het Engelse beleid. Vrede was ook in het belang van de Republiek omdat het, ondanks zijn bloei, nog steeds oorlogsschulden had en oorlog het Huis van Orange zou kunnen sterken¹¹⁴. Tussen 1660 en 1664 nam de kloof tussen de Republiek en Engeland desalniettemin toe. De spanningen tussen beide staten culmineerden in de oorlogsverklaring van Engeland op 22 februari 1665¹¹⁵. Frankrijk zou zich in het begin van de oorlog afzijdig houden en pas later actief deelnemen.

Historici hebben geprobeerd de tweede Engels-Staatse oorlog aan de hand van economische, politieke en ideologische oorzaken te verklaren, maar zijn onderling niet tot een consensus gekomen. We moeten echter benadrukken dat niet elke onderzoeker uitsluitend één verklaringswijze nastreeft, maar dat er grotere tendensen aan te treffen zijn waarin we de onderzoekers zij het deels of volledig kunnen plaatsen. De verschillende interpretaties, zij het economisch, politiek en ideologisch, zullen toegelicht worden aan de hand van de verschillende pijnpunten die in de aanloop naar de oorlog tussen de Republiek en Engeland bestonden. De traditionele kijk op de tweede Engels-Staatse oorlog beschouwt het als een commercieel conflict. Proponenten van deze overtuiging zijn onder andere Keith Feiling en Gijs Rommelse¹¹⁶. Keith Feiling beweerde dat er geen politieke gevoeligheden, zoals die omtrent de prins van Orange (cfr. infra), aan de grondslag van het conflict lagen¹¹⁷. Een andere tendens in de historiografie bestaat er in de uitbraak van de tweede Engels-Staatse oorlog toe te schrijven aan politieke oorzaken, zoals David Ogg deed¹¹⁸. Tot slot hebben revisionisten gezocht naar ideologische oorzaken van de oorlog, zoals Steven Pincus en Charles-Edouard Levillain¹¹⁹.

Veel geschillen tussen Engeland en de Republiek werden reeds duidelijk tijdens hun pogingen om vanaf 1660 goede, onderlinge relaties te bewerkstelligen. In het voorstel van de Republiek betreffende een vriendschapsverdrag met Engeland waren drie punten van belang. Ten eerste wenste de Republiek een defensieve bondgenootschap te creëren. Een defensieve alliantie die zich zou beperken tot Europa bood volgens Israel voor Engeland weinig voordelen, aangezien Engeland volgens hem het Kanaal als

¹¹⁴ D. Ogg, *England in the reign of Charles II*, p. 283; K. Feiling, *British foreign policy*, pp. 83-84, 92.

¹¹⁵ Historici zijn het oneens over wie wanneer de oorlog verklaarde. Volgens Gijs Rommelse was de Staten-Generaal de eerste die een oorlogsverklaring uitvaardigde in januari 1665 en die gepubliceerd werd in maart. Volgens David Ogg, Ronald Hutton en Charles-Edouard Levillain verklaarde Engeland als eerste de oorlog. Deze historici zijn het echter oneens over de datum. Ogg dateerde de oorlogsverklaring op 22 februari, Hutton en Levillain op 4 maart. Hier wordt Oggs datering gevolgd. G. Rommelse, *The Second Anglo-Dutch War*, p. 121; D. Ogg, *England in the reign of Charles II*, p. 284; R. Hutton, *Charles the Second*, p. 220; C. Levillain, *Vaincre Louis XIV*, p. 400.

¹¹⁶ K. Feiling, *British foreign policy*, 385 p.; G. Rommelse, *The Second Anglo-Dutch War*, 230 p.

¹¹⁷ K. Feiling, *British foreign policy*, pp. 91-92.

¹¹⁸ D. Ogg, *England in the reign of Charles II*, 388 p.

¹¹⁹ S.C.A. Pincus, *Protestantism and patriotism*, pp. 195-198; C. Levillain, *Vaincre Louis XIV*, 451 p.

natuurlijke buffer had. Dit komt echter niet terug in de bronnen in de *State Papers Flanders*. De Engelse onderhandelaars wilden daarom dat de defensieve alliantie ook van toepassing zou zijn op de kolonies, waar de Hollandse en Zeelandse handelaars een monopoliepositie uitbouwden. Dit was tegen de zin van de onderhandelaars van de Republiek. Daarnaast wilde de Republiek dat Engeland de Act of Navigation zou afschaffen, zodat vrije handel mogelijk werd. Tot slot wilde de Republiek dat de Engelsen tijdens oorlogstijd niet langer de lading van neutrale schepen zouden inspecteren¹²⁰.

De Act of Navigation uit 1651 vormde sinds haar invoering een belemmering voor goede relaties tussen de Republiek en Engeland. Oliver Cromwell had de Act uitgevaardigd als reactie op de concurrerende import en export van de Republiek. Deze Act bepaalde dat enkel Engelse schepen producten uit Azië, Afrika, Amerika of Europa naar Engeland mochten vervoeren en dat Engelse schepen geen goederen mochten vervoeren die via Amsterdam waren verspreid¹²¹. De Republiek wilde dat de Act of Navigation verdween, zodat hun handel niet langer door Engeland werd benadeeld. Vooraleer een delegatie van de Staatse onderhandelaars in de herfst van 1660 arriveerde om de onderhandelingen over een vriendschapsverdrag te voeren, kondigde Charles II een aangepaste versie van de Act of Navigation af¹²². Deze was voornamelijk een correctie op de vorige Act, die door een gebrek aan controle niet goed kon worden geïmplementeerd¹²³. Levillain beschouwde de Act of Navigation als een belangrijke uiting van het Engelse mercantilisme, dat hij navigationnisme noemde. De Act of Navigation moest daarbij dienen als een stimulus om de Engelse handelsvloot uit te breiden, wat dan weer een positief effect zou hebben op de andere economische sectoren¹²⁴. Deze bevoordeling van de Engelse handel was in eerste instantie in het nadeel van de Republiek en was één van de punten die de onderhandelingen tussen Engeland en de Republiek belemmerde.

Ook in de kolonies waren de spanningen tussen Engeland en het Staatse handelsimperium groot. De Engelse *Council of Trade* wilde in 1660 van de onderhandelingen met de Republiek gebruik maken om de veiligheid van Engelse handelaars in de kolonies te garanderen. Daarnaast eiste de *Council of Trade*, in respons op klachten van Engelse handelaren, herstelbetalingen voor de schade die de Republiek hen had toegebracht¹²⁵. Zelfs na het sluiten van het Engels-Staats vriendschapsverdrag in 1662 bleef de problematiek voortleven¹²⁶. In maart 1664 verdiepte het Lagerhuis zich in de klachten van Engelse handelaars tegen de Republiek om vervolgens een aanpak voor te stellen¹²⁷. Dit resulteerde in de *trade resolution* van april 1664¹²⁸.

Tijdens de onderhandelingen voor het vriendschapsverdrag werd er evenzeer gediscussieerd over de teruggave van het eiland Pulau Run. Oliver Cromwell had het eiland aan de Republiek afgestaan en deze wilde het enkel teruggeven als de Engelse handelaars hun klachten tegen de Republiek lieten vallen. Het

¹²⁰ J.I. Israel, *De Republiek 1477-1806*, Franeker, Uitgeverij Van Wijnen, 2015, pp. 827-828.

¹²¹ C. Levillain, *Vaincre Louis XIV*, p. 63.

¹²² R. Hutton, *Charles the Second*, p. 157.

¹²³ J.I. Israel, *De Republiek*, p. 827; C. Levillain, *Vaincre Louis XIV*, pp. 63-65.

¹²⁴ C. Levillain, *Vaincre Louis XIV*, pp. 64-65.

¹²⁵ R. Hutton, *Charles the Second*, p. 157.

¹²⁶ L. van Aitzema, *Saken van Staet en Oorlogh, in ende omtrent de Vereenigde Nederlanden, Beginnende met het jaer 1657 ende eyndigende met jaer 1663*, 's Gravenhage, Johan Vielt, Johan Tongerlo en Jasper Dole, 1669, pp. 907-915.

¹²⁷ R. Hutton, *Charles the Second*, p. 218.

¹²⁸ S.C.A. Pincus, *Protestantism and patriotism*, pp. 237, 255.

uiteindelijke resultaat was dat Charles II de East India Company (EIC) de toestemming gaf om Pulau Run met geweld te heroveren¹²⁹. Deze beslissing droeg bij tot de reeds hoogoplopende spanningen in de kolonies, zowel tussen beide Oost-Indische Compagnieën als in de Caraïben, West-Afrika en Nieuw-Nederland. De oprichting van de *Royal African Company* droeg eveneens bij tot de koloniale spanningen. De *Royal African Company* groeide snel uit tot een geduchte concurrent voor de goud- en slavenhandel van de West-Indische Compagnie (WIC)¹³⁰. De toenemende spanningen tussen de Republiek en Engeland ontwaarden in agressief gedrag ten opzichte van elkaars handelaars en kolonies¹³¹.

Dichter bij huis werden de vissersrechten in het Kanaal en de Noordzee onderling betwist. De visserij was een belangrijke bouwsteen van de economie van de Republiek en jaarlijks visten hun vissersschepen langs de Engelse kust. Kort na de Restauratie wilde het Engelse regime de visserij door niet-Engelse onderdanen binnen tien mijl van de Engelse kust verbieden. Dit bedreigde de visserij van de Republiek¹³². In 1664 werd de *Corporation of the Royal Fishery* opgericht, die haar activiteiten zou ontplooiën in de Noordzee en daardoor zou concurreren met de vissers uit de Republiek¹³³. Keith Feiling beschouwde de spanningen over de visserij als één van de oorzaken van de tweede Engels-Staatse oorlog¹³⁴. De politieke betrokkenheid van het hof in ondernemingen zoals de *Royal African Company* en de *Corporation of the Royal Fishery* leidde volgens Hutton tot een toename van de Engels-Staatse spanningen en zou op langere termijn de oorzaak voor de tweede Engels-Staatse oorlog geweest zijn¹³⁵.

De besproken problemen in verband met vrije scheepvaart en visvangst werden door historici niet alleen vanuit een economisch standpunt verklaard. Charles-Edouard Levillain verklaarde ze aan de hand van het idee van “souveraineté des mers”. Hij zag een verschuiving van een eeuwenlange *Mare Liberum*, waar de zee een open ruimte was voor iedereen, naar een *Mare Clausum*, waar er grenzen werden getrokken. In Engeland gebeurde dit onder James I, die bezit nam van de omliggende zeeën en de rechten daarop, om ze vervolgens te onderwerpen aan het nationaal recht. Zo was er na een tijd sprake van de *Mare Britannicum*, op welke principes de Engelse politiek, volgens Levillain, was gestoeld. Het contrast tussen Engeland, met de sluiting van zijn grenzen, en de Republiek, voor wie vrije scheepvaart en visvangst cruciaal waren, vormde volgens Levillain de basis van de tweede Engels-Staatse oorlog¹³⁶.

De relaties tussen de Republiek en Engeland werden niet alleen door economische rivaliteit beïnvloed, maar ook door de problematiek rond prins Willem van Orange. Willem III was de zoon van Charles' zus Maria Henrietta en de stadhouder van de Republiek, Willem II van Orange. Willem II overleed in 1650, het jaar waarin Willem III geboren werd. De dood van Willem II gaf de factie van Johan De Witt de gelegenheid om de macht te grijpen in de Republiek, het stadshouderschap af te schaffen en opnieuw een zuiver republikeins staatsbestel in te voeren. Deze periode is dan ook de geschiedenis ingegaan als

¹²⁹ R. Hutton, *Charles the Second*, pp. 157-158; House of Commons, *Journal of the House of Commons, 1660-1667*, Londen, His Majesty's Stationery Office, 1802, vol. 8, p. 548.

¹³⁰ J.I. Israel, *De Republiek*, pp. 830, 833.

¹³¹ R. Hutton, *Charles the Second*, pp. 217-219.

¹³² J.I. Israel, *De Republiek*, pp. 830, 833; K. Feiling, *British foreign policy*, p. 98.

¹³³ R. Hutton, *Charles the Second*, pp. 217-218.

¹³⁴ K. Feiling, *British foreign policy*, p. 139.

¹³⁵ R. Hutton, *Charles the Second*, p. 217.

¹³⁶ C. Levillain, *Vaincre Louis XIV*, p. 43.

het Eerste Stadhoudersloze Tijdperk¹³⁷. Tijdens deze periode groeide Johan De Witt als raadspensionaris van Holland, de belangrijkste provincie binnen de Republiek, uit tot één van de prominentste figuren binnen het land. Steven Pincus beweerde dat na de restauratie van Charles II de Republiek door de Anglicaanse royalisten werd beschouwd als bondgenoten van de republikeinse rebellen in Engeland. Zij vreesden dat de machthebbers van de Republiek een republikeins bewind in Engeland aan de macht wilden brengen¹³⁸.

Door de dood van Willem II en interne strijd was het Huis van Orange ernstig verzwakt. De restauratie van Charles II leek het tij even in het voordeel van het Huis van Orange te doen keren, tot grote schrik van de Hollandse raadspensionaris Johan De Witt. Door de Restauratie in Engeland vond er een heropbloei van orangistische gevoelens plaats in verschillende provincies, waaronder Holland. Een heropleving van het Huis van Orange zou het stadhoudersloze staatsbestel en bijgevolg De Witts positie in gevaar brengen. De Witt voelde zich bijgevolg genoodzaakt concessies te doen door de Akte van Seclusie te herroepen en de opleiding en het levensonderhoud van Willem III op zich te nemen¹³⁹.

De Witts streven om zo controle over Willem III te verwerven, kwam in gevaar toen Willems moeder Maria Henrietta stierf en ze de voogdij over Willem III overliet aan haar broer Charles II. In één klap verwerfde de Engelse vorst grote invloed op de binnenlandse politiek van de Republiek¹⁴⁰. Via de Engelse ambassadeur, George Downing, probeerde Charles het orangistische front te versterken en de betwiste voogdij over Willem III samen met de andere voogden¹⁴¹ in handen te krijgen¹⁴². Pincus interpreteerde de problematiek rond Willem III niet louter als een machtsvraagstuk, maar als een middel voor Charles II om het republikanisme in de Republiek tegen te gaan. Het was in deze context, argumenteerde Pincus, dat Charles II niet anders kon dan ijveren voor Willems restauratie. Het zij niet alleen omwille van de uitroeiing van republikanisme en het welzijn van zijn neef, maar ook voor het belang van Charles II zelf. Het omgekeerde gold voor Johan De Witt, die koste wat kost de restauratie van het Huis van Orange tot het stadhouderschap wilde voorkomen¹⁴³.

Volgens David Ogg lagen niet zozeer de onderlinge geschillen tussen de Republiek en Engeland aan de basis van de tweede Engels-Staatse oorlog, maar kwam het conflict voort uit een factiestrijd binnen het Engelse regime. De twee strijdende facties waren enerzijds de factie van de oudere kanselier Edward Hyde en anderzijds de jonge factie onder leiding van opklimmende politici zoals Henry Bennet, Thomas Clifford en William Coventry. De factie van Hyde wenste een militair conflict te vermijden. Volgens Ogg had de jongere factie het voordeel, omdat het verandering en ondernemingszin uitdroeg en bovendien werd gesteund door het Lagerhuis, dat voornamelijk uit jonge mannen bestond. De factie werd tevens gesteund door Charles' broer James, de hertog van York, die met zijn entourage van een militair conflict gebruik wilde maken om zichzelf te verrijken en roem te vergaren¹⁴⁴. Het toeschrijven

¹³⁷ J.I. Israel, *De Republiek*, pp. 771-772.

¹³⁸ S.C.A. Pincus, *Protetantism and patriotism*, pp. 202-204.

¹³⁹ De Akte van Seclusie stipuleerde dat Willem III nooit het ambt van stadhouder zou kunnen bekleden. J.I. Israel, *De Republiek*, pp. 828-830.

¹⁴⁰ J.I. Israel, *De Republiek*, pp. 828-830.

¹⁴¹ De andere voogden waren Willems grootmoeder Amalia en de keurvorst van Brandenburg, Frederik Willem I.

¹⁴² J.I. Israel, *De Republiek*, p. 830.

¹⁴³ S.C.A. Pincus, *Protestantism and patriotism*, pp. 202-210.

¹⁴⁴ D. Ogg, *England in the reign of Charles II*, p. 283.

van het uitbreken van de tweede Engels-Staatse oorlog aan de ambitie van de jongere garde in het Engelse staatsbestel is echter te simplistisch.

Hutton nuanceerde Ogg's interpretatie en sprak daarentegen niet over een factiestrijd, maar over verschillende politieke opvattingen binnen het Engelse staatsbestel. James, hertog van York, speelde een invloedrijke rol in de toenemende oorlogsretoriek aan het Engelse hof. Het beeld dat Hutton schetste over James komt min of meer overeen met dat van David Ogg. Charles speelde een actievere rol in de totstandkoming van de oorlog in de analyse van Ronald Hutton, dan in die van David Ogg. Volgens Hutton was Charles opgetogen over zijn nieuwe populariteit en overtuigd dat de Republiek een militair conflict koste wat kost wilde vermijden. Hutton gebruikte dit argument om de strijd lust van de oorlogsgezinde partij verder te nuanceren. De Engelse overheid ging er volgens hem vanuit dat de Republiek door de tentoonspreiding van Engelse agressiviteit zou inbinden¹⁴⁵. Volgens Levillain wenste Engeland concessies te krijgen van de Republiek zonder daar openlijk oorlog voor te voeren. Levillain argumenteerde dat een oorlog een uiterst risicovolle keuze was voor een regime dat er op uit was zich te verrijken. Tijdens een oorlog genereerde men op korte termijn namelijk schulden in de hoop op langere termijn rijkdom te kunnen vergaren. Volgens Levillain wilde het Engelse regime een dergelijk risico vermijden en hanteerde het daarom een beleid waarbij men druk zette op de Republiek om concessies te kunnen krijgen zonder er oorlog te moeten voor voeren¹⁴⁶.

In de herfst en winter van 1664 zorgden enkele gebeurtenissen ervoor dat de zaak stilaan haar kookpunt bereikte. Geld om oorlog te kunnen voeren, bleek plots geen probleem meer te zijn voor Charles II toen hij in november 1664 het vereiste geld kreeg van het parlement. In december werd de Engelse bevolking opgedragen de scheepvaart van de Republiek onder vuur te nemen als compensatie voor de klachten van de Engelse handelaars. Engeland verkeerde in een oorlogsroes¹⁴⁷. Samuel Pepys, klerk bij de Engelse marine, drukte zowel angst als opwinding voor de oorlog uit, omdat hij zich bewust was van de macht van de Republiek¹⁴⁸. Het regime werd echter wakker geschud toen Engeland bijna al zijn schepen en garnizoenen in Afrika verloor door het toedoen van de Republiek. De Staten-Generaal verwierp bovendien de Engelse eisen en bracht de Staatse oorlogsvloot in gereedheid¹⁴⁹.

¹⁴⁵ R. Hutton, *Charles the Second*, pp. 218-219.

¹⁴⁶ C. Levillain, *Vaincre Louis XIV*, p. 60.

¹⁴⁷ R. Hutton, *Charles the Second*, pp. 219-220.

¹⁴⁸ S. Pepys, *The Diary of Samuel Pepys*, Berkeley-Los Angeles, University of California Press, 1972, vol. 6, p. 47. (ed. R. Latham, W. Matthews).

¹⁴⁹ R. Hutton, *Charles the Second*, pp. 219-220.

3.2. De twee kampen

3.2.1. De Republiek, Frankrijk en Denemarken

In de tweede Engels-Staatse oorlog kwam Engeland tegenover drie vijanden te staan: de Republiek, Frankrijk en Denemarken. De Republiek en Frankrijk hadden in 1662 een defensieve en offensieve alliantie gesloten, wat betekende dat als één van de twee landen werd aangevallen die kon rekenen op de steun van zijn bondgenoot. Het Frans-Staatse bondgenootschap was in het nadeel van Engeland en vooral in dat van Spanje.

Voor Engeland was de creatie van een Frans-Staats bondgenootschap een doorn in het oog, omdat Frankrijk voor de Republiek een waardevolle bondgenoot was. Bovendien erkende Frankrijk in het verdrag met de Republiek de principes van vrije scheepvaart en visvangst in de Noordzee, principes die Engeland zichzelf toe-eigende (cf. supra). Frankrijk kon bovendien door de alliantie met de Republiek een wig drijven tussen de Republiek en Engeland om zo zijn eigen zeemacht uit te bouwen¹⁵⁰.

Voor Spanje vormde de Frans-Staatse alliantie een nog grotere dreiging dan voor Engeland. Gijs Rommelse benadrukte dat Spanje na de Vrede van de Pyreneeën zijn positie wilde verzekeren, evenals de veiligheid van de Spaanse Nederlanden¹⁵¹. Ondanks de Frans-Spaanse vrede was en bleef Frankrijk de grote bedreiging voor Spanje. De logische bondgenoten voor Spanje waren enerzijds Engeland, met wie de relaties snel verslechterden door de verkoop van Duinkerke en het Engels-Portugese huwelijk, en anderzijds de Republiek, die uiteindelijk een bondgenootschap vormde met Frankrijk.

Volgens Rommelse wilde het regime in de Republiek Frankrijk op een afstand houden door het tot zijn bondgenoot te maken¹⁵². De Republiek hanteerde een beleid dat volgens Rommelse draaide rond het behouden van de zogenaamde passieve neutraliteit. Dit hield in dat het bewind in de Republiek de internationale politiek in de gaten wilde houden en enkel wilde ingrijpen indien de eigen positie werd bedreigd. Gijs Rommelse oordeelde dat het regime in de plaats daarvan actieve neutraliteit had moeten nastreven, waarbij de Republiek waakzaam bleef en via internationale overeenkomsten de rust in Europa moest proberen te bewaren¹⁵³. Frankrijk profiteerde van de alliantie met de Republiek, waardoor hij het uit het Spaanse kamp kon houden. Als Lodewijk XIV er bovendien in slaagde om de Republiek der Verenigde Provinciën tot een Franse vazalstaat te maken, zou hij een stap dichterbij zijn om heer en meester in Europa te worden. Lodewijk XIV slaagde hier echter niet in. Ondanks de alliantie hadden de twee bondgenoten verschillende ideeën omtrent de internationale handel en de kolonies enerzijds en het lot van de Spaanse Nederlanden anderzijds. In het verdrag met de bepalingen van de alliantie tussen de Republiek en Frankrijk werd er echter niets besloten in verband met de toekomst van de Spaanse Nederlanden¹⁵⁴. Beide regimes zullen proberen een oplossing te bereiken omtrent het lot van het gebied.

De kwetsbare situatie van de Spaanse Nederlanden en de ambities van Frankrijk werden in de jaren '60 van de zeventiende eeuw steeds duidelijker. Door de terugtrekking van het grootste deel van de Spaanse

¹⁵⁰ C. Levillain, *Vaincre Louis XIV*, p. 54; G. Rommelse, *The Second Anglo-Dutch War*, p. 29.

¹⁵¹ G. Rommelse, *The Second Anglo-Dutch War*, p. 32.

¹⁵² G. Rommelse, *The Second Anglo-Dutch War*, pp. 33-34.

¹⁵³ G. Rommelse, *The Second Anglo-Dutch War*, p. 74.

¹⁵⁴ G. Rommelse, *The Second Anglo-Dutch War*, pp. 33-34.

legers uit de Spaanse Nederlanden werd er een machtsvacuüm gecreëerd¹⁵⁵. Naast de structurele verzwakking in het gebied meende Lodewijk XIV bij de dood van Filips IV de Spaanse Nederlanden te kunnen claimen in naam van zijn Spaanse vrouw Maria Teresa door beroep te doen op het devolutierecht¹⁵⁶. Het devolutierecht en Lodewijks gebruik ervan zullen bij de bespreking van de Devolutieoorlog worden toegelicht.

In 1663 startte Johan De Witt onderhandelingen met de Franse ambassadeur d'Estrades over de Zuidelijke Nederlanden. Die waren er op gericht te voorkomen dat Frankrijk het gebied zou veroveren. De Witt stelde daarom twee oplossingen voor, namelijk de kantonnering van het gebied of een onderlinge verdeling van de Spaanse Nederlanden¹⁵⁷. Het kantonnement-idee was gebaseerd op het Zwitsers kanton-systeem en bestond er in een vrije republiek te creëren op het grondgebied van de Spaanse Nederlanden. De veiligheid van deze nieuwe staat zou gegarandeerd worden door zowel Frankrijk als de Republiek. Op deze manier kon De Witt voorkomen dat Frankrijk de buur van de Republiek werd¹⁵⁸. De onderhandelingen tussen Johan De Witt en d'Estrades werden in 1664 door Lodewijk XIV afgebroken. Hahlweg weet het falen van de onderhandelingen aan de tegenstellingen tussen de twee partijen. Volgens Hahlweg verzette Johan De Witt zich tegen Lodewijks claims op basis van het devolutierecht (cf. infra) en probeerde de Franse invasieplannen te verijdelen, om het gebied als een barrière voor de Republiek te kunnen behouden. Lodewijk XIV daarentegen wilde, door gebruik te maken van het devolutierecht, zich de volledige Zuidelijke Nederlanden toe-eigenen¹⁵⁹.

Tijdens de oorlog verwierf de Republiek een nieuwe bondgenoot: Denemarken. De aanleiding hiervoor was de Slag bij Bergen in juni 1665 waarbij de Engelse vloot een handelsvloot van de VOC probeerde te kapen die zich had teruggetrokken in de Deense haven Bergen. Terwijl de regimes van Engeland en Denemarken hadden afgesproken samen te werken, had de gouverneur van Bergen daarover geen instructies ontvangen van de Deense vorst. De hele zaak liep in het honderd toen de schepen van de Republiek en de Deense forten de Engelse vloot onder vuur namen¹⁶⁰. Jérôme Nipho, de Engelse agent in Antwerpen, berichtte in februari 1666 dat Denemarken en de Republiek een bondgenootschap hadden gesloten¹⁶¹. Dit betekende dat de Sont werd afgesloten voor Engelse schepen en dat Denemarken geen voorraden meer zou leveren aan de Engelse marine. In ruil daarvoor schold de Republiek de Deense schulden kwijt en zou hij hen betalen. Frankrijk en de Republiek zouden Denemarken eveneens beschermen tegen Zweden¹⁶².

¹⁵⁵ J.I. Israel, *De Republiek*, p. 858.

¹⁵⁶ G. Rommelse, *The Second Anglo-Dutch War*, p. 76.

¹⁵⁷ J. Boogman, "De raison d'état-politicus Johan de Witt", in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 90 (1975), 3, p. 394.

¹⁵⁸ W. Hahlweg, "Barriere - Gleichgewicht - Sicherheit", p. 62.

¹⁵⁹ W. Hahlweg, "Barriere - Gleichgewicht - Sicherheit", pp. 62-63.

¹⁶⁰ G. Rommelse, *The Second Anglo Dutch War*, pp. 136-137.

¹⁶¹ Jérôme Nipho aan An., 3 februari 1666, s.l. (TNA, SP77/34, f. 30r.); A. Goreau, *Reconstructing Aphra: a social biography of Aphra Behn*, Oxford, Oxford University Press, 1980, p. 99.

¹⁶² G. Rommelse, *The Second Anglo-Dutch War*, p. 152.

3.2.2. De Engelse zoektocht naar bondgenoten

In de aanloop naar de tweede Engels-Staatse oorlog poogde het Engelse bewind Europese bondgenoten te vinden. In de herfst van 1664 werden afgezanten naar Denemarken, Zweden en Frankrijk gestuurd¹⁶³. Noch Denemarken, noch Zweden zouden, ondanks veelbelovende onderhandelingen, Engeland steunen¹⁶⁴. Frankrijk had voor Engeland een waardevolle bondgenoot kunnen zijn, maar de Republiek had reeds in 1662 een bondgenootschap met Frankrijk gesloten (cf. supra).

Ondanks de Frans-Staatse alliantie nam de Franse monarch tijdens de aanloop van het conflict echter een afwachtende houding aan om er zich van te kunnen vergewissen wie de agressor was¹⁶⁵. Beide staten stuurden afgevaardigden naar het Franse hof om zich van zijn steun te verzekeren. Charles II probeerde in 1664 Lodewijk XIV ervan te overtuigen dat de Republiek de agressor was en schakelde hiervoor onder andere zijn zus Henriëtte-Anna, de schoonzus van Lodewijk XIV, in¹⁶⁶. Charles dreigde ermee om een alliantie met de Spaanse kroon te creëren als Lodewijk XIV zijn aanbod afsloeg. Dat aanbod betrof volgens Lodewijk XIV: “la Carte blanche en tout ce que je pourrais désirer pour les Païs-bas, sans même y prétendre un pouce de terre pour elle.”¹⁶⁷. Ondanks de eerdere pogingen van Charles II om een Frans-Engelse alliantie tot stand te brengen, was Engeland nooit eerder bereid geweest de Spaanse Nederlanden op te offeren. Dit Engelse voorstel doet vermoeden dat het regime vanuit noodzaak bereid was om dat nu wel te doen in ruil voor Franse steun tegen de Republiek. Vreemd genoeg wordt dit voorstel van Charles II enkel in Japikses artikel en niet in andere studies aangehaald¹⁶⁸. Integendeel, Rommelse ging zelfs zo ver te beweren dat het Engelse regime de Franse ambities om de Spaanse Nederlanden te annexeren niet doorhad, wat absoluut niet het geval was¹⁶⁹. Het lot van het gebied was in 1664 geen prioriteit van het regime. De focus lag eerst en vooral op het lot van het eigen land.

Uiteindelijk besloot de Franse koning in 1665 om te bemiddelen tussen de Republiek en Engeland, door enkele ambassadeurs naar Londen te sturen, het zogenaamde célèbre ambassade¹⁷⁰. Historici hebben het célèbre ambassade op twee manieren geïnterpreteerd. Enerzijds werd het beschouwd als een oprechte poging van Lodewijk XIV om het conflict in de kiem te smoren. Anderzijds interpreteerden historici het als een strategie van de Franse koning om de twee staten tegen elkaar uit te spelen en te verzwakken, zodat Frankrijk zichzelf kon versterken en de Spaanse Nederlanden zonder tegenstand kon veroveren¹⁷¹.

¹⁶³ R. Hutton, *Charles the Second*, p. 221.

¹⁶⁴ G. Rommelse, *The Second Anglo-Dutch War*, p. 119.

¹⁶⁵ N. Japikse, “Louis XIV et la guerre Anglo-Hollandaise de 1665-1667”, in: *Revue Historique*, 98 (1908), 1, pp. 27-28.

¹⁶⁶ Charles II aan Henriëtte-Anna, 15 januari 1665, Whitehall (A. Bryant, ed. *The letters, speeches and declarations of King Charles II*, Londen, Cassel & Company Ltd., 1968, p. 174); Charles II aan Henriëtte-Anna, 22 januari 1665, Whitehall (A. Bryant, ed. *The letters of King Charles II*, pp. 175-176).

¹⁶⁷ Lodewijk XIV aan ambassadeur d'Estrades, 19 december 1664, s.l. (*Lettres, mémoires et négociations de Monsieur le Comte d'Estrades*, pp. 567-568).

¹⁶⁸ N. Japikse, “Louis XIV et la guerre Anglo-Hollandaise”, p. 29.

¹⁶⁹ G. Rommelse, *The Anglo-Dutch War*, pp. 108-110.

¹⁷⁰ G. Rommelse, *The Second Anglo-Dutch War*, p. 134. Een gedetailleerde bespreking van de onderhandelingen en voorstellen van het célèbre ambassade kan men terugvinden in: N. Japikse, “Louis XIV et la guerre Anglo-Hollandaise”, pp. 28-43.

¹⁷¹ N. Japikse, “Louis XIV et la guerre Anglo-Hollandaise”, pp. 24-25; Historici die de eerste interpretatie aanhingen waren: F.A.M.A. Mignet, *Négociations relatives à la succession d'Espagne*, vol. 1, p. 479-481; J. J. Jusserand, *a French ambassador at the Court of Charles the Second. Le Comte de Cominges from his unpublished correspondence*, Londen, T. Fisher Unwin, 1892, p. 134; Volgers van de tweede interpretatie waren: G.

In een brief aan zijn ambassadeur in Den Haag, de graaf d'Estrades, is duidelijk te zien hoe de Franse monarch rekening hield met de gevolgen die zijn betrokkenheid in de tweede Engels-Staatse oorlog zou hebben voor zijn invasieplan. De Franse monarch wikte de voor- en nadelen van eventuele steun aan de Republiek of Engeland tegenover elkaar af en vroeg de ambassadeur om zijn mening¹⁷². Volgens Japiske waren deze overwegingen eveneens aanwezig in zijn instructies aan de ambassadeurs van het célèbre ambassade. Concreet ging het hierbij over zijn verplichting om de Republiek als bondgenoot bij te staan, terwijl hij beseftte dat hij vanuit die hoek geen steun kon verwachten als hij delen van het Spaanse rijk zou opeisen. Engeland daarentegen, bood Frankrijk aan de andere kant op te kijken als die de Spaanse Nederlanden zou annexeren, maar enkel als Frankrijk de Republiek niet zou bijstaan. Indien Lodewijk XIV zich zou afkeren van Engeland, dan zou deze ongetwijfeld een alliantie proberen creëren met Spanje, wat de vorst wilde voorkomen¹⁷³. Het is duidelijk dat Lodewijk XIV reeds voor de start van de tweede Engels-Staatse oorlog het plan had opgevat de Spaanse Nederlanden te annexeren. Andere staten, waaronder Engeland, waren zich hiervan bewust. Engeland probeerde dit voor zijn eigen gewin te gebruiken.

Het Engelse regime twijfelde of Lodewijk XIV wel oprecht de rol van bemiddelaar speelde. Henry Bennet toonde zich volgens Violet Barbour onverschillig tegenover de Franse ambassadeurs, omdat hij dacht dat Lodewijk XIV zou oftewel terzijde zou houden, oftewel onder het mom de Republiek te steunen de Spaanse Nederlanden zou bezetten¹⁷⁴. Charles II leek ook niet overtuigd van de bemiddelende houding die Frankrijk aannam. Charles schreef aan zijn zus Henriëtte-Anne dat men in Engeland geloofde dat de Franse ambassadeurs louter in Londen bleven totdat Frankrijk en de Republiek waren overeengekomen op welke termen ze elkaar zouden helpen. Als dat gebeurde, beweerde de Engelse koning dat hij geen andere keuze had dan zich aan de kant van Spanje te scharen, die de Engelse hulp volgens hem goed kon gebruiken¹⁷⁵. Een Engels-Spaanse alliantie was juist datgene dat Lodewijk XIV hoopte te voorkomen en Charles II aarzelde niet om dit tegen de vorst uit te spelen. Zo'n bondgenootschap bood ook voordelen, want ondanks dat Spanje reeds over zijn hoogtepunt heen was, bleef het een waardevolle bondgenoot. Ondanks dat Spanje nog steeds een belangrijke speler was, verkeerde het in een benauwde situatie doordat Lodewijk XIV delen van het Spaanse rijk wilde annexeren. Charles II hoopte van Spanjes benauwde situatie gebruik te maken om concessies te verwerven. Een bondgenootschap met Engeland was bovendien ook voordelig voor Spanje.

Engeland probeerde Spanje onder druk te zetten door in te spelen op hun vrees betreffende een Franse annexatie van de Spaanse Nederlanden¹⁷⁶. Bovendien geloofde men dat Spanje in het geval van oorlog met Frankrijk naar Engeland zou kijken voor hulp¹⁷⁷. Het Engelse plan faalde en Spanje besloot in 1664

Rommelse, *The Second Anglo-Dutch War*, pp. 109, 117-118; R. Hutton, *Charles the Second*, p. 221; C. Levillain, *Vaincre Louis XIV*, p. 41.

¹⁷² Lodewijk XIV aan ambassadeur d'Estrades, 19 december 1664, s.l. (*Lettres, mémoires et négociations de Monsieur le Comte d'Estrades*, pp. 565-568).

¹⁷³ N. Japikse, "Louis XIV et la guerre Anglo-Hollandaise", pp. 28-29; Lodewijk XIV aan ambassadeur d'Estrades, 19 december 1664, s.l. (*Lettres, mémoires et négociations de Monsieur le Comte d'Estrades*, pp. 565-568).

¹⁷⁴ V. Barbour, *Henry Bennet*, p. 85.

¹⁷⁵ Charles II aan Henriëtte-Anne, 23 juli 1665, Hampton Court (A. Bryant, ed. *The letters of King Charles II*, p. 183.).

¹⁷⁶ G. Rommelse, *The Second Anglo-Dutch War*, p. 119.

¹⁷⁷ William Temple aan Henry Bennet, 8 juli 1665, Brussel (TNA, SP77/33, 212v.).

zich afzijdig te houden, in de hoop dat een Engels-Staatse oorlog in zijn voordeel zou spelen¹⁷⁸. Hetzelfde constateerde de diplomaat William Temple bij zijn aankomst in Brussel op 8 juli 1665. De toestroom van mensen vanuit de Republiek, zowel vluchtelingen als Engelse handelaren, zorgde voor een heropleving van de handel in Brugge¹⁷⁹. Spanje hoopte ook te kunnen profiteren van het feit dat Engeland door zijn oorlog met de Republiek niet langer in staat zou zijn Portugal te steunen. Tegelijkertijd leek een Spaans-Staatse alliantie mogelijk te worden doordat zowel de Republiek als Spanje de Spaanse Nederlanden wilden beschermen. Bij de uitbraak van de oorlog in februari 1665 verwachtten de Spanjaarden dat Frankrijk zijn bondgenoot niet zou steunen, omdat het de handen vrij wilde hebben om de Spaanse Nederlanden te veroveren, wat Frankrijk in eerste instantie ook deed¹⁸⁰. Het resultaat was dat Engeland er alleen voor stond bij de uitbraak van de oorlog in het begin van 1665.

Uiteindelijk verklaarde Frankrijk Engeland in januari 1666 dan toch de oorlog¹⁸¹. Historici hebben reeds verschillende redenen gegeven om te verklaren waarom Frankrijk zich uiteindelijk toch bij de Republiek aansloot. Volgens Kenneth Haley was het omdat Lodewijk XIV niet kon tolereren dat Engeland superieur werd door een overwinning te behalen op de Republiek¹⁸². Japikse meende dat de voorbereidingen van de bisschop van Münster en diens onderhandelingen met Engeland Frankrijk ertoe dwongen de Republiek te steunen¹⁸³. Het toenmalige Engelse regime interpreteerde de oorlogsverklaring van Frankrijk niet als een gevolg van de Frans-Staatse alliantie, maar als het gevolg van een onderlinge overeenkomst tussen Frankrijk en de Republiek over het lot van de Spaanse Nederlanden. De Engelse ministers geloofden dat beide staten het gebied onderling zouden verdelen. De Engelse diplomaat William Temple werd ingeschakeld om de Spaanse vertegenwoordigers in de Zuidelijke Nederlanden te overtuigen van de kwaadwillige intenties van Frankrijk en de Republiek en van het feit dat een Engels-Spaanse alliantie de enige oplossing was¹⁸⁴.

3.2.3. De bisschop van Münster en Engeland

De Republiek grensde in het oosten aan het prinsbisdom van Münster, dat bestuurd werd door de prins-bisschop Christoph Bernhard von Galen. Bernhard von Galen was militair aangelegd en bleef militair actief nadat hij prins-bisschop was geworden¹⁸⁵. De bisschop van Münster en de Republiek leefden al geruime tijd op gespannen voet. Eerst en vooral had de Republiek de stad Münster gesteund toen deze de autoriteit van de bisschop had betwist. Daarnaast vond de bisschop in 1663 dat hij recht had op Borculo in Gelderland en in 1664 op het fort Dijlerschans. De bisschop greep in juni 1665 zijn kans om de Republiek een hak te zetten door aan het Engelse regime voor te stellen een alliantie tussen hen te smeden, waarbij de bisschop de Republiek op het continent zou bevechten terwijl Engeland dat op zee deed¹⁸⁶.

¹⁷⁸ G. Rommelse, *The Second Anglo-Dutch War*, p. 119.

¹⁷⁹ William Temple aan Henry Bennet, 8 juli 1665, Brussel (TNA, SP77/33, f. 212v).

¹⁸⁰ G. Rommelse, *The Second Anglo-Dutch War*, p. 119.

¹⁸¹ G. Rommelse, *The Second Anglo-Dutch War*, p. 151.

¹⁸² K.H.D. Haley, *An English Diplomat*, pp. 34-35.

¹⁸³ N. Japikse, "Louis XIV et la guerre Anglo-Hollandaise", pp. 39

¹⁸⁴ Henry Bennet aan William Temple, 19 februari 1666, Whitehall (ALWT, p. 59).

¹⁸⁵ K.H.D. Haley, *An English Diplomat*, p. 54.

¹⁸⁶ K.H.D. Haley, *An English Diplomat*, p. 54; J.I. Israel, *De Republiek*, p. 848.

In juni 1665 werd er een akkoord gecreëerd tussen Engeland en de bisschop van Münster. In het verdrag werd gestipuleerd dat de bisschop van Münster een leger van 20 000 infanteristen en 10 000 cavaleristen zou voorzien in ruil voor 500 000 dollars¹⁸⁷. De betaling van deze som werd door de Engelsen gespreid over drie deadlines, één in juni, juli en augustus 1665. Naast deze drie betalingen zou Engeland gedurende de rest van de oorlog maandelijks 50 000 dollars betalen. Charles II beloofde ook om de bisschop te beschermen, mocht hij door iemand anders worden aangevallen. Er werd echter niet verduidelijkt op welke wijze dit zou gebeuren¹⁸⁸. Het feit dat de bisschop van Münster Englands enige bondgenoot was gedurende de tweede Engels-Staatse oorlog, wordt door sommige historici, waaronder David Ogg, beschouwd als bewijs van de falende diplomatie van Engeland¹⁸⁹.

De diplomaat William Temple werd door de staatssecretaris Henry Bennet opgedragen om naar de bisschop te reizen om het verbond te ratificeren. Nadat de ratificatie was voltooid, moest Temple in Brugge toezien op de betaling van de eerste schijf van de 500 000 dollars. Eens die was afgehandeld moest hij terugkeren naar het bisschoppelijk hof om de bisschop aan te sporen zo snel mogelijk ten strijde te trekken. De diplomaat moest in samenwerking met de bisschop proberen de alliantie uit te breiden. William Temple accepteerde deze taak, maar wilde dat iemand hem hielp met het financiële aspect van de zaak¹⁹⁰. Sir George Carteret, schatmeester van de marine, overtuigde de goudsmid-bankier en alderman Edward Backwell om het financiële aspect te regelen.

Hier pauzeren we even om kort in te gaan op William Temple. Deze Engelse diplomaat werd geboren in 1628 en was een beschermeling van de hertog van Ormonde. Als twintiger voltooide hij zijn opleiding in Frankrijk en bezocht hij de Republiek, de Spaanse Nederlanden, Duitsland en waarschijnlijk ook Italië. Deze ervaringen waren waardevol voor zijn latere carrière als diplomaat. Hij sprak vloeiend Frans, Spaans, Latijn en Italiaans en waarschijnlijk ook gebrekkig Duits en Nederlands¹⁹¹. Kenneth Haley typeerde hem als een diplomaat die vooral belang hechtte aan de Europese machtspolitiek en de dreiging die uitging van Lodewijk XIV, en veel minder aan commerciële en koloniale aangelegenheden¹⁹². De missie naar de bisschop van Münster was zijn eerste grote stap als diplomaat en zou het begin betekenen van een bloeiende carrière.

William Temple arriveerde op 5 juli 1665 in Duinkerke om vervolgens via de Spaanse Nederlanden naar de bisschop van Münster te reizen¹⁹³. Enkele dagen later ontmoette hij de bisschop van Münster te Coesfeld, waar de bisschop hem beloofde alle punten van het verdrag zorgvuldig na te leven. De aanval van de bisschop op de Republiek werd echter uitgesteld omdat de eerste betaling vertraging opliep. De bisschop was wel al begonnen met het rekruteren van soldaten en had het Engelse geld nodig. Er werd afgesproken dat de bisschop na het uitvoeren van de tweede betaling, met een klein leger de Republiek zou aanvallen. Op 17 juli vertrok William Temple terug naar Brussel¹⁹⁴. Ondanks de strikte

¹⁸⁷ Dit bedrag kwam ongeveer overeen met £140 000.

¹⁸⁸ K.H.D. Haley, *An English Diplomat*, pp. 54-55; Voor het hele verdrag zie: ALWT, pp. 1-8; William Temple aan Henry Bennet, 24 juli 1665, Antwerpen (TNA, SP77/33, f. 220v.).

¹⁸⁹ D. Ogg, *England in the reign of Charles II*, p. 289.

¹⁹⁰ K.H.D. Haley, *An English Diplomat*, pp. 55-56.

¹⁹¹ K.H.D. Haley, *An English Diplomat*, pp. 7-19.

¹⁹² K.H.D. Haley, *An English Diplomat*, p. 53.

¹⁹³ William Temple aan Henry Bennet, 5 juli 1665, Duinkerke (TNA, SP77/33, 210r. – 210v.).

¹⁹⁴ William Temple aan Henry Bennet, 24 juli 1665, Antwerpen (TNA, SP77/33, f. 220r. – 221 v.).

geheimhouding circuleerden er geruchten over een alliantie tussen het Engelse regime en de bisschop van Münster. Temple probeerde ze in zijn brieven echter van de hand te doen¹⁹⁵.

De bisschop van Münster maakte van de Spaanse Nederlanden gebruik om in zijn militaire vereisten te voorzien. Zo wilde de bisschop van Münster dat de hertog van Bournonville commandant werd van zijn leger¹⁹⁶. De hertog had echter toestemming nodig van de nieuwe landvoogd van de Spaanse Nederlanden, de markies de Castel Rodrigo. Na eerst toestemming gegeven te hebben, besloot de gouverneur-generaal te wachten op bevelen uit Madrid. De wispelturigheid van de landvoogd was volgens Temple te wijten aan de angst van de landvoogd om de Republiek of Frankrijk tegen zich in het harnas te jagen¹⁹⁷. De markies speelde het uiteindelijk op veilig door de hertog te verbieden de bisschop van Münster te dienen en tegelijkertijd ook een verbod op te leggen voor het vervoer van de door de bisschop reeds aangekochte wapens¹⁹⁸. Hieruit blijkt dat de bisschop van Münster de Spaanse Nederlanden wilde gebruiken als een plaats om zich te voorzien van militaire benodigdheden.

De Spaanse Nederlanden dienden niet enkel als een platform om de bisschop van Münster van militaire middelen te voorzien, maar werd ook gebruikt om de betalingen van Engeland aan de prelaat te regelen. In het verdrag tussen Charles II en de bisschop van Münster was bepaald dat het geld zou betaald worden in oftewel Hamburg, Antwerpen, Keulen, Lübeck of Frankfurt¹⁹⁹. De Engelse handel in de steden in het Heilig Roomse Rijk volstond echter niet om de vereiste sommen samen te rapen. Men besloot daarom de betalingen in de Spaanse Nederlanden te regelen met de hulp van Backwells lokale agent in Antwerpen, George Shaw²⁰⁰. Naast George Shaw werden ook andere handelaars in de Spaanse Nederlanden ingeschakeld, waaronder John Ford te Brugge²⁰¹. Het gebied speelde aldus een belangrijke rol voor Engeland om het geld te verzamelen en naar de bisschop van Münster te vervoeren. Het is interessant dat de Spaanse Nederlanden ondanks haar neutraliteit in het conflict toch een rol speelde in de tweede Engels-Staatse oorlog. Haar strategische ligging ten opzichte van het prinsbisdom Münster en neutraliteit waren in dat opzicht voordelig voor Engeland.

Edward Backwell arriveerde op 15 juli 1665 in de Spaanse Nederlanden²⁰². Na de aankomst van William Temple met de agent van de bisschop, zijn voornaamste liaison, doken er snel problemen op. Door de oorlog met de Republiek konden de Engelsen de Amsterdamse geldmarkt niet gebruiken om het geld voor de betalingen te verzamelen en was men genoodzaakt alles in de munt van de uiteindelijke betaling te voorzien. Dit had tot gevolg dat men bij het verlopen van de deadline van de eerste schijf slechts 90 000 dollars kon betalen en dat het overige bedrag moest worden gemunt in Brugge²⁰³. Eens de eerste

¹⁹⁵ William Temple aan Henry Bennet, 21 juli 1665, Brussel (TNA, SP77/33, f. 218r. – 219r.); William Temple aan Henry Bennet, 4 augustus 1665, Antwerpen (TNA, SP77/33, f. 245r.).

¹⁹⁶ In de bronnen wordt er verwezen naar de hertog van Bourneville. Hierbij gaat het vermoedelijk om hertog Alexander de Bournonville (1616-1690).

¹⁹⁷ William Temple aan Henry Bennet, 14 augustus 1665, Brussel (TNA, SP77/33, f. 256r. – 286 v.).

¹⁹⁸ William Temple aan Henry Bennet, 1 september 1665, Brussel (TNA, SP77/33, f. 269v.).

¹⁹⁹ Het verdrag kan men terugvinden in: ALWT, pp. 1-8.

²⁰⁰ D. Clark, "Edward Backwell as a Royal Agent", in: *The Economic History Review*, 9 (1938), 1, pp. 45, 48.

²⁰¹ Brief van John Ford waarin deze melding maakt van de transacties met Backwell, 20 januari 1666, Brugge (TNA, SP77/34, f. 11r.).

²⁰² Edward Backwell aan Henry Bennet, 15 juli 1665, Oostende (TNA, SP77/33, 214r.).

²⁰³ William Temple aan Henry Bennet, s.d., s.l. (TNA, SP77/33, f. 228r.); Edward Backwell aan Henry Bennet, 31 juli 1665, Brugge (TNA, SP77/33, f. 229r.); K.H.D. Haley, *An English Diplomat*, p. 58.

betaling was afgerond en Backwell was gestart met de tweede betaling, vertrok Temple terug naar het hof van de bisschop van Münster²⁰⁴.

Het samenstellen van de tweede betaling voor de bisschop van Münster verliep nog moeizamer. Edward Backwell gebruikte zijn persoonlijk krediet, maar dit was onvoldoende²⁰⁵. Veel steun uit Londen kon hij niet verwachten, aangezien veel handelaars door de pestepidemie de stad waren ontvlucht en zijn rechterhand Robert Shaw eraan was overleden²⁰⁶. Het stilliggen van de handel tussen Engeland en de Spaanse Nederlanden bemoeilijkte de zaak verder²⁰⁷. De bisschop van Münster stuurde geïrriteerde brieven naar William Temple, terwijl het wantrouwen van diens agent ter plaatse ook toenam²⁰⁸. Backwell stelde als oplossing voor om een hoeveelheid tin of ander metaal naar de Spaanse Nederlanden te verschepen, zodat dat gebruikt kon worden om geld te lenen in de Spaanse Nederlanden²⁰⁹.

Charles II besloot op 8 augustus dat men 500 ton tin naar Backwell moest sturen zodat de bankier in staat zou zijn de tweede betaling te vervullen. De vorst was van mening dat de betalingen in de Spaanse Nederlanden zo belangrijk waren dat het Engelse regime er koste wat kost moest voor zorgen dat ze konden worden afgerond²¹⁰. Het tin werd door een kleine vloot schepen vervoerd naar een Engelse handelaar in Oostende, Benjamin Glanville²¹¹. Het noodlot sloeg echter toe tijdens de overtocht. De twee grootste schepen die samen twee honderd ton tin vervoerden, zonken in een storm. Twee andere schepen liepen vast en slechts twee boten slaagden erin de haven van Oostende te bereiken²¹². De Engelsen besloten de gezonken hoeveelheid tin te recupereren en stelden Benjamin Glanville aan om dit in samenwerking met Oostendse vissers te doen²¹³.

De verkoop van het veilig aangekomen tin verliep stroef, aangezien de handelaars volgens Temple er niet veel voor wilden betalen omdat men wist dat Backwell het moest verkopen²¹⁴. De verkoop van het tin bracht slechts 110 000 dollars op. William Temple drong er bij de Engelse overheid op aan om in de plaats van nog tin, edelmetalen, salpeter of buskruit te sturen²¹⁵. Op 2 december 1665 had Edward Backwell de tweede betaling aan de bisschop voltooid en keerde hij terug naar Engeland²¹⁶. Henry Bennet beval William Temple om in de afwezigheid van Backwell de overblijvende betaling uit te

²⁰⁴ William Temple aan Henry Bennet, 11 augustus 1665, Brussel (TNA, SP77/33, f.252r. – 252v.).

²⁰⁵ William Temple aan Henry Bennet, 8 augustus 1665, Antwerpen (TNA, SP77/33, f. 246r.).

²⁰⁶ D. Clark, “Edward Backwell”, p. 49; Voorstel van Edward Backwell aan Henry Bennet, 11 augustus 1665, Antwerpen (TNA, SP77/33, f. 255r.).

²⁰⁷ William Temple aan Henry Bennet, 8 augustus 1665, Antwerpen (TNA, SP77/33, f. 246r.).

²⁰⁸ William Temple aan Henry Bennet, 7 september 1665, Brussel (TNA, SP77/33, f. 271r. – 271v.); William Temple aan Henry Bennet, 13 oktober 1665, Brussel (TNA, SP77/33, f. 298r.).

²⁰⁹ William Temple aan Henry Bennet, 8 augustus 1665, Antwerpen (TNA, SP77/33, f. 246r. – 246v.); Voorstel van Edward Backwell aan Henry Bennet, 11 augustus 1665, Antwerpen (TNA, SP77/33, f. 254r. – 255r.).

²¹⁰ Charles II aan Lord Generall, 18 augustus 1665, Salisbury (CSPD, vol. 1664-1665, pp. 508-509).

²¹¹ D. Clark, “Edward Backwell”, p. 49; K.H.D. Haley, *An English Diplomat*, p.59.

²¹² William Temple aan Henry Bennet, 25 september 1665, Brussel (TNA, SP77/33, f. 279 v.); Edward Backwell aan Henry Bennet, 25 september 1665, Brussel (TNA, SP77/33, f. 281 v.).

²¹³ K.H.D. Haley, *An English Diplomat*, p. 59.; William Temple aan Henry Bennet, 30 oktober 1665, Antwerpen (TNA, SP77/33, f. 306r. – 306v.); Benjamin Glanville aan Joseph Williamson, 27 januari 1666, Oostende (TNA, SP77/34, f. 19r.).

²¹⁴ William Temple aan Henry Bennet, 13 oktober 1665, Brussel (TNA, SP77/33, f. 297v.).

²¹⁵ William Temple aan Henry Bennet, 20 november 1665, Brussel (TNA, SP77/33, f. 324r.).

²¹⁶ Edward Backwell aan Henry Bennet, 2 december 1665, Oostende (TNA, SP77/33, f. 334r.).

voeren²¹⁷. De bisschop van Münster was ondertussen op 22 september 1665 de Republiek binnengevallen en erin geslaagd verschillende steden en forten te veroveren. De prelaat en zijn vertegenwoordiger in de Spaanse Nederlanden drongen er bij de Engelsen op aan geld en voorraden naar hun leger te sturen²¹⁸.

Eerder werd aangehaald dat, na de poging van Frankrijk om met het célèbre ambassade te bemiddelen, het Franse regime zich aan de kant van de Republiek schaarde. Eens de bisschop van Münster de Republiek was binnengevallen, wilde het Franse leger hen te hulp komen. Charles II probeerde de opmars van het Franse leger te verhinderen door aan de landvoogd van de Spaanse Nederlanden te vragen het Franse leger de toegang tot de Spaanse Nederlanden te ontzeggen. De Engelsen wilden bovendien dat Spanje niet langer neutraal zou blijven, maar hen zou steunen. Ook de graaf van Carlingford, die als Engelse afgezant naar het keizerlijke hof reisde, moest er bij de landvoogd op aandringen om Engeland en de bisschop te assisteren. De graaf moest er op wijzen dat Spanje Frankrijk in de kaart zou spelen als men het Franse leger doorgang zou verlenen, aangezien Frankrijk alleen maar de Spaanse Nederlanden wilde veroveren in de plaats van de Republiek te helpen²¹⁹. De gouverneur-generaal liet de beslissing over aan de Spaanse regering, omdat Spanje volgens Temple niet in staat was om de Republiek of Frankrijk tegen de haren in te strijken totdat men een alliantie had gesloten met Engeland en een wapenstilstand had gecreëerd met Portugal²²⁰. In oktober 1665 weigerde de landvoogd het Franse leger doortocht te verlenen, maar hij adviseerde hen via de maasvallei naar de Republiek door te steken²²¹. Het Franse leger zou zich tenslotte via het prinsbisdom Luik naar de Republiek begeven²²². Dit neutrale prinsbisdom bevond zich als een eilandje in het gebied van de Spaanse Nederlanden²²³.

De derde en laatste betaling werd in gang gezet op het einde van december 1665, maar verliep nog trager dan de vorige twee, tot grote frustraties van de bisschop van Münster²²⁴. William Temple wilde de bergingsoperatie van het tin, onder leiding van Benjamin Glanville, bespoedigen zodat ook dat tin verkocht kon worden²²⁵. De relatie tussen Benjamin Glanville en William Temple was echter gespannen, zeker omdat Glanville aasde op het ambt van Engelse consul en daarmee Temples post bedreigde²²⁶.

²¹⁷ Henry Bennet aan William Temple, 17 december 1665, s.l. (ALWT, p. 42.).

²¹⁸ William Temple aan Henry Bennet, 29 november 1665, Brugge (TNA, SP77/33, f. 330r. – 330v.); K.H.D. Haley, *An English diplomat*, p. 59.

²¹⁹ Henry Bennet aan William Temple, 7 augustus 1665, Hampton Court (ALWT, p. 16).

²²⁰ William Temple aan Henry Bennet, 21 augustus 1665, Antwerpen (TNA, SP77/33, f. 263v. – 263r.).

²²¹ E. Rooms, *Lodewijk XIV en de Lage Landen*, p. 28.

²²² Robert Kibble aan Hicks, 10 november 1665, Brussel (TNA, SP77/33, f. 319 r.); William Temple aan Henry Bennet, 13 november 1665, Brussel (TNA, SP77/33, f. 320r.).

²²³ A. Corvisier, “Les Pays-Bas méridonaux”, p. 51 .

²²⁴ William Temple aan Henry Bennet, 25 december 1665, Brussel (TNA, SP77/33, f. 364r.); De resident uit Münster klaagde bij William Temple: William Temple aan Henry Bennet, 16 februari 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 59r.).

²²⁵ William Temple aan Henry Bennet, 16 februari 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 59r.).

²²⁶ William Temple aan Henry Bennet, 23 februari 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 75v.); William Temple aan Henry Bennet, 9 maart 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 95v.); William Temple aan Henry Bennet, 7 mei 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 199r. - 199v.); P. Fraser, *The Intelligence of Secretaries of State*, p. 71.

Het Engelse regime deelde Temples mening over Glanville echter niet²²⁷. Langzaamaan verwierf Temple de nodige sommen waarmee hij de derde betaling kon samenstellen²²⁸.

Ondertussen ondervond de bisschop van Münster oppositie van verschillende Duitse vorsten, die niet tevreden waren met de oorlog die de bisschop van Münster tegen de Republiek voerde. De bisschop werd zowel door zijn kapittel als door de keurvorst van Brandenburg en de Republiek onder druk gezet. Bij de start van het campagne seizoen in 1666 begon het er naar uit te zien dat de bisschop omsingeld zou zijn door de overweldigende macht van de legers van Frankrijk, de Republiek, de keurvorst van Brandenburg en de hertog van Lüneburg²²⁹. Tevergeefs herinnerde de bisschop Charles II aan de militaire steun die hem was beloofd²³⁰. De landvoogd van de Spaanse Nederlanden vermoedde dat de keurvorst van Brandenburg en de heersers van Keulen en Neuburg de bisschop wilden overtuigen om vrede te sluiten met de Republiek. Zo konden ze namelijk voorkomen dat Frankrijk of Zweden zich verder zouden moeien in het conflict²³¹.

Door deze enorme druk zat er voor de bisschop niets anders op dan een aparte vrede met de Republiek te sluiten, ondanks de afspraak dat niet te doen zonder het Engelse regime te consulteren. William Temple had geruime tijd geen weet van de plannen van de Engelse bondgenoot en werd onwetend en vol vertrouwen in de bisschop naar het vredesoverleg in Dortmund gestuurd. Hem was opgedragen ervoor te zorgen dat de onderhandelingen op niets uitdraaiden en elke beslissing over te laten aan Charles II²³². De meeting in Dortmund werd echter afgelast, maar Temple was reeds vertrokken naar de bisschop van Münster en ontving de brieven van Bennet daaromtrent niet meer²³³.

William Temple vernam bij zijn aankomst in Münster, dat de prelaat enkele dagen eerder in Kleef vrede had gesloten met de Republiek²³⁴. De bisschop gaf alle door hem bezette plaatsen op, evenals zijn aanspraak op Borculo. Bovendien mocht hij slechts een leger van 3000 bewapende soldaten op de been houden. In Temples gesprek met de bisschop benadrukte de laatste dat de dreiging van de buitenlandse legers en interne druk het absoluut noodzakelijk hadden gemaakt vrede te sluiten. Engeland werd verweten hem niet tijdig het geld te hebben betaald, waardoor de bisschop in een lastige situatie verzeild was geraakt²³⁵. Dit waren slechts enkele van de argumenten en verwijten van de bisschop²³⁶. De prelaat beloofde wel een afgezant naar Charles II te sturen vooraleer hij het verdrag ratificeerde²³⁷. Het Engelse

²²⁷ Henry Bennet aan William Temple, 14 mei 1666, Whitehall (ALWT, p. 77).

²²⁸ Henry Bennet aan William Temple, 26 februari 1666, Whitehall (ALWT, p. 62); William Temple aan Henry Bennet, 19 februari 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 64v.); William Temple aan Henry Bennet, 10 maart 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 99v.).

²²⁹ K.H.D. Haley, *An English Diplomat*, p. 82.

²³⁰ Memorandum van de bisschop van Münster aan Charles II, s.d., s.l. (ALWT, pp. 44-46).

²³¹ William Temple aan Henry Bennet, 14 maart 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 107r. – 107v.).

²³² K.H.D. Haley, *An English Diplomat*, pp. 82-84; Henry Bennet aan William Temple, 2 april 1666, Whitehall (ALWT, pp. 67-68.).

²³³ Henry Bennet aan William Temple, 16 april 1666, Whitehall (ALWT, p. 71); Henry Bennet aan William Temple, 20 april 1666, Whitehall (ALWT, p. 72).

²³⁴ Volgens Kenneth Haley werd het verdrag in Kleef pas op 19 april 1666 ondertekent, één dag nadat William Temple in Münster aankwam.

²³⁵ William Temple aan Henry Bennet, 18 april 1666, Münster (TNA, SP77/34, f. 155r. – 158v.); J.I. Israel, *De Republiek*, p. 851; C. Levillain, *Vaincre Louis XIV*, p. 96.

²³⁶ William Temple aan Henry Bennet, 27 april 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 179r. – 184r.).

²³⁷ Deze afgezant was de baron de Rosenbach; An. aan Philip Frowde, 5 mei 1666, Gent (TNA, SP77/34, f. 199v.).

hof beschouwde dit louter als een manier om het hem nog verschuldigde geld te krijgen, terwijl dit voor Engeland onmogelijk was aangezien hij de termen van hun verdrag had geschonden²³⁸. Temple keerde in het geheim en halsoverkop terug naar Brussel en zette de overblijvende betalingen aan de bisschop van Münster stop²³⁹.

Het stopzetten van de betalingen aan de bisschop van Münster verliep niet zo vlot als de Engelsen hadden gewenst²⁴⁰. William Temple probeerde het geld van de derde betaling te recupereren en overlegde hierover met Antwerpse handelaars²⁴¹. De zaak kreeg nog een venijnig staartje, want er moest een rechtszaak aan te pas komen om alle problemen met de bisschop van Münster op te lossen. De rechtszaak werd deels afgehandeld door een Engelse agent in Antwerpen, Thomas Corney²⁴². De markies de Castel Rodrigo deed, volgens William Temple, een goed woordje voor de Engelsen bij de burgemeester van Antwerpen²⁴³. De resident van de bisschop van Münster probeerde ondertussen de magistraten te overtuigen de zaak in het voordeel van de bisschop te beslissen. De Engelse handelaars overtuigden William Temple om naar Antwerpen te komen om met de magistraten te praten voordat er een uitspraak werd gedaan²⁴⁴. De uiteindelijke uitspraak stelde de Engelsen niet tevreden en ze werden geadviseerd om in beroep te gaan en de zaak voor te leggen aan de Raad van Brabant²⁴⁵. De Engelse monarch negeerde het advies en droeg Temple op een zo goed mogelijke deal te sluiten om zo veel mogelijk geld te recupereren²⁴⁶. Temple betwijfelde of de resident van Münster hiermee zou instemmen, maar besloot de bisschop aan te schrijven of de markies de Castel Rodrigo te verzoeken tussen te komen²⁴⁷. William Temple bekritiseerde de traagheid van de rechtspraak in de Spaanse Nederlanden, maar hoopte dat de dood van de resident van de bisschop eind januari 1667 ervoor zou zorgen dat er toch een compromis zou bereikt worden²⁴⁸. In het vroege voorjaar van 1667 raadden de advocaten William Temple aan om de deal te accepteren²⁴⁹. De Engelse resident ging hiermee akkoord en kwam tot een overeenkomst met de nieuwe afgezant van de bisschop. De problemen waren hiermee niet opgelost, omdat de handelaar die de wisselbrieven voor het geld in handen had moeilijk deed, maar Temple kreeg hulp van de landvoogd²⁵⁰.

Niettegenstaande de breuk van Engeland met de bisschop van Münster in april 1666 bleef het opvissen van het gezonken tin in Oostende doorgaan. Althans tot in mei, toen de bergingsoperatie stilviel door onenigheid tussen Glanville en vissers. Dit was problematisch aangezien het tin naarmate de tijd verstreek steeds dieper wegzakte in de zeebodem. William Temple stuurde gealarmeerd een brief naar

²³⁸ William Temple aan Henry Bennet, 27 april 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 180v. – 182v.); Henry Bennet an William Temple, 14 mei 1666, Whitehall (ALWT, p. 77.).

²³⁹ K.H.D. Haley, *an English Diplomat*, pp. 87-88.

²⁴⁰ William Temple aan Henry Bennet, 11 mei 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 208r. – 208v.).

²⁴¹ William Temple aan Henry Bennet, 14 mei 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 214v. – 215v.); William Temple aan Henry Bennet, 18 mei 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 218v.).

²⁴² Thomas Corney aan Nicholas Oudard, 31 augustus 1666, Antwerpen (TNA, SP77/35, f. 77Br.).

²⁴³ William Temple aan Henry Bennet, 3 september 1666, Brussel (TNA, SP77/35, f. 93v.).

²⁴⁴ William Temple aan Henry Bennet, 2 oktober 1666, Antwerpen (TNA, SP77/35, f. 157r.).

²⁴⁵ William Temple aan Henry Bennet, 12 oktober 1666, Brussel (TNA, SP77/35, f. 173v. – 174r.).

²⁴⁶ Henry Bennet aan William Temple, 25 oktober 1666, Whitehall. (ALWT, p. 102).

²⁴⁷ William Temple aan Henry Bennet, 2 november 1666, Brussel (TNA, SP77/35, f. 216r. – 216v.).

²⁴⁸ William Temple aan Henry Bennet, 1 februari 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 40r.).

²⁴⁹ William Temple aan Henry Bennet, 22 maart 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 132r.).

²⁵⁰ William Temple aan Henry Bennet, 16 april 1667, Antwerpen (TNA, SP77/36, f. 187r. – 187v.).

staatssecretaris Bennet met wiens tussenkomst hij hoopte het probleem te kunnen oplossen²⁵¹. De onenigheid tussen Glanville en de vissers werd opgelost in de vroege zomer van 1666²⁵². Na de werkhervatting probeerde Glanville het opgeveste tin aan onder andere Franse handelaars te verkopen²⁵³. In september had de verkoop van het reeds opgeveste tin al 11 000 à 12 000 pond sterling opgeleverd, maar daar moest nog een deel van worden afgetrokken worden voor Benjamin Glanville en voor de Engelse diplomaat Carlingford²⁵⁴.

De oorlog van de bisschop van Münster had ook zijn effecten voor Spanje. De Staten-Generaal geloofde namelijk dat Spanje de bisschop van Münster stiekem steunde. In maart 1666 liepen deze zodanig hoog op dat, volgens de Spaanse ambassadeur in Den Haag, de Republiek op het punt stond Spanje de oorlog te verklaren. Vooral de markies de Castel Rodrigo werd gevisieerd door de Republiek, omdat men geloofde dat hij de bisschop had toegestaan soldaten te lichten in de Spaanse Nederlanden. Er is echter geen bewijs terug te vinden in de *State Papers Flanders* dat erop wijst dat de aantijgingen van de Republiek waar waren. Volgens de Staten-Generaal gaf het Spaanse hof andere bevelen aan de landvoogd dan aan de Spaanse ambassadeur in Den Haag, Don Esteban de Gamarra. Een breuk met de Republiek zou op dat moment Spanje erg veel kwaad hebben berokkend, zeker omdat de Republiek voor hen een vanzelfsprekende bondgenoot was om de Spaanse Nederlanden te beschermen²⁵⁵.

De landvoogd ontkende de aantijgingen van de Staten-Generaal en wees er hen op dat zowel hij als de keizer hadden aangeboden te bemiddelen in het conflict om aan te tonen dat hij het goed met hen voor had. Bovendien wees de markies de Staten-Generaal op het feit dat zij niet konden bewijzen dat de bisschop van Münster soldaten had gerekruteerd in de Spaanse Nederlanden met de toestemming van de landvoogd. De gouverneur-generaal verdedigde eveneens de neutraliteit van de Spaanse Nederlanden, waardoor het bestuur van de Spaanse Nederlanden beide kampen wilde tevreden stellen. De Republiek had er zelf ook van geprofiteerd door onder meer kanonnen te laten gieten in Mechelen. De markies was ontevreden over de ondankbaarheid van de Republiek, omdat de Spanjaarden zich altijd welwillend hadden gedragen²⁵⁶. Deze formulering van de neutraliteit verklaart waarom Engeland en de Republiek het gebied konden gebruiken in hun oorlogsvoorbereidingen. Het Spaanse bestuur zag zijn neutraliteit namelijk als een middel om beide partijen tevreden te stellen en zo goede relaties te onderhouden. Spanje was dan wel neutraal, dit betekende niet dat men zich volledig afzijdig moest houden.

Ook na de Vrede van Kleef bleef de Republiek Spanje verwijten maken. De ambassadeur van de Republiek klaagde aan het Spaanse hof over de blijvende vijandigheden van het terugtrekkende leger van de bisschop, waarschijnlijk omdat men Spanje er nog steeds van verdacht met de bisschop samen te werken. De Republiek der Verenigde Provinciën wilde door Spanje ervan verzekerd worden dat de vijandigheden niet zouden worden hervat. Spanje verdedigde zichzelf door erop dat wijzen dat het

²⁵¹ William Temple aan Henry Bennet, 7 mei 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 199r.).

²⁵² Benjamin Glanville aan An., 27 mei 1666, Oostende (TNA, SP77/34, f. 239r.); William Temple aan Henry Bennet, 1 juni 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 266v.).

²⁵³ Benjamin Glanville aan Joseph Williamson, 22 augustus 1666, Brugge (TNA, SP77/35, f. 42v.).

²⁵⁴ William Temple aan Henry Bennet, 3 september 1666, Brussel (TNA, SP77/35, f. 94r.); William Temple aan Henry Bennet, 17 augustus 1666, Brussel (TNA, SP77/35, f. 59r.).

²⁵⁵ Don Esteban de Gamarra aan de markies de Castel Rodrigo, 4 maart 1666, Den Haag (CCE, dl. 5, p. 13).

²⁵⁶ De markies de Castel Rodrigo aan Don Esteban de Gamarra, 9 maart 1666, Brussel (CCE, dl. 5, pp. 14-15).

regime de landvoogd had opgedragen eventuele schuldigen te straffen en toekomstige accidenten te voorkomen. Daarnaast verlangde de Republiek dat de Spanjaarden beloofden noch Engelsen, noch andere vijanden van de Republiek in de Spaanse Nederlanden te verwelkomen of doorgang te verlenen. Dit was veel delicates voor Spanje, aangezien men met een dergelijke belofte Engeland, maar ook andere staten tegen zich in het harnas kon jagen. De oplossing was de minder concrete belofte dat de Spanjaarden de toegang tot de Spaanse Nederlanden zou verbieden aan eenieder die de Republiek wilde binnenvallen. In ruil voor deze belofte wilde Spanje dat de Republiek hetzelfde beloofde, maar dan voor iedereen die het Spaanse territorium wilde aanvallen²⁵⁷.

Het verlies van de bisschop van Münster als bondgenoot valt te wijten aan een hoeveelheid van factoren. Eerst en vooral aan de vertraagde financiële steun uit Engeland. Dat viel op zijn beurt te wijten aan twee factoren. Enerzijds was het te wijten aan de beperkte financiële middelen van het Engelse regime. Anderzijds was er een portie ongeluk mee gemoeid, want als het tin niet zou zijn gezonken dan hadden de Engelsen, zij het met enige vertraging, waarschijnlijk de betalingen kunnen verderzetten. Daarnaast kwam de bisschop ook zelf onder druk te staan, vooral door de inmenging van Frankrijk. Deze druk en het achterwege blijven van militaire steun uit Engeland verplichtten de bisschop er uiteindelijk toe vrede te sluiten met de Republiek²⁵⁸.

De Spaanse Nederlanden functioneerden voor Engeland vooral als een veilige haven tussen de Republiek en Frankrijk en als een bron van militaire en financiële middelen. De Zuidelijke Nederlanden dienden als een platform tussen Engeland en Münster van waaruit de betalingen konden worden uitgevoerd. Engeland was niet de enige die gebruik maakte van de neutraliteit van de Spaanse Nederlanden, ook de Republiek profiteerde ervan. Het is intrigerend hoe de neutraliteit op die manier een rekbaar begrip was en hoe Spanje het gebruikte om beide kampen tevreden te houden. Desondanks moest Spanje voorzichtig zijn, aangezien bepaalde vormen van militaire hulp, zoals het leveren van wapens of een commandant, gevaarlijk waren voor Spanje. De Republiek nam de rol waarvan ze meenden dat de Spaanse Nederlanden die hadden gespeeld in de oorlog met de bisschop kwalijk en stelden bepaalde eisen om dit in de toekomst te kunnen voorkomen. Ook hier gold het principe dat elke verbintenis die Spanje aanging tijdens het conflict potentieel gevaarlijk was, omdat het altijd wel iemand voor de borst stootte. Tot slot functioneerden de Spaanse Nederlanden als een mogelijke belemmering voor het Franse leger indien deze de Republiek zou te hulp komen tegen de bisschop van Münster.

²⁵⁷ De Spaanse koningin regentes aan Don Esteban de Gamarra, 11 augustus 1666, Madrid (CCE, dl. 5, pp. 22-23).

²⁵⁸ K.H.D. Haley, *An English Diplomat*, p. 57.

3.3. De evolutie van de Engels-Spaanse relaties

3.3.1. De relatie tussen de regimes in Engeland en de Spaanse Nederlanden

Bij de uitbraak van de oorlog werden de Engels-Spaanse relaties nog steeds beïnvloed door wrijvingen die teruggingen tot het verdrag tussen Charles en Spanje uit 1656 (cf. supra). Charles II werd verweten nooit de goede bedoelingen van Spanje te hebben beantwoord. Integendeel, hij huwde de Portugese prinses, verkocht Duinkerke aan Lodewijk XIV en behield Jamaica (cfr. supra). De Engelsen verdedigden zichzelf tegen deze verwijten. De graaf van Castlehaven verweet het Spaanse regime Charles slecht behandeld te hebben tijdens zijn verblijf in de Zuidelijk Nederlanden²⁵⁹. We moeten er wel op wijzen dat er in 1664 een detente plaatsvond en dat er een Engelse ambassadeur naar Madrid en een Spaanse ambassadeur naar Londen werd gestuurd²⁶⁰.

Uit de bespreking van de alliantie tussen Engeland en de bisschop van Münster is reeds gebleken dat de Spaanse Nederlanden zich niet volledig buiten het conflict tussen Engeland en de Republiek hielden. Een ander voorbeeld dat hetzelfde illustreert, was de aanwezigheid van Engelse regimenten in de Spaanse Nederlanden. Op 20 januari 1665 bood de graaf van Castlehaven als leider van een Engels regiment zijn diensten aan aan de landvoogd, de markies de Castel Rodrigo. De landvoogd was op dat moment soldaten aan het rekruteren, maar was eerst niet geïnteresseerd in Engelse manschappen. Hij wilde enkel soldaten ronselen in staten die vrienden waren van Spanje en volgens Castlehaven was de landvoogd niet zeker of Engeland dat wel was. Uiteindelijk stond de landvoogd Castlehaven toch toe om met een regiment van 1000 Engelse soldaten in de Spaanse Nederlanden te verblijven²⁶¹. De Engelsen geloofden dat Spanje uiteindelijk toch een kant zou moeten kiezen in het Engels-Staatse conflict, iets dat de landvoogd volgens Castlehaven had bevestigd²⁶². De terughoudendheid van de landvoogd om Engelse soldaten toe te laten op het Spaanse grondgebied en het feit dat hij toch een partij zou moeten kiezen in het conflict, lijken elkaar op het eerste zicht tegen te spreken. Het moet echter beschouwd worden als een weerspiegeling van het lastige parket waarin Spanje, en dus ook de landvoogd, zich bevond. Spanje wilde noch Engeland, noch de Republiek en Frankrijk schofferen en moest daarvoor een heel dunne lijn bewandelen.

Ondanks dat Spanje besloot neutraal te blijven in de tweede Engels-Staatse oorlog, waren de gevoelens van de bevolking van de Spaanse Nederlanden volgens William Temple dubbel. Hij meende dat het volk enerzijds vreesde dat het gebied toch in de oorlog zou worden betrokken, maar dat men anderzijds hoopte te profiteren van het conflict, zoals reeds werd aangehaald bij de interpretatie van het besluit van Spanje om neutraal te blijven (cfr. supra)²⁶³. Volgens de Engelse diplomaat was de bevolking in augustus 1665 vooral bang dat het Franse leger door de Spaanse Nederlanden naar de Republiek zou marcheren, ongeacht of het daar de toestemming voor kreeg of niet. Een Franse doortocht zou gevaarlijk geweest

²⁵⁹ Castlehaven aan An., 20 januari 1665, Brussel (TNA, SP77/33, f. 188v.)

²⁶⁰ L. Bittner, L. Groß, *Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder seit dem Westfälischen Frieden (1648)*, Berlin-Oldenburg, Gerhard Stalling Verlag, 1936, vol. 1, pp. 517-518.

²⁶¹ Castlehaven aan An., 20 januari 1665, Brussel (TNA, SP77/33, f. 189v.)

²⁶² Castlehaven aan An., 20 januari 1665, Brussel (TNA, SP77/33, f. 188r.)

²⁶³ William Temple aan Henry Bennet, 8 juli 1665, Brussel (TNA, SP77/33, f. 212v); William Temple aan Henry Bennet, 4 augustus 1665, Antwerpen (TNA, SP77/33, f. 244r.).

zijn voor de veiligheid van de Zuidelijke Nederlanden en er werd dan ook ijverig gewerkt om alle grenzen met Frankrijk te versterken en extra troepen aan te werven²⁶⁴.

Zoals reeds werd uiteengezet wilde Charles II dat de landvoogd de Franse opmars door de Spaanse Nederlanden zou weigeren of hinderen. Het is vooral belangrijk dat de Engelse vertegenwoordigers de Spanjaarden onder druk zetten door er hen op te wijzen dat indien men het Franse leger toeliet op hun grondgebied, deze ervan gebruik zou maken om de Spaanse Nederlanden te bezetten (cfr. supra)²⁶⁵. Het Engelse regime was zich maar al te goed bewust van de Franse ambities om de Spaanse Nederlanden te annexeren, in tegenstelling tot Rommelses bewering dat het Engelse regime dit pas op het einde van 1665 begon in te zien²⁶⁶. Dit betekent niet dat het Engelse regime erg bezorgd was over de gevolgen van een Franse annexatie voor Engeland zelf. Men dacht dat Engeland er niet slechter van af zijn nadat Lodewijk XIV het gebied zou hebben geannexeerd. Henry Bennet geloofde bovendien dat Lodewijk XIV het gebied pas zou binnenvallen na de dood van Filips IV. De Franse dreiging werd in 1665 door het Engelse regime vooral benut om het Spaanse regime onder druk te zetten²⁶⁷.

Spanje en in het verlengde ook het bestuur in de Spaanse Nederlanden, probeerden hun neutraliteit intact te houden door noch de Republiek, noch Frankrijk te ergeren. Dit werd onder andere duidelijk in de manier waarop de landvoogd de zaak rond de hertog van Bournonville, die commandant wenste te worden in het leger van de bisschop, afhandelde (cfr. supra)²⁶⁸. Henry Bennet zag in dat de landvoogd door de toenmalige toestand van Spanje niets zou ondernemen dat inging tegen de belangen van andere staten, met name Frankrijk, en dat men bereid was er koste wat kost voor te zorgen dat Spanje ongestoord bleef²⁶⁹. De Engelse diplomaat William Temple kwam tot hetzelfde besluit. Volgens hem wilde Spanje zijn neutraliteit intact houden omdat men niet in staat was om in de Spaanse Nederlanden oorlog te voeren. Twee andere mogelijkheden waren volgens hem dat de Spanjaarden niet wilden dat Engeland de nieuwe grootmacht zou worden in Europa of dat ze wilden profiteren van Englands oorlog met de Republiek en Frankrijk in hun onderhandelingen met Engeland²⁷⁰. Desondanks probeerde Engeland Spanje tot zijn bondgenoot te maken. Een Engels-Spaanse alliantie was volgens Temple voordelig voor het Spaanse regime om een vuist te kunnen maken naar de Republiek en Frankrijk. De Engelse diplomaat beschouwde de landvoogd als een voorstander van nauwere betrekkingen en een verdrag tussen de twee staten²⁷¹. William Temple zette de deur voor onderhandelingen op een kier door de markies te vertellen dat bij zijn vertrek uit Londen iedereen open stond voor vriendschap met Spanje²⁷².

William Temple zou een belangrijke rol spelen in het verbeteren van de Engels-Spaanse relaties. Tijdens zijn verblijf in de Spaanse Nederlanden in het kader van zijn missie bij de bisschop van Münster (cfr. supra), suggereerde William Temple aan de staatssecretaris dat een permanente resident aan het hof te

²⁶⁴ William Temple aan Henry Bennet, 4 augustus 1665, Antwerpen (TNA, SP77/33, f. 244r. – 244v.).

²⁶⁵ Instructies for the Earl of Carlingford, augustus 1665, s.l. (ALWT, p. 22); Henry Bennet aan William Temple, 7 augustus 1665, Hampton Court (ALWT, p. 16).

²⁶⁶ G. Rommelse, *The Second Anglo-Dutch War*, p. 145.

²⁶⁷ Henry Bennet aan William Temple, 8 oktober 1665, Oxford (ALWT, p. 32).

²⁶⁸ William Temple aan Henry Bennet, 14 augustus 1665, Brussel (TNA, SP77/33, f. 256v.).

²⁶⁹ Henry Bennet aan William Temple, 5 september 1665, Salisbury (ALWT, p. 19).

²⁷⁰ William Temple aan Henry Bennet, 1 augustus 1665, Brussel (TNA, SP 77/33, f. 269v. – 270r.).

²⁷¹ William Temple aan Henry Bennet, 14 augustus 1665, Brussel (TNA, SP77/33, f. 256v. – 257 r.).

²⁷² William Temple aan Henry Bennet, 21 augustus 1665, Antwerpen (TNA, SP77/33, f. 263 v.).

Brussel interessant zou zijn. Volgens hem was het noodzakelijk dat er een Engelse resident aanwezig zou zijn aan het Spaanse hof om het Engelse regime van diens reilen en zeilen op de hoogte te houden. De resident kon het regime ook van inlichtingen voorzien over de legers en hoven in het Heilig Roomse Rijk en de Republiek²⁷³. Henry Bennet legde het voorstel voor aan Charles II, die het goedkeurde²⁷⁴. Temple werd aangesteld als resident, naast zijn verplichtingen in verband met de betalingen aan de bisschop van Münster. Op 19 november 1665 had William Temple zijn eerste audiëntie als Engelse resident, ook al had hij zijn officiële instructies nog niet ontvangen²⁷⁵. William Temple vond dat de landvoogd, de markies de Castel Rodrigo, eerder geschikt was voor het ambassadeurschap dan voor de landvoogdij²⁷⁶. Ondanks de vleierijen van de gouverneur-generaal oordeelde William Temple dat hij oprecht nauwe banden met Engeland en een wapenstilstand met Portugal wenste, en dat hij ook vijandig stond ten opzichte van Frankrijk²⁷⁷. Ook het Engelse regime was nog steeds geïnteresseerd om een overeenkomst met Spanje te sluiten²⁷⁸.

Temple schreef als resident tweemaal per week naar staatssecretaris Henry Bennet²⁷⁹. Deze brieven waren duidelijk gericht aan Bennet als zijn patroon, maar dit betekende niet dat Temple enkel een onderdanige rol aannam. Temple schreef in het volste vertrouwen naar zijn overste en aarzelde niet om commentaar te geven en suggesties en voorspellingen te doen. De analyses van Temple in zijn functie als resident werden door de staatssecretaris op prijs gesteld, zowel die in verband met de oorlog tegen de Republiek als met de onderhandelingen in Spanje²⁸⁰. Qua vorm waren de brieven relatief informeel en geestig²⁸¹. Kenneth Haley wijt dit deels aan de aard van de Engelse diplomatie, waarbij diplomaten Charles II nauwelijks direct aanschreven. De diplomaten richtten zich hoofdzakelijk tot de staatssecretarissen die stukken of korte samenvattingen van de brieven voorlezen aan de vorst. Doordat Charles nauwelijks diplomatieke correspondentie onder de ogen kreeg, kon deze volgens Haley ook een stuk vrijer gebeuren²⁸². Een zekere nuancering is op zijn plaats. Uit de correspondentie van Bennet blijkt dat de brieven van William Temple soms werden gelezen door Charles II, ook al waren deze niet aan de vorst geadresseerd²⁸³.

In de nazomer van 1665 vond er een omwenteling in de Europese politiek plaats. De Spaanse vorst, Filips IV, stierf op 17 september. Troonopvolger Carlos II was slechts drie jaar oud en de voogdij kwam

²⁷³ William Temple aan Henry Bennet, 22 september 1665, Brussel (TNA, SP77/33, f. 276r. – 276v.).

²⁷⁴ Henry Bennet aan William Temple, 3 oktober 1665, s.l. (ALWT, p. 30); Henry Bennet aan William Temple, 18 oktober 1665, Oxford (ALWT, pp. 33-34).

²⁷⁵ Deze werden samen opgesteld met de instructies voor de nieuwe ambassadeur te Madrid, de graaf van Sandwich (cfr. infra).

²⁷⁶ William Temple aan Henry Bennet, 21 augustus 1665, Antwerpen (TNA, SP77/33, f. 263v. – 264 r.).

²⁷⁷ William Temple aan Henry Bennet, 20 november 1665, Brussel (TNA, SP77/33, f. 322v.).

²⁷⁸ Henry Bennet aan William Temple, 5 december 1665, s.l. (ALWT, p. 41).

²⁷⁹ K.H.D. Haley, *An English Diplomat*, p. 64.

²⁸⁰ Henry Bennet aan William Temple, 20 december 1666, Whitehall (ALWT, p. 111).

²⁸¹ Een mooi voorbeeld hiervan is zijn berichtgeving over de schipbreuk van de schepen met tin (cfr. supra): “À propos de boire, doe you know that the sea has drunk up half our tinn to the Hollanders good health, beeing without doubt the best friend they have. [...] Well God knows how many poor innocent soles were knockt on the head last munday morning by two hundred tunn of our tinn.”, William Temple aan Henry Bennet, 25 september 1665, Brussel (TNA, SP77/33, f. 279v.).

²⁸² K.H.D. Haley, *An English Diplomat*, p. 65.

²⁸³ Henry Bennet aan William Temple, 27 augustus 1666, s.l. (ALWT, p. 92); Henry Bennet aan William Temple, 6 september 1666, s.l. (ALWT, pp. 94-95).

in de handen van zijn moeder, Maria Anna van Oostenrijk, terecht. Etienne Rooms concludeerde dat zij een uiterst voorzichtige politiek hanteerde, waarbij ze vooral probeerde niemand tegen zich in het harnas te jagen²⁸⁴.

Het overlijden van de Spaanse monarch zorgde voor veel speculatie over Lodewijk XIV's ambities om de Spaanse Nederlanden in naam van zijn Spaanse vrouw op te eisen²⁸⁵. De claims die hij meende te hebben op enkele delen van de Spaanse Nederlanden op basis van het zogenaamde devolutierecht, worden verder in deze paper besproken. In Europa beseftte men dat door de dood van Filips IV de Franse dreiging voor de Spaanse Nederlanden een stuk reëler was geworden. De Spaanse ambassadeur in Den Haag, Don Esteban de Gamarra, probeerde de leiders van de Republiek te overtuigen van het gevaar waaraan ze zich blootstelden indien men een Frans leger toeliet op zijn grondgebied om de bisschop van Münster te gaan bevechten. Als Frankrijk Spanje dan de oorlog zou verklaren, dan had de Franse monarch een leger aan de noord- en zuidgrens van de Spaanse Nederlanden²⁸⁶. In de Spaanse Nederlanden bleef de landvoogd na de dood van Filips IV hameren op de creatie van een Engels-Spaanse alliantie. Volgens William Temple hoopte het Spaanse regime dat Charles II zou interveniëren in het Spaans-Portugese conflict om tot een gezamenlijke oplossing te komen²⁸⁷.

De verdediging van de Spaanse Nederlanden werd na de dood van Filips IV verder uitgebouwd. De landvoogd versterkte verschillende garnizoenen en er arriveerden Spaanse, Italiaanse en Duitse soldaten in de Zuidelijke Nederlanden. William Temple was echter niet erg onder de indruk van het machtsvertoon, omdat het Spaanse bestuur tegelijkertijd zocht naar buitenlandse assistentie²⁸⁸. De grootse voorbereidingen van het Spaanse bestuur zorgden er wel voor dat sommige Engelsen vreesden dat er een oorlog tussen Spanje en Frankrijk op til was. Volgens John Ford liepen de Spaanse Nederlanden het gevaar onder de voet te worden gelopen door de Fransen als de Spanjaarden niet geholpen werden²⁸⁹. De spanningen tussen Frankrijk en de Spaanse Nederlanden namen vanaf het overlijden van Filips IV en vooral gedurende 1666 toe²⁹⁰. Zowel Frankrijk als Spanje waren volgens William Temple bereid om ten strijde te trekken, maar waren daar in juni 1666 nog niet klaar voor. Het enige dat de uitbraak van een oorlog in de Spaanse Nederlanden nog kon voorkomen, was dat Spanje vrede sloot met Portugal²⁹¹.

De dood van Filips IV verbeterde de omstandigheden voor Engeland om een Engels-Spaanse alliantie te creëren²⁹². De officiële instructies van William werden samen met de instructies van de nieuwe Engelse ambassadeur in Spanje, de graaf van Sandwich, opgesteld²⁹³. Temple moest als resident goede

²⁸⁴ E. Rooms, *Lodewijk XIV en de Lage Landen*, p. 28.

²⁸⁵ William Temple aan Henry Bennet, 2 oktober 1665, Brussel (TNA, SP77/33, f. 285 v.).

²⁸⁶ Jérôme Nipho aan Joseph Williamson, 31 oktober 1665, Antwerpen (TNA, SP77/33, f. 308r.).

²⁸⁷ William Temple aan Henry Bennet, 13 oktober 1665, Brussel (TNA, SP77/33, f. 297r.).

²⁸⁸ William Temple aan Henry Bennet, 13 oktober 1665, Brussel (TNA, SP77/33, f. 297v.); De markies de Castel Rodrigo aan de koningin-regentes, 8 oktober 1665, Brussel (CCE, dl. 5, nr. 8); William Temple aan Henry Bennet, 9 februari 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 40r.).

²⁸⁹ John Ford aan An., 3 februari 1666, Brugge (TNA, SP77/34, f. 32r.).

²⁹⁰ Deze traden soms op een kleinere schaal op, zoals het geval was bij het conflict tussen het Franse Duinkerke en het Spaanse Sint-Winoksbergen over de aanleg van een nieuw kanaal; William Temple aan Henry Bennet, 29 juni 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 321v.).

²⁹¹ William Temple aan Henry Bennet, 29 juni 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 321r.).

²⁹² R. Hutton, *Charles the Second*, p. 230.

²⁹³ Henry Bennet aan William Temple, 21 januari 1666, s.l. (ALWT, p. 53.).

Engels-Spaanse banden opbouwen in de Spaanse Nederlanden, in de eerste plaats met de gouverneur-generaal. Goede relaties met de landvoogd van de Spaanse Nederlanden konden namelijk dienen als een achterpoortje om de beslissingen in Spanje in het voordeel van Engeland te manipuleren en goede relaties met het regime te bewerkstelligen²⁹⁴. Charles II stuurde eveneens geschenken naar de landvoogd om hem te paaien²⁹⁵. Daarnaast moest William Temple ook overleggen met andere personen die een aanzienlijke invloed hadden op de Spaanse ministers in Madrid, zodat de twistpunten in het overleg tussen de beide staten konden worden opgelost²⁹⁶. Ondanks dit alles vreesde William Temple dat het Engelse regime niet snel resultaat zou hebben doordat het Spaanse regime vooral bestond uit oude en zieke ministers²⁹⁷. Henry Bennet achtte dat de houding en de traagheid van de Spanjaarden Engeland er uiteindelijk toe zou verplichten om tegen hun wil met Frankrijk een deal te sluiten²⁹⁸. Terwijl het Engelse regime hoopte een verbond te kunnen sluiten met Spanje, had men toch een negatief beeld over de efficiëntie van het Spaanse bestuur in Madrid.

Ondanks de Engelse pogingen om goede relaties met Spanje te creëren, bleef er enige achterdocht aanwezig. In maart 1666 verdacht William Temple de landvoogd ervan plannen te hebben om via bemiddeling een alliantie tot stand te brengen tussen Spanje, Engeland en de Republiek. Zo'n alliantie zou Spanje beter in staat stellen de Spaanse Nederlanden te verdedigen en volgens Temple voorkomen dat Engeland de absolute heer en meester op zee werd²⁹⁹. Het was weinig waarschijnlijk dat de landvoogd in zijn onderneming geslaagd zou zijn, aangezien de relaties met de Republiek op dat moment gespannen waren, omdat ze de landvoogd ervan verdachten de bisschop van Münster stiekem te helpen (cfr. supra).

Het werd steeds duidelijker dat Frankrijk Engeland de oorlog zou verklaren, wat uiteindelijk gebeurde op 26 januari 1666. Ondertussen probeerden de Engelsen de landvoogd ervan te overtuigen dat het doel van de oorlog enkel was om concessies te krijgen van de Republiek en niet om het regime ten val te brengen. Henry Bennet droeg William Temple op om dit duidelijk te maken, evenals het feit dat Engeland steeds open stond voor voorstellen die acceptabel waren voor de Engelse vorst. Tegelijkertijd voegde Henry Bennet er aan toe dat vriendschap met Spanje belangrijker was dan de, door de Engelsen verwachtte, ouvertures van Frankrijk³⁰⁰. Henry Bennet wantrouwde de voorstellen van Frankrijk, omdat deze in zijn ogen enkel bedoeld waren om een wig te drijven tussen Engeland en Spanje³⁰¹. De staatssecretaris benadrukte dat Temple ervoor moest zorgen dat de landvoogd het Spaanse regime in Madrid zou aanmoedigen om snel een akkoord met Engeland te bereiken³⁰².

²⁹⁴ Henry Bennet aan William Temple, 5 december 1665, s.l. (ALWT, p. 41); William Temple aan Henry Bennet, 11 december 1665, Brussel (TNA, SP77/33, f. 339r.); Henry Bennet aan William Temple, 31 december 1665, Oxon (ALWT, p. 51).

²⁹⁵ Henry Bennet aan William Temple, 21 januari 1666, s.l. (ALWT, p. 53); William Temple aan Henry Bennet, 17 augustus 1666, Brussel (TNA, SP77/35, f. 59r.).

²⁹⁶ Henry Bennet aan William Temple, 5 december 1665, s.l. (ALWT, p. 41); William Temple aan Henry Bennet, 11 december 1665, Brussel (TNA, SP77/33, f. 339r.); Henry Bennet aan William, 31 december 1665, Oxon (ALWT, p. 51.).

²⁹⁷ William Temple aan Henry Bennet, 23 februari 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 74v.).

²⁹⁸ Henry Bennet aan William Temple, 6 september 1666, s.l. (ALWT, p. 94).

²⁹⁹ William Temple aan Henry Bennet, s.d., s.l. (TNA, SP77/34, f. 109r.).

³⁰⁰ Henry Bennet aan William Temple, 21 januari 1666, s.l. (ALWT, p. 55).

³⁰¹ Henry Bennet aan William Temple, 20 april 1666, Whitehall (ALWT, p. 73).

³⁰² Henry Bennet aan William Temple, 11 januari 1666, s.l. (ALWT, p. 55).

Het verlies van de enige Engelse bondgenoot, de bisschop van Münster, maakte de nood aan een Engels-Spaanse alliantie nijpender. De Engelse regering was zich echter bewust van de zwakke positie waarin Spanje zich bevond³⁰³. De Engelse ministers beschouwden de interne spanningen aan het Spaanse hof en in de *Consejo de Estado* als een belemmering voor de gewenste Engels-Spaanse alliantie³⁰⁴. De problemen aan het Spaanse hof werden in verschillende brieven van de *State Papers Flanders* aangehaald, met name de rivaliteit tussen de verschillende facties, structurele zwakheden en de groeiende macht van de biechtvader van de koningin-regentes³⁰⁵. De rivaliteit tussen de hoffacties was geen recent fenomeen en reikte tot in Brussel³⁰⁶. Daarnaast was Spanje verzwakt³⁰⁷. De koningin-regentes was afhankelijk van haar biechtvader, Johann Eberhard Nithard, die haar voornaamste adviseur werd. De groei van de macht van Nithard, met onder andere zijn benoeming tot inquisitor van Spanje, zorgde er volgens een Engelse observator voor dat de *Consejo de Estado* afgeleid werd van de belangrijke staatszaken³⁰⁸. Het onderstaande citaat verwoordt de toenmalige Engelse visie ten aanzien van Spanje en zijn politiek:

“As for the huyses of Spayne they continue still in confusion and irresolution, privat animosities destroying all that might tend to the advantage of the monarchie; I doubt not but you know the mayne business in agitation there, whether they shall accept of the French Kings offers of a ligue or goe through with the negociation with England”³⁰⁹

William Temple beschouwde, samen met het Engelse regime, Spanje toch nog als een waardevolle bondgenoot, maar dit betekende volgens hem echter niet dat een alliantie met Spanje ten koste van Engeland moest zijn³¹⁰. Ook de markies de Castel Rodrigo bleef enthousiast over een Engels-Spaanse alliantie, mits er een snelle en absoluut noodzakelijke oplossing kwam voor het conflict tussen Spanje en Portugal³¹¹. Dit conflict was cruciaal in de onderlinge relaties en beide staten wilden, zij het om verschillende redenen, het conflict beëindigen. Spanje was de oorlog moe, terwijl Engeland Portugal vooral uit de greep van Frankrijk wenste te houden en een alliantie met Spanje wilde creëren³¹². Het Engelse beleid ondernam in 1664 stappen om te bemiddelen tussen Spanje en Portugal (cfr. infra).

Niet iedereen deelde het enthousiasme van de landvoogd voor een Engels-Spaanse alliantie. In de zomer van 1666 ontving de markies de Castel Rodrigo een brief van de markies de Aitona waarin stond dat sommige Spaanse hovelingen vonden dat de landvoogd te pro-Engels was en daardoor Frankrijk tegen zich in het harnas zou jagen³¹³. Ook de Spaanse ambassadeur in de Republiek, Don Estaban de Gamarra, liep niet warm voor een verbond met Engeland. Hij vreesde dat een Engelse overwinning op de Republiek hen de heersers van de zee zou maken. Tot slot was het Engelse regime de eerste geweest om

³⁰³ Henry Bennet aan William Temple, 5 september 1665, Salisbury (ALWT, p. 19).

³⁰⁴ Henry Bennet aan William Temple, 24 mei 1666, s.l. (ALWT, p. 81).

³⁰⁵ An., 9 juni 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 280v.).

³⁰⁶ William Temple aan Henry Bennet, 25 mei 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 225r. – 225v.).

³⁰⁷ An., 9 juni 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 280v.).

³⁰⁸ An., 14 september 1666, s.l. (TNA, SP77/35, f. 114v.).

³⁰⁹ An., 14 september 1666, s.l. (TNA, SP77/35, f. 114r.).

³¹⁰ William Temple aan Henry Bennet, 3 november 1665, Brussel (TNA, SP77-33, f. 313r.).

³¹¹ An., 9 juni 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 280v.).

³¹² Henry Bennet aan William Temple, 21 januari 1666, s.l. (ALWT, pp. 55-56).

³¹³ William Temple aan Henry Bennet, 2 augustus 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 400v.).

de koning van Portugal officieel te erkennen³¹⁴. Samen met de buitenlandse beslissingen na de Restauratie van Charles die de relaties met Spanje hadden doen verzuren, sprak dit in het nadeel van een alliantie tussen Spanje en Engeland.

Tegelijkertijd was de Gamarra bang dat er een Frans-Engelse alliantie tot stand zou komen, waardoor Frankrijk volgens hem Spaanse bezittingen in Italië en de Zuidelijke Nederlanden zou veroveren, terwijl Engeland hetzelfde deed in West-Indië. Engeland focuste, volgens de Gamarra, zodanig op de kolonies dat men het gevaar van een Franse verovering van de Spaanse Nederlanden uit het oog verloor. Dit was echter niet het geval. Alle hoop van Spanje was volgens de Spaanse ambassadeur in Den Haag dan ook gevestigd op de Republiek, in wiens belang het was de Zuidelijke Nederlanden te verdedigen. Spanje hoopte vooral dat noch de Republiek, noch Engeland Frankrijk zouden steunen als deze de Spaanse Nederlanden binnenviel³¹⁵.

Hetzelfde gold ook omgekeerd, want ook Engeland was bang dat Spanje een deal zou sluiten met Frankrijk. Spanje kon, volgens een anonieme auteur, er echter niet op vertrouwen dat Frankrijk de onderling gemaakte afspraken zou naleven. Frankrijk had volgens hem genoeg getoond dat het de afspraken in de het Verdrag van de Pyreneeën (1659) niet had nageleefd. Namelijk door Portugal te steunen, steden rond Duinkerke in te palmen en zich te mengen in constructiewerken van het Spaanse bestuur langs de Franse grens. Frankrijk was hoe dan ook een dreiging voor de andere Europese staten, vooral voor Engeland en Spanje. Een Engelse observator was bang dat de Engelse onderhandelingen met Spanje Frankrijk ertoe zou dwingen tegen de laatste op te treden, zonder wiens assistentie Engeland de tweede Engels-Staatse oorlog zou verliezen³¹⁶.

Ondanks deze verschillende overwegingen besloot het Engelse regime om vriendschappelijke relaties met Spanje te proberen onderhouden, maar men schrok er niet van terug om ermee te dreigen dat Charles II met Frankrijk vrede zou sluiten en ervan zou afzien de Spaanse Nederlanden te verdedigen. Volgens Temple liet de landvoogd zich echter niet afschrikken door dergelijke dreigementen en wees hij erop dat binnen enkele maanden, als de oorlog met Portugal was afgelopen en het beleid in Spanje was gestabiliseerd, men de Spaanse Nederlanden in staat van paraatheid zou brengen³¹⁷. De houding van de landvoogd was hoogstwaarschijnlijk de belangrijkste reden waarom in de Engelse correspondentie van 1665 en een groot deel van 1666, de opvatting heerste dat Spanje zich, na de oorlog met Portugal, zou focussen op de verdediging van de Spaanse Nederlanden. De Engelsen vonden het bovendien belangrijk dat de Spaanse Nederlanden door de Spaanse kroon werden verdedigd. William Temple drukte in de lente van 1666 de landvoogd op het hart hoe belangrijk het resultaat van de bemiddeling tussen Spanje en Portugal wel niet was voor de toekomst van de Spaanse Nederlanden. Het behouden van de Spaanse Nederlanden was volgens Temple voor Spanje zelfs belangrijker dan de herovering van Portugal³¹⁸. Deze bewering kan gestoeld zijn op twee zaken. Ten eerste op het feit de Spaanse Nederlanden door hun nabijheid bij Engeland voor die staat belangrijk waren. Ten tweede omdat de Engelse en Portugese kroon verbonden waren door het koninklijk huwelijk van Charles II en dat daarom Portugal

³¹⁴ Don Esteban de Gamarra aan de markies de Castel Rodrigo, 15 juni 1666, Den Haag (CCE, dl. 5, p. 20.).

³¹⁵ Don Esteban de Gamarra aan de markies de Castel Rodrigo, 15 juni 1666, Den Haag (CCE, dl. 5, p. 21.).

³¹⁶ An., 14 september 1666, s.l. (TNA, SP77/35, f. 114v.).

³¹⁷ William Temple aan Henry Bennet, 19 februari 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 66r.).

³¹⁸ William Temple aan Henry Bennet, 4 april 1666, Antwerpen (TNA, SP77/34, f. 140r.).

onafhankelijk moest blijven. Dit zou mogelijk zijn als Spanje focuste op de Spaanse Nederlanden en met Portugal een akkoord bereikte.

Het is belangrijk dat de Engelse vertegenwoordigers het behoud van de Spaanse Nederlanden als eigendom van de Spaanse kroon in 1666 belangrijker achtten dan de herovering van Portugal. In september 1666 werd echter voor de eerste keer melding gemaakt in de Engelse bronnen dat sommige Spaanse ministers vonden dat het behoud van de Spaanse Nederlanden niet noodzakelijk was. William Temple vernam van de graaf de Granville dat de Spaanse ministers Peñaranda en Caracena meenden dat men de Spaanse Nederlanden moest afstaan, in de plaats van het gevaar te lopen een kostelijke oorlog te moeten voeren om het gebied te behouden³¹⁹. Het gebied werd beschouwd als een onnodige last en het zou het Spaanse regime grote inspanningen vergen om het gebied te verdedigen. Dit terwijl Peñaranda ooit aan de markies de Castel Rodrigo had verklaard dat hij eerder de Spaanse stad Toledo zou opofferen dan Kamerrijk, aldus Etienne Rooms³²⁰.

William Temple vormde een belangrijke schakel in de Engelse diplomatie met Spanje, door via de landvoogd het Spaanse regime in het voordeel van Engeland proberen te beïnvloeden. Een nieuwe kans om invloed uit te oefenen op de *Consejo de Estado* deed zich voor met de komst van de keizerlijke diplomaat baron de Lisola³²¹ naar Engeland. Via de baron, die in verband met Spanje en Portugal op dezelfde golflengte leek te zitten als het Engelse regime, hoopte Temple dat de Habsburgse keizer meer invloed zou uitoefenen op het Spaanse regime. De baron de Lisola geloofde dat de keizer dit kon doen door te parasiteren op de toenemende macht van de regentes' biechtvader Nithard, die afkomstig was uit het Heilig Roomse rijk. De baron de Lisola vermoedde dat Nithard vanwege zijn afkomst beïnvloedbaar zou zijn door de keizer. De vertraging en het tekort aan besluitvaardigheid in Spanje wijtte de baron aan het feit dat de koningin-regentes haar macht nog niet had kunnen consolideren³²². Bij het Engelse regime zakte de moed in de schoenen doordat hun eigen onderhandelingen en de bemiddeling door Charles II (cfr. infra) amper vorderden. Het Engelse regime begon te twijfelen of Spanje wel goede relaties met Engeland wilde, terwijl deze in een oorlog was betrokken. Men dacht dat Spanje en Engeland pas tot een overeenkomst zouden komen als het te laat was en Frankrijk Spanje de oorlog had verklaard³²³.

Niet alleen het standpunt van het bestuur was belangrijk, ook de publieke opinie in de Spaanse Nederlanden was van belang voor het Engelse regime. Volgens William Temple stond de bevolking van het gebied aan de kant van Engeland. Engelse overwinningen en verliezen speelden een belangrijke rol in Temples verslagen over de publieke opinie. Na de Vierdaagse Zeeslag in juni 1666 hoopte de bevolking volgens hem massaal op een Engelse overwinning. Hij besloot daaruit dat de publieke opinie

³¹⁹ William Temple aan Henry Bennet, 21 september 1666, Brussel (TNA, SP77/35, f. 128r. – 128v.).

³²⁰ Rooms toont niet waar hij deze informatie vandaan haalde. E. Rooms, *Lodewijk XIV en de Lage Landen*, p. 26.

³²¹ De baron de Lisola was zijn carrière begonnen als jurist in Franche-Comté in dienst van de Spaanse vorst, maar trad uiteindelijk in dienst van keizer Leopold I. Door William Temple werd hij beschreven als een eerlijk en geleerd man: F. Dhondt, "Entre droit privé et droit international: la succession d'Espagne aux XVIIe et XVIIIe siècles." In : Moulart (M.) et Falzone (E.), eds. *Cahiers : Centre De Recherches En Histoire Du Droit Et Des Institutions*. Brussel, Facultés Universitaires Saint-Louis, 2010, p. 13 ; William Temple aan Henry Bennet, 2 november 1666, Brussel (TNA, SP77/35, f. 214v.).

³²² William Temple aan Henry Bennet, 12 november 1666, Brussel (TNA, SP77/35, f. 234v. – 235r.).

³²³ Henry Bennet aan William Temple, 10 december 1666, s.l. (ALWT, p. 109).

pro-Engels was. Zelfs nadat Engeland een zeeslag verloor, bleef de publieke opinie volgens hem Engeland gunstig gezind. Het is echter niet duidelijk of Temple vooral de hogere klassen of ook het gewone volk voor ogen had en of zijn schets een correcte representatie was van de werkelijkheid³²⁴. Andere correspondenten schetsten hetzelfde beeld, maar James Banckes nuanceerde het door op te merken dat de bevolking wilde dat de Engelsen successen behaalden, maar dat ze dat deden uit eigenbelang en niet zozeer uit affectie³²⁵. Henry Bennet was blij dat de bevolking pro-Engels leek te zijn, maar wilde dat men hetzelfde kon zeggen van het regime in Madrid³²⁶.

Tijdens de tweede Engels-Staatse oorlog waren er echter ook enkele ups-and-downs in de relatie tussen Engeland en Spanje. Één daarvan die duidelijk in *State Papers Flanders* naar voren kwam, was het effect van de geruchten over de inname van het Eiland van Sint-Catherina door de Engelsen, alhoewel het lange tijd onduidelijk was of dit waar was³²⁷. Sommigen interpreteerden de inname van deze Spaanse kolonie als het begin van een koloniale oorlog tegen Spanje. William Temple deed zijn uiterste best om de brokken te lijmen bij de Spaanse landvoogd³²⁸. Ondertussen vreesden anderen dat de Franse en Staatse ambassadeur van het voorval gebruik zouden maken om een anti-Engelse alliantie te creëren bestaande uit Spanje, Frankrijk en de Republiek³²⁹. Een andere factor die goede onderlinge relaties bemoeilijkte was de frequente afwezigheid van de landvoogd in het najaar van 1666. Hierdoor lag het werk aan het hof in Brussel grotendeels stil en zag William Temple de markies verschillende dagen niet. Rond kerst 1666 werd het duidelijk dat de landvoogd wenste terug te keren naar Spanje. De terugkeer van de markies de Castel Rodrigo naar Spanje bood zijn voordelen voor de Engelse diplomatie, omdat men dan over een voorstander van goede Engels-Spaanse relaties zou beschikken in Madrid. Het vertrek van de landvoogd zou volgens Temple ook goed zijn voor de Spaanse Nederlanden³³⁰. Hieruit blijkt dat Temple ook bezorgd was om het welzijn van de Spaanse Nederlanden en niet dacht enkel aan de diplomatische voordelen die het vertrek van de landvoogd met zich meebracht. Ondanks de ups-and-downs ijverde William Temple de landvoogd ervan te overtuigen dat Engeland vriendschap met Spanje verkoos uit vrije wil en niet uit noodzaak³³¹.

Spanje had vooral een diplomatisch nut voor Engeland. Als bondgenoot zou ze Engeland kunnen bijstaan in zijn conflict met de Republiek. Naast de militaire of financiële steun die Spanje kon

³²⁴ Dit beeld komt in verschillende brieven naar voren: William Temple bleef gedurende een maand overtuigd van het feit dat de Engelsen de overwinning hadden behaald, ook al beweerde men in de Republiek het tegendeel. In Brussel organiseerden William Temple en de resident uit de Republiek elk een overwinningfeest met vreugdevuren. Het feest van de resident van de Republiek liep echter uit de hand en de menigte keerde zich tegen hem. Temple bracht verslag uit over deze rel tegen de resident van de Republiek. De gewelddadige uitbarsting zou deels zijn ontstaan doordat er geen alcohol aanwezig was, maar de Staatse resident werd ook verweten de overwinning te vieren terwijl de Republiek verloren zou hebben. Achteraf zou blijken dat de Republiek de slag echter wel had gewonnen, maar gedurende een lange periode heerste er veel onduidelijk over: William Temple aan Henry Bennet, 18 juni 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 297r. – 298v.); William Temple aan Henry Bennet, 29 juni 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 320r.); William Temple aan Henry Bennet, 16 juli 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 360r.); William Temple aan Henry Bennet, 2 juli 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 328r. – 328v.).

³²⁵ James Banckes aan Thomas Clifford, 2 augustus 1666, Brugge (TNA, SP77/34, f. 406r.).

³²⁶ Henry Bennet aan William Temple, 14 oktober 1666, Whitehall (ALWT, p. 100).

³²⁷ William Temple aan Henry Bennet, 12 november 1666, Brussel (TNA, SP77/35, f. 235r.); Jérôme Nipho aan An., 11 december 1666, Antwerpen (TNA, SP77/35, f. 307r.).

³²⁸ William Temple aan Henry Bennet, 3 december 1666, Brussel (TNA, SP77/35, f. 286r.).

³²⁹ Jérôme Nipho aan An., 11 december 1666, Antwerpen (TNA, SP77/35, f. 307r. – 307v.).

³³⁰ William Temple aan Henry Bennet, 24 december 1666, Brussel (TNA, SP77/35, f. 333v. - 334r.).

³³¹ William Temple aan Henry Bennet, 8 februari 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 49r. - 49v.).

verstrekken, ondanks zijn verzwakte toestand, kon het als bondgenoot ook een diplomatische rol spelen. William Temple vatte het plan op om met de hulp van Spanje een wig te drijven tussen Frankrijk en de Republiek³³². Een maand later kwam de Engelse diplomaat terug op zijn plan en geloofde hij niet langer dat men met de hulp van de Spanjaarden een detente met de Republiek of een breuk tussen Frankrijk en de Republiek teweeg kon brengen³³³.

Tijdens de tweede Engels-Staatse oorlog was een Engels-Spaanse alliantie een essentiële diplomatische onderneming van het Engelse regime. Voor hen was een alliantie met Spanje belangrijk om een extra bondgenoot te hebben in hun strijd tegen Frankrijk, de Republiek en Denemarken. De veiligheid van de Spaanse Nederlanden was voor Engeland zelf een minder grote reden voor een alliantie, maar het Engelse regime was zich wel bewust van de precaire situatie waarin het gebied zich bevond. De bescherming van de Spaanse Nederlanden werd door het Engelse regime beschouwd als een prioriteit van Spanje en werd gebruikt om hen onder druk te zetten. Engeland geloofde dat Spanje met Engelse hulp een einde wilde maken aan hun conflict met Portugal zodat het zich daarna kon focussen op de Spaanse Nederlanden. Ondanks de voordelen die een dergelijk verbond met zich meebracht, bleef het een gevaarlijke onderneming. Spanje was niet langer de grootmacht van weleer, want diens financiën en leger waren uitgeput door de oorlogen van de afgelopen decennia en het bestuur was verscheurd en passief. Ondanks deze nadelen beschouwde het Engelse regime Spanje nog steeds als een machtige bondgenoot. Het grootste obstakel om een dergelijke alliantie te creëren was dat Frankrijk het kon beschouwen als de gewenste provocatie om Spanje aan te vallen. Het was het Engelse regime echter duidelijk dat Spanje een breuk met Frankrijk wilde voorkomen.

De Spaanse Nederlanden speelden een belangrijke rol in het cultiveren van goede relaties tussen het Engelse en Spaanse regime. William Temple moest als resident de landvoogd te vriend houden om zo indirect het Spaanse hof te kunnen beïnvloeden. De Engelsen waren zich bovendien maar al te goed bewust van de Franse ambities om de Spaanse Nederlanden te annexeren. Het Engelse regime leek zich daarover relatief weinig zorgen te maken en gebruikte de dreiging als een middel om het Spaans regime onder druk te zetten. Kortom, de Spaanse Nederlanden dienden als achterpoortje voor Engeland om Spanje te verwerven als bondgenoot en om met diens hulp de tweede Engels-Staatse oorlog te winnen.

3.3.2. De Engelse bemiddeling in het Spaans-Portugees conflict (1664-1668)

Eerder werd er al verwezen naar het conflict tussen Spanje en Portugal. De Portugese onafhankelijkheidsoorlog hield het Iberisch schiereiland gedurende bijna dertig jaar in de ban. De belangen van Engeland waren vervlochten met die van Portugal door het Engels-Portugese huwelijk. Bovendien speelde het Spaans-Portugese conflict een belangrijke rol in de totstandkoming van goede relaties tussen Engeland en Spanje. In 1664 mengde Charles II zich in het conflict van de twee Iberische staten en probeerde hij met behulp van zijn ambassadeur tot een oplossing te komen voor het probleem. De Engelse bemiddeling beïnvloedde niet alleen de relaties tussen Londen en Madrid, maar ook tussen Londen en Brussel.

³³² William Temple aan Henry Bennet, 25 januari 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 22r. - 22v.).

³³³ William Temple aan Henry Bennet, 22 februari 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 71r.).

In december 1640 brak er in Portugal een opstand uit als gevolg van de ontevredenheid door de pogingen van de Spaanse kroon om het land direct te laten besturen door de Cortes van Castile waarin Portugese afgevaardigden zouden zetelen. De Portugezen riepen hun onafhankelijkheid uit en plaatsten de hertog van Braganza op de Portugese troon als Johan IV. Spanje zou gedurende bijna dertig jaar proberen het opstandige gebied te heroveren, maar zonder resultaat³³⁴. In 1664 besloot Charles II te interveniëren als bemiddelaar.

Na een periode zonder Engelse ambassadeur in Spanje, werd Richard Fanshawe in 1664 tot Charles' eerste ambassadeur benoemd (cfr. supra). Fanshawes voornaamste bezigheid als ambassadeur was het onderhandelen van een commercieel verdrag en het starten van bemiddelingen tussen Spanje en Portugal. Na maanden hard werken stuurde de Engelse ambassadeur een kladder van het verdrag tussen Spanje en Engeland naar Londen, waar het ontwerp niet naar de zin van de ministers was³³⁵. Het Engelse regime besloot om samen met de Spaanse ambassadeur in Londen, de Molina, de artikels aan te passen. Door de vertraagde en slechte communicatie tussen Spanje en Engeland ondertekende Fanshawe in december 1665 het originele verdrag voordat het nieuws van de herziening ervan hem bereikte. Het Engelse regime besloot het verdrag niet te ratificeren³³⁶.

Fanshawe werd kort na de ondertekening van het geflopte verdrag teruggeroepen naar Engeland en vervangen door Edward Montague, de graaf van Sandwich, die op 28 mei 1666 in Spanje aankwam³³⁷. De graaf werd in Spanje geassisteerd door twee diplomaten, Robert Southwell en William Godolphin. De eerste was aanwezig sinds januari 1666 om Fanshawe bij te staan in zijn onderhandelingen met Portugal³³⁸. De andere diplomaat was William Godolphin, die de secretaris van de graaf van Sandwich werd³³⁹. Veel van de informatie in de *State Papers Flanders* over de Engelse onderhandelingen bevindt zich in de brieven van William Temple, die met Godolphin correspondeerde en op die manier betrouwbare informatie ontving. De postroute tussen Spanje en Engeland verliep trouwens via de Spaanse Nederlanden, waardoor William Temple extra informatie over de onderhandelingen ter oren kwam³⁴⁰. Niet alleen in Engeland, maar ook in de Spaanse Nederlanden wilde men ervoor zorgen dat Sandwich goed voorbereid naar Spanje vertrok. William Temple wilde Godolphin graag informeren over de personen met wie het Engelse gezantschap zou onderhandelen³⁴¹.

³³⁴ W.C. Atkinson, *A History of Spain and Portugal*, Harmondsworth, Penguin Books, 1960, pp. 183-185.

³³⁵ Het commerciële verdrag bevestigde de commerciële afspraken uit 1630. Er werd geen melding gemaakt van vrije handel in de kolonies of van de Act of Navigation. Bovendien verwierf Engeland geen extra voordelen in vergelijking met de Republiek. In enkele geheime artikels beloofde Fanshawe te proberen een wapenstilstand van dertig jaar met Portugal te bewerkstelligen, maar geen echte vrede. Fanshawe slaagde er niet in de koningstitel te verkrijgen voor de Portugese kroonpretendent, Alfonso. Zie: K. Feiling, *British foreign policy*, pp. 175-176.

³³⁶ K. Feiling, *British foreign policy*, pp. 172-176; R. Hutton, *Charles the Second*, p. 230.

³³⁷ L. Bittner, L. Groß, ed. *Repertorium der diplomatischen Vertreter*, vol. 1, p. 201.

³³⁸ K. Feiling, *British foreign policy*, pp. 177-178; William Temple aan Henry Bennet, 31 maart 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 127v. – 128r.); Henry Bennet aan William Temple, 24 december 1665, Oxon (ALWT, p. 43); T. Barnard, *Southwell, Sir Robert*, in: < <http://www.oxforddnb.com/view/article/26066?docPos=13> > , geraadpleegd op 13.03.2016.

³³⁹ Henry Bennet aan William Temple, 17 december 1665, s.l. (ALWT, p. 42); L. Bittner, L. Groß, *Repertorium der diplomatischen Vertreter*, vol. 1, p. 200.

³⁴⁰ William Temple aan Henry Bennet, 11 september 1666, Brussel (TNA, SP77/35, f. 111r.).

³⁴¹ William Temple aan Henry Bennet, 23 februari 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 74v.).

De instructies van de nieuwe ambassadeur bevatten onder andere details in verband met handel en een alliantie. De staatssecretaris hoopte dat de nieuwe instructies Sandwich er toe in staat zouden stellen om beter te functioneren dan zijn voorganger Fanshawe, aangezien diens instructies dateerden uit een periode met een totaal andere internationale situatie³⁴². Sandwich moest niet alleen onderhandelen met Spanje over een handelsverdrag en een alliantie, maar ook bemiddelen tussen Portugal en Spanje. De Engelse ministers hoopten dat, door als bemiddelaar op te treden, men allerlei diplomatische voordelen zou verwerven. Volgens William Temple kon Charles II door te bemiddelen de prioriteiten van het regime bereiken, namelijk: een alliantie met Spanje, vrede met de Republiek en de voortzetting van de oorlog met Frankrijk. Een oplossing voor het conflict tussen Spanje en Portugal zou een Engels-Spaanse alliantie mogelijk maken. Tegelijkertijd was William Temple zich bewust van het risico dat een dergelijke alliantie met zich meebracht, omdat Frankrijk het kon zien als een *casus belli*³⁴³. Hierbij dacht de diplomaat hoogstwaarschijnlijk aan de wijdverspreide verwachting dat Frankrijk de Spaanse Nederlanden zou annexeren.

De resident moest er bij de landvoogd op blijven aansturen dat zowel een Engels-Spaans verdrag als vrede met Portugal zou tonen dat Engeland en Spanje vrienden waren. Vrede tussen Spanje en Portugal was volgens het Engelse regime ook noodzakelijk om Portugal uit de Franse invloedssfeer te houden³⁴⁴. De landvoogd bevond zich echter niet in de positie om bij het Spaanse hof op toegevingen aan te dringen. Er bleven enkele moeilijke punten bestaan, namelijk: de toekenning van de koningstitel aan Alfonso VI en de angst van het Spaanse regime om Frankrijk tegen zich in het harnas te jagen³⁴⁵. Tegelijkertijd wilde de landvoogd van de Spaanse Nederlanden voorkomen dat Engeland zich van hen zou afkeren, maar hij durfde niet het risico te lopen Engeland openlijk te steunen. In plaats daarvan suggereerde hij volgens Temple dat Spanje Engeland onder tafel financiële steun kon verstrekken³⁴⁶.

In de Engelse bronnen in de *State Papers Flanders* komt duidelijk de perceptie naar voren dat het Spaanse regime een breuk met Frankrijk wilde voorkomen. Robert Southwell concludeerde dat Engeland daardoor twee opties had. Men kon oftewel proberen de goede relaties met Frankrijk te herstellen oftewel diens invasieplannen voor de Spaanse Nederlanden onthullen om Spanje aan zijn kant te krijgen³⁴⁷. Ook in Engeland zelf zag men in dat Spanje niet in een oorlog met Frankrijk wilde verzeild geraken. Bennet meende dat indien Sandwich' onderhandelingen mislukten het te wijten was aan Spanje, doordat de Spaanse ministers geloofden dat Frankrijk hen niet de oorlog zou verklaren zolang het nog vocht tegen Engeland³⁴⁸. Keith Feiling kwam tot dezelfde conclusie in zijn studie betreffende de buitenlandse politiek van Engeland. Volgens hem wilde Spanje ook profiteren van de benauwde positie waarin Engeland zich door de tweede Engels-Staatse oorlog bevond³⁴⁹.

³⁴² Henry Bennet aan William Temple, 21 januari 1666, s.l. (ALWT, p. 53).

³⁴³ William Temple aan Henry Bennet, 31 augustus 1666, Brussel (TNA, SP77/35, f. 74r. - 74v.).

³⁴⁴ Henry Bennet aan William Temple, 21 januari 1666, s.l. (ALWT, pp. 55-56).

³⁴⁵ William Temple aan Henry Bennet, 2 februari 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 28v.); William Temple aan Henry Bennet, 19 februari 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 66r.); William Temple aan Henry Bennet, 14 maart 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 107r.).

³⁴⁶ William Temple aan Henry Bennet, 19 februari 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 66r.); William Temple aan Henry Bennet, 14 maart 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 107r.).

³⁴⁷ K. Feiling, *British foreign policy*, p. 180.

³⁴⁸ Henry Bennet aan William Temple, 5 maart 1666, Whitehall (ALWT, p. 62).

³⁴⁹ K. Feiling, *British foreign policy*, p. 180.

Terwijl het Engelse bestuur dacht dat het regime in Madrid een breuk met Frankrijk wilde vermijden, vond William Temple dat de landvoogd, naargelang de Franse dreiging reëler werd, zich steeds openlijker uitsprak voor een oorlog tegen Frankrijk. Volgens Temple geloofde de landvoogd in februari 1666 dat vrede met Portugal Spanje in staat zou stellen de verdediging van de Spaanse Nederlanden op punt te zetten. In juli had hij het niet langer over louter de uitbouw van de verdediging van de Spaanse Nederlanden, maar over de mogelijkheid om met Frankrijk openlijk oorlog te voeren, aangezien die zich steeds agressiever begon te gedragen³⁵⁰.

Na Sandwich' aankomst in Madrid werden er drie commissarissen aangeduid om met de Engelse ambassadeur te overleggen: de hertog de Medina de las Torres, graaf Peñaranda en de biechtvader van de regentes. Net als bij zijn voorganger Fanshawe traden er moeilijkheden op tijdens het overleg in Spanje, zowel in die over een Engels-Spaans verdrag als die over de Portugese onafhankelijkheidsoorlog. Dit tot grote frustratie van de vertegenwoordigers van het Engelse regime. In de zomer van 1666 werden de onderhandelingen gehinderd door de inmenging van de Franse diplomaten aan het Spaanse hof. Zij waren bij de Spaanse koningin-regentes komen aandragen met een eigen voorstel, waar de koningin weliswaar niet op wilde ingaan zonder dat Frankrijk het duidelijker formuleerde of op schrift stelde. Ondanks de weigering van de koningin interpreteerden de Engelsen het als een Frans-Spaanse toenadering. William Temple klaagde bij de markies de Castel Rodrigo over het feit dat Spanje liever met Frankrijk onderhandelde. De markies wist de achterdocht van Temple te weerleggen door hem een brief te tonen van de koningin-regentes waarin stond dat het Franse voorstel louter een poging was om een wig te drijven tussen Engeland en Spanje³⁵¹.

Het was niet alleen buitenlandse invloed die de Engelse bemiddeling bemoeilijkte, ook de houding van Portugal bleef problematisch. Nochtans had het Engelse regime gehoopt dat door de band tussen Charles II en het Portugese koningshuis de bemiddeling soepel ging verlopen. Het tegendeel was echter waar, want Portugal wilde niet toegeven. William Temple was ontmoedigd door de onredelijkheid van de Portugezen, die volgens hem door Frankrijk waren beïnvloed³⁵². Volgens de staatssecretaris had Charles II alles gedaan om Portugal te overhalen. Doordat Charles' dreigementen weinig effect hadden door zijn oorlog tegen Frankrijk, de Republiek en Denemarken en er een gebrek was aan internationale steun, werd Portugal in de armen van Frankrijk gedreven. Eens dat was gebeurd, zou volgens hem vrede tussen Portugal en Spanje onmogelijk zijn³⁵³. Het Engelse regime wilde graag dat het conflict tussen beide Iberische staten tot een einde kwam. Engeland zou sowieso ook profiteren van die vrede en de kansen om Spanje tot hun bondgenoot te maken zouden erdoor toenemen.

In de briefwisseling van William Temple komt vooral naar voren dat in de nazomer van 1666 de Spaanse vertegenwoordigers zich ergerden aan de zachte behandeling die Engeland in hun ogen aan Portugal gaf. Volgens hem vond de graaf de Granville dat Engeland Portugal te veel steunde in zijn eisen en dat de Portugezen overmoedig waren geworden door de ruggensteun die ze zou krijgen van Frankrijk.

³⁵⁰ William Temple aan Henry Bennet, 19 februari 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 66r.); William Temple aan Henry Bennet, 6 juli 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 338r. – 338v.).

³⁵¹ William Temple aan Henry Bennet, 17 augustus 1666, Brussel (TNA, SP77/35, f. 58r.).

³⁵² William Temple aan Henry Bennet, 31 augustus 1666, Brussel (TNA, SP77/35, f. 73v. – 74r.).

³⁵³ Henry Bennet aan William Temple, 6 september 1666, s.l. (ALWT, p. 95).

Engeland wenste volgens de graaf bovendien ook zelf voordelen te halen uit de bemiddeling³⁵⁴. Ook de gouverneur-generaal vond dat de Engelse eisen in verband met Portugal te veeleisend waren³⁵⁵. Zelf weigerde het Spaanse regime Alfonso VI de koningstitel toe te kennen³⁵⁶. Ze eisten eveneens dat Charles II Portugal niet langer zou steunen, terwijl dit was afgesproken in zijn huwelijkscontract met Catherina de Braganza³⁵⁷.

Engeland besloot een hardere aanpak tegenover Portugal te hanteren nadat de onderhandelingen in de nazomer van 1666 op niets waren uitgedraaid. Sandwich werd opgedragen het Spaanse regime voor te stellen vrede te sluiten zonder Portugal erin te betrekken. Het Engelse regime had goede hoop op de uitkomst van een dergelijk voorstel en wilde niet luisteren naar de toenaderingen van Frankrijk tot men wist wat men van Spanje kon verwachten³⁵⁸. Rond kerst 1666 werd er in de Spaanse Nederlanden gesproken over het dreigement van Sandwich dat Charles II Portugal zou laten vallen als die niet akkoord zou gaan met het resultaat van de Engelse bemiddeling³⁵⁹. Sommige Engelse correspondenten in de Spaanse Nederlanden, waaronder Temple, waren sceptisch over het waarheidsgehalte van de talrijke speculaties in het gebied over de onderhandelingen met Portugal. William Temple was er echter zeker van dat een verdrag zonder Portugal, wat het Spaanse regime wenste, geen goede basis zou zijn voor vriendschappelijke relaties met Spanje in de toekomst³⁶⁰. In realiteit wilde het Engelse regime de banden met Portugal niet doorsnijden uit angst dat die in de Franse invloedssfeer zouden terechtkomen³⁶¹.

Portugal liet zich echter niet imponeren, waardoor de Engelsen vermoedden dat er stiekem onderhandelingen met Frankrijk werden gevoerd. Ondanks de toenemende angst bij de Spanjaarden omtrent een Frans-Portugese alliantie, was William Temple niet van mening dat dit voor een soepelere houding ten opzichte van Engeland zorgde. Volgens hem bleven de Spanjaarden argwanend, omdat ze geloofden dat Engeland oftewel zijn geschillen met Frankrijk zou bijleggen of dat men niet loyaal was ten aanzien van Spanje. De Spanjaarden geloofden ook dat Portugal zich hiervan bewust was en daarom dwarslag tijdens de onderhandelingen³⁶².

De landvoogd bleef, ondanks de moeilijkheden tussen Engeland en Spanje, in Temples ogen een fervent voorstander van een Engels-Spaanse alliantie, maar toch zien we een verschuiving optreden in Temples visie omtrent wat de markies wilde. In september 1666 schreef Temple aan de staatssecretaris dat Engeland en Spanje volgens de landvoogd een alliantie moesten creëren zonder eerst een oplossing te vinden voor het conflict met Portugal³⁶³. Enkele maanden later had de landvoogd volgens de Engelse

³⁵⁴ William Temple aan Henry Bennet, 31 augustus 1666, Brussel (TNA, SP77/35, f. 73v.).

³⁵⁵ William Temple aan Henry Bennet, 21 september 1666, Brussel (TNA, SP77/35, f. 127v.).

³⁵⁶ Deze informatie verkreeg Temple van Godolphin. William Temple aan Henry Bennet, 9 november 1666, Brussel (TNA, SP77/35, f. 231v.).

³⁵⁷ William Temple aan Henry Bennet, 4 maart 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 93r.).

³⁵⁸ Henry Bennet aan William Temple, 8 november 1666, s.l. (ALWT, p. 104).

³⁵⁹ William Temple aan Henry Bennet, 24 december 1666, Brussel (TNA, SP77/35, f. 333v.); William Temple aan Henry Bennet, 4 januari 1667, Brussel (TNA, SP77/35, f. 356r.).

³⁶⁰ Jérôme Nipho aan An., 11 december 1666, Antwerpen (TNA, SP77/35, f. 307r.); William Temple aan Henry Bennet, 11 januari 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 1v. – 2r.); An. aan Edward Colman, 1 februari 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 38r.).

³⁶¹ Henry Bennet aan Sandwich, 10 maart 1667, Whitehall (ALWT, pp. 141-142).

³⁶² William Temple aan Henry Bennet, 11 januari 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 1v.).

³⁶³ William Temple aan Henry Bennet, 21 september 1666, Brussel (TNA, SP77/35, f. 127v. – 128r.).

diplomaat wat gas teruggenomen. De gouverneur-generaal bleef optimistisch over een succesvolle afloop van de onderhandelingen, zowel die omtrent Portugal als die omtrent een alliantie, maar beschouwde de afronding van de Engelse bemiddeling toen als de basis voor een verdrag tussen Engeland en Spanje³⁶⁴. De markies' pro-Engelse houding bleek niet door iedereen in Spanje te worden geapprecieerd, want in de zomer van 1666 werd hij door de markies de Aitona op de vingers getikt³⁶⁵. Ondertussen bleef het Engelse regime hopen op Spaanse steun in de Engels-Staatse oorlog. Volgens Temple stond de landvoogd op het einde van 1666 achter het idee dat Spanje Engeland financiële steun kon bieden tijdens de tweede Engels-Staatse oorlog en dat eens de oorlog met Portugal beëindigd was, Spanje ook militaire steun kon bieden³⁶⁶.

Naast de hinder die de Engelse bemiddeling ondervond, verliep ook het overleg in verband met een Engels-Spaans verdrag in 1666 niet van een leien dakje. Het Spaanse regime vond de Engelse eisen te zwaar, vooral op het vlak van handel evenals die omtrent de kolonies. William Temple bekritiseerde de Spaanse vasthoudendheid aan hun heerschappij in de kolonies. De Engelse diplomaat oordeelde dat Spanje geen overeenkomst sloot met Engeland, omdat ze hen te pro-Portugees en te veeleisend vond. Het enige dat de Engelse vertegenwoordigers in Spanje volgens hem nog konden doen, was informeren of er punten waren waarover beiden overeen zouden kunnen komen. Zo niet, dan besloot de Engelse diplomaat dat het Engelse regime een ander beleid zou moeten hanteren door vrede te sluiten met de Republiek en Frankrijk. Bovendien hoopte men dat bij een mogelijke ondergang van Spanje, Engeland een graantje zou kunnen meepikken³⁶⁷.

Ondanks de ijverige pogingen van Engeland om een band te smeden met Spanje, was Engeland mogelijk bereid om haar eigen vel te redden en Spanje aan haar lot over te laten. Na de vele vertragingen maakte het Engelse regime in 1667 gebruik van de vertragingen om zich beter te focussen op de pogingen om vrede te sluiten met de Republiek en Frankrijk. Het Engelse regime droeg Sandwich op een bepaald moment zelfs op om tijd te rekken, door de Spanjaarden er op te wijzen dat men geduldig moest zijn met Portugal, omdat te veel druk zetten hem in de armen van Frankrijk zou drijven³⁶⁸. Het overleg van Breda was op dat moment duidelijk Englands prioriteit.

In 1667 werden er ook vorderingen gemaakt. Peñaranda meldde in februari dat men in de *Junta* zelfs een eerste versie van het vredesverdrag ging opstellen om te laten ondertekenen³⁶⁹. Parallel aan die vorderingen begonnen Portugal en Frankrijk in maart 1667 te onderhandelen. Robert Southwell probeerde het sluiten van een Portugees-Frans verbond te verhinderen, zodat het werk van de Engelsen toch nog voor resultaten kon zorgen. Southwells tussenkomst had volgens de diplomaat zelf weinig effect, aangezien de artikels voor een offensieve en defensieve alliantie toch door Frankrijk en Portugal

³⁶⁴ William Temple aan Henry Bennet, 31 december 1666, Brussel (TNA, SP77/35, f. 341v.- 342r.); William Temple aan Henry Bennet, 4 januari 1667, Brussel (TNA, SP77/35, f. 356r.); William Temple aan Henry Bennet, 21 januari 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 16r.); William Temple aan Henry Bennet, 31 december 1666, Brussel (TNA, SP77/35, f. 341v.- 342r.).

³⁶⁵ De landvoogd toonde de brief van de markies de Aitona aan William Temple: William Temple aan Henry Bennet, 2 augustus 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 400v.).

³⁶⁶ William Temple aan Henry Bennet, 31 december 1666, Brussel (TNA, SP77/35, f. 341v.- 342r.).

³⁶⁷ William Temple aan Henry Bennet, 10 december 1666, Brussel (TNA, SP77/35, f. 301r. - 301v.).

³⁶⁸ Henry Bennet aan Sandwich, 10 maart 1667, Whitehall (ALWT, pp. 141-142).

³⁶⁹ William Temple aan Henry Bennet, 4 februari 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 45r.).

werden ondertekend. Dit had als gevolg dat Frankrijk de oorlog tussen Spanje en Portugal kon benutten als een reden om Spanje de oorlog te verklaren³⁷⁰. William Temple ergerde zich dat de Spanjaarden niet inzagen dat voor Engeland niet zozeer handel, maar vooral een alliantie en samenvoeging van krachten en belangen essentieel waren³⁷¹.

In de lente en vroege zomer van 1667 werden plotse vorderingen gemaakt. Deze hadden mogelijk iets te maken met de toenemende Franse dreiging en de uiteindelijke inval in de Spaanse Nederlanden aan het einde van mei. In een brief van 5 mei 1667 verzekerde Godolphin William Temple dat men een overeenkomst had bereikt over het verdrag tussen Spanje en Engeland. De secretaris van Sandwich was op dat moment minder hoopvol over de totstandkoming van een overeenkomst met Portugal, aangezien men er vanuit ging dat Portugal en Frankrijk onderling tot een overeenkomst waren gekomen³⁷². Twee maanden later wist men echter een ontwerp voor een akkoord tussen Portugal en Spanje tot stand te brengen, waarvan men weliswaar niet zeker was of Portugal het zou accepteren³⁷³. Het verdrag met Spanje werd in september (O.S.) in Engeland geratificeerd en terug naar Spanje gestuurd³⁷⁴. Het uiteindelijke vredesverdrag tussen Spanje en Portugal werd op 13 februari 1668 getekend³⁷⁵. Temple geloofde echter dat het vredesverdrag te laat kwam om de Spaanse Nederlanden nog te kunnen redden³⁷⁶. Lodewijk XIV was het gebied namelijk in mei 1667 binnengevallen.

We kunnen dus besluiten dat tijdens de onderhandelingen tussen Spanje, Engeland en Portugal er verschillende zaken kwamen bovendrijven. Het opvallendste is dat Engeland zich zeer wantrouwig opstelde tegenover Frankrijk, die in hun ogen de voornaamste stoorzender was. Engeland hoopte dat men door hun bemiddeling kon voorkomen dat Portugal in het Franse kamp terechtkwam. Tegelijkertijd zien we dat de bedoelingen van het Engelse regime gewantrouwd werden door het Spaanse. De rol die de Spaanse Nederlanden speelden was tweeërlei. Enerzijds gebruikten de Engelsen de Franse dreiging om Spanje onder druk te zetten en aan te sporen. Anderzijds speelde de landvoogd, die als een uitgesproken voorstander van betere Spaans-Engelse relaties te boek stond, een rol in de pogingen van Engeland om het Spaanse hof positief te beïnvloeden.

³⁷⁰ Robert Southwell aan Sandwich, 31 maart 1667, Lissabon (ALWT, pp. 159-162); G. Rommelse, *The Second Anglo-Dutch War*, p. 178.

³⁷¹ William Temple aan Henry Bennet, 18 maart 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 121r. - 121v.).

³⁷² William Temple aan Henry Bennet, 24 mei 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 246v.).

³⁷³ William Temple aan Henry Bennet, 19 juli 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 16v.).

³⁷⁴ William Temple aan Henry Bennet, 5 oktober 1667, Dordrecht (TNA, SP77/37, f. 133r.); Henry Bennet aan William Temple, 14 oktober 1667, Whitehall (ALWT, p. 183).

³⁷⁵ R. Hutton, *Charles the Second*, p. 255.

³⁷⁶ William Temple aan Henry Bennet, 6 maart 1668, Brussel (TNA, SP77/38, f. 58r.).

3.4. De praktische rol van de Spaanse Nederlanden

3.4.1. Een neutraal eiland

Over het algemeen hebben historici weinig aandacht voor de rol van de Spaanse Nederlanden in Europa ten tijde van de tweede Engels-Staatse oorlog. In studies worden ze vooral vermeld als het onderwerp van de Franse ambities. De invloed die het gebied ondervond door de tweede Engels-Staatse oorlog is onderbelicht, evenals de rol die de Spaanse Nederlanden speelden voor de vechtende partijen. De Spaanse Nederlanden speelden een belangrijke rol in de alliantie tussen Engeland en de bisschop van Münster (cfr. supra), maar het gebied bood Engeland nog meer mogelijkheden. Op die manier beïnvloedde de Spaanse Nederlanden de overwegingen van de vechtende regimes.

Eerst en vooral profiteerden de inwoners en het bestuur van de Spaanse Nederlanden van de noden van de vechtende partijen om zo de eigen handel te bevorderen. Het ging hierbij voornamelijk om de aankoop en verkoop van goederen. Van het Engelse regime wenste de landvoogd in 1665 voorbeeld een hoeveelheid salpeter kopen, wat volgens William Temple een welkome geldinjectie zou zijn, die van pas zou komen om de bisschop van Münster te betalen³⁷⁷. Charles II stond toe salpeter naar de Spaanse Nederlanden te verschepen. De Spaanse Nederlanden konden volgens het Engelse regime gebruikt worden om de Republiek een hak te zetten. Volgens William Temple zou het bijvoorbeeld in het voordeel zijn van Engeland mocht de handel van de Spaanse Nederlanden bloeien, aangezien dat de Republiek zou benadelen³⁷⁸.

Ondanks dat het Engelse regime de markt in de Spaanse Nederlanden voor zijn eigen doeleinden gebruikte, wilden de Engelse leiders niet dat de Republiek hetzelfde deed. Het Engelse regime protesteerde bij de Spaanse ambassadeur in Londen dat de Republiek graan mocht kopen en kanonnen laten fabriceren in de Spaanse Nederlanden. Volgens William Temple verweerde de gouverneur-generaal zich door erop te wijzen dat zolang er geen Engels-Spaanse overeenkomst was, hij niet anders kon dan zo vriendelijk mogelijk te zijn tegen iedereen³⁷⁹. Met andere woorden, Spanje kon volgens de Engelsen pas openlijk een kant kiezen eens er een onderling verdrag tot stand was gekomen. Tot dan moest Spanje pogen met iedereen goede relaties onderhouden om de eigen veiligheid te garanderen. De markt van de Spaanse Nederlanden bood Engeland de mogelijkheid deze voor de eigen doeleinden te gebruiken, maar het nadeel was dat diens vijanden dat ook deden.

De verschillende staten hadden het vermoeden dat Spanje stiekem hun tegenstander hielp, wat zorgde voor wrijvingen. De Republiek verzette zich bijvoorbeeld in de winter van 1667 tegen een transport van salpeter uit Amsterdam naar de Spaanse Nederlanden. Men vermoedde namelijk dat het salpeter naar Engeland zou worden gestuurd. Als tegenreactie confisqueerde de landvoogd de nieuwe kanonnen die voor de Republiek in de Spaanse Nederlanden waren gegoten³⁸⁰. Het Engelse regime vermoedde dan weer dat de Republiek wol transporteerde via de Spaanse Nederlanden, iets waar zij zich dan weer tegen

³⁷⁷ William Temple aan Henry Bennet, 18 december 1665, Brussel (TNA, SP77/33, f. 348v.).

³⁷⁸ William Temple aan Henry Bennet, 26 januari 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 18r.).

³⁷⁹ William Temple aan Henry Bennet, 13 november 1665, Brussel (TNA, SP77/33, f. 320v.).

³⁸⁰ An., 1 februari 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 38r.).

verzetten³⁸¹. Het is intrigerend dat de verschillende staten zich verzetten tegen hetgeen dat men juist zelf deed. We kunnen aldus nogmaals bevestigen dat het gebied diende als een neutrale zone die beide kampen konden gebruiken voor hun eigen gewin. Dit was een van de voornaamste wijzen waarop het gebied een rol speelde in de tweede Engels-Staatse oorlog.

Niet alleen de markt in de Spaanse Nederlanden bood het Engelse regime mogelijkheden, ook bepaalde personen uit het gebied boden hun diensten aan. Het ging hierbij om zowel leden van de elite, als gewone soldaten en ambachtslieden³⁸². Enkele leden van de lokale elite boden via William Temple Charles II hun diensten aan, waaronder bijvoorbeeld de graaf van Egmont. De graaf bood aan om met een apart landleger de Republiek aan te vallen. Engeland had op dat moment echter geen nood aan extra soldaten op het continent, aangezien de bisschop van Münster instond voor de landoorlog met de Republiek. Temple en de resident van de bisschop hoopten op een andere manier gebruik te kunnen maken van Egmonts aanbod. In William Temples relaas over zijn gesprek met de graaf komt duidelijk naar voren dat hij geloofde dat de edelman bij Charles II in de gunst wilde staan³⁸³. Daarnaast bood de gouverneur van Vilvoorde Engeland eveneens zijn diensten aan. Concreet stelde hij in de nazomer van 1666 voor om in ruil voor de nodige cavaleristen en soldaten delen van de Republiek in naam van Charles II te veroveren. De edelman claimde reeds de toestemming van de landvoogd te hebben verkregen³⁸⁴. Uiteindelijk gingen de Engelsen niet in op deze voorstellen.

Het omgekeerde gold ook. De Spaanse Nederlanden vormden door de werkgelegenheid een aantrekkingspool voor de Engelsen. Het ging hierbij voornamelijk over Engelse krijgsgevangenen en zeelui. Charles II kon tijdens de tweede Engels-Staatse oorlog deze werkkrachten echter goed gebruiken om zijn vloot te bemannen. Daarom vaardigde de Engelse vorst een ordonnantie uit waarin alle Engelse onderdanen die in het buitenland werkten, niet alleen in de Spaanse Nederlanden, werden opgedragen terug te keren naar het vaderland. Dit was echter tegen de zin van veel Engelsen die er weinig voor voelden om hun job op te geven en terug te keren. De Engelse agenten in de Spaanse Nederlanden probeerden maatregelen te treffen om ervoor te zorgen dat de Engelse onderdanen toch huiswaarts zouden keren. Benjamin Glanville stuurde, in naam van Charles II, een brief naar de schepenen en burgemeester van Brugge met het verzoek dat alle Engelse zeelui in dienst van Brugse schippers zouden worden betaald en ontslagen. Hij verzocht ook dat als het Engelse regime in de toekomst oorlog voerde, men in de Spaanse Nederlanden geen Engelse zeelui in dienst zou nemen³⁸⁵. Ook William Temple moest de landvoogd aansporen om ervoor te zorgen dat deze Engelsen werden teruggestuurd om in de lente van 1667 de Engelse vloot te bemannen. Het Engelse regime liet niet alleen hun lokale agenten dergelijke verzoeken indienen, ook Charles II schreef persoonlijk aan de gouverneur-generaal in

³⁸¹ William Temple aan Henry Bennet, 28 januari 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 29r.).

³⁸² Voorbeelden hiervan zijn een ambachtsman die papier wenste te maken in Engeland en een leerlooier. William Temple aan Joseph Williamson, 8 oktober 1666, Brussel (TNA, SP77/35, f. 167r. – 167v.); Edmond Custis aan An., 17 augustus 1666, Blankenberge (TNA, SP77/35, f. 21r.).

³⁸³ William Temple aan Henry Bennet, 5 februari 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 35v. – 36r.); William Temple aan Henry Bennet, 12 maart 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 102 r. – 102v.).

³⁸⁴ Voorstel van de graaf en gouverneur van Vilvoorde aan Charles II, augustus 1666., s.l. (TNA, SP77/35, f. 105r. – 105v.).

³⁸⁵ Kopie van de brief Benjamin Glanville aan de heren, burgemeester en schepenen van Brugge geadresseerd aan Joseph Williamson, 30 augustus 1666, Brugge (TNA, SP77/35, f. 87r.).

verband met de aanwezigheid van de Engelse zeelui in de Spaanse Nederlanden³⁸⁶. Volgens William Temple stuurde de landvoogd vrijwel meteen na het ontvangen van de brief van de Engelse vorst bevelen om schepen te doorzoeken en de kapiteins en eigenaars van de schepen op te dragen niet langer Engelsen te werk te stellen. De gouverneur-generaal wenste er volgens Temple geen openbaar vertoon van maken, om te voorkomen dat Frankrijk of de Republiek hetzelfde zouden eisen, waardoor de Spaanse Nederlanden een leegloop zouden ondervinden van zeelui³⁸⁷.

Terwijl het Engelse regime niet verlegen was om zaken te vragen aan het Spaanse bestuur in Brussel, was de bevolking in de Spaanse Nederlanden niet verlegen om het omgekeerde te doen. De stad Brugge verzocht Charles II hen het privilege te verlenen om te vissen in Engelse wateren, als dank voor zijn verblijf in Brugge als balling³⁸⁸. De Bruggelingen verzochten dat de burgers de toestemming zouden krijgen om te vissen langs de kust en in de zeeën van Charles' koninkrijken en dat men toegang zou verkrijgen tot diens havens en rivieren. In ruil voor een dergelijke privilege beloofden de Bruggelingen dat ze hun vis niet zouden verkopen aan Engelse vijanden³⁸⁹. Charles II kende hen het privilege toe en overhandigde het aan Marco Albert Arrazola de Oñate, een Brugse afgezant die op dat moment onderhandelingen voerde aan het Engelse hof (cfr. infra)³⁹⁰.

Dit privilege past binnen het streven van Engeland om de grenzen van zijn territoriale wateren te sluiten en te beschermen, de zogenaamde *Mare Britannicum* (cf. supra). Deze sluiting van de maritieme grenzen stond loodrecht tegenover het wijdverspreide, internationale principe van de *Mare Liberum*, en bracht bijgevolg de principes van vrije navigatie en visvangst in het gedrang. Door het Privilege der Visscherie uit te vaardigen, versterkte Charles II zijn claims op de *Mare Britannicum*, waar de visvangst een prerogatief van de staat en vorst was en het niet langer vrij was voor iedereen. De Spaanse Nederlanden hielpen Charles om de geldigheid van zijn claim op de *Mare Britannicum* te versterken³⁹¹. De Spaanse Nederlanden speelden dus een rol in het onderbouwen van een belangrijk politiek statement van Engeland.

Tijdens het conflict tussen de drie grootmachten nam de dreiging van Frankrijk voor de Spaanse Nederlanden toe. Sommigen twijfelden of Lodewijk XIV na de dood van Filips IV de Spaanse Nederlanden zou aanvallen en of hij in de plaats daarvan geen defensieve oorlog zou voeren tegen Engeland, om ondertussen zijn eigen positie als absolutistisch heerser uit te bouwen. Volgens een anonieme auteur was het in juni 1666 in het belang van de Spaanse monarchie vrede te sluiten met Portugal. Vervolgens konden de Spaanse en Engelse kroon samen tegen Frankrijk vechten om te voorkomen dat de absolute heerschappij van Lodewijk XIV wortel schoot. Volgens dezelfde auteur geloofde de Spaanse raad dat Lodewijk XIV wachtte tot de jonge Spaanse koning stierf om de Spaanse

³⁸⁶ Henry Bennet aan William Temple, 20 december 1666, Whitehall (ALWT, pp. 111-112).

³⁸⁷ William Temple aan Henry Bennet, 4 januari 1667, Brussel (TNA, SP77/35, f. 355v.).

³⁸⁸ A. de Behault de Dornon, *Bruges séjour d'exil des rois d'Angleterre Edouard IV (1471) et Charles II (1656-1658)*, Brugge, Verbeke-Loys, 1931, p. 405.

³⁸⁹ Verzoek van Brugge aan Charles II om het privilege te verkrijgen, s.d., Brugge (TNA, SP77/34, f. 309r.).

³⁹⁰ A. de Behault de Dornon, *Bruges séjour d'exil*, pp. 417-418 ; A. de Behault de Dornon, "Les privilèges octroyés, en 1666, par Charles II, roi d'Angleterre, aux pêcheurs de Bruges", in: *Bulletin d'académie royale d'archéologie de Belgique*, 4 (1909), p. 159 ; Concession to Bruges for fishing with 50 ships, juli 1666, s.l. (TNA, SP103/5, f. 444r. – 445ra.) ; privilege der Visscherie, 20 juli 1666, Westminster palace (TNA, SP77/34 f. 374r-375v.); A. de Behault de Dornon, *Bruges séjour d'exil*, pp. 417, 420.

³⁹¹ C. Levillain, *Vaincre Louis XIV*, pp. 43, 55-56.

Nederlanden binnen te vallen. De auteur noemde het feit dat Lodewijk XIV dat nog niet had gedaan een mirakel, aangezien de tweede Engels-Staatse oorlog de Franse monarch de ideale omstandigheden bood om dat juist wel te doen³⁹². De Engelsen beschouwden hun conflict met de Republiek als de ideale omstandigheden voor Frankrijk om de Spaanse Nederlanden te annexeren.

Reeds na de dood van Filips IV probeerde de gouverneur-generaal de verdediging van het gebied op punt te zetten, met het risico dat Frankrijk geprovoceerd zou worden en het gebied juist zou aanvallen. Een belangrijk onderdeel daarvan was de bouw van een nieuw fort nabij de Franse grens bij het toenmalige Charnoy, waar er een grote opening was in de verdedigingsgordel. Het nieuwe fort kreeg de naam Charleroi, ter ere van de jonge vorst Carlos II. Het fort moest in de eerste plaats Brussel verdedigen tegen de Franse garnizoenen die vlakbij Charleroi waren gelegerd. Bij de aanvang van het project bleef het echter de vraag of Frankrijk zou proberen de bouw van het fort te voorkomen³⁹³. Edmond Custis verklaarde dat Frankrijk bezorgd was om de bouw van fortificaties in de Spaanse Nederlanden, zonder dewelke Brussel kwetsbaar zou zijn voor een Franse aanval³⁹⁴. De bouw van het fort vorderde snel en volgens Temple dacht de landvoogd dat het fort aan het einde van oktober 1666 al voldoende gevorderd zou zijn om als verdedigingswerk te dienen³⁹⁵. Ondanks de bescherming die Charleroi moest bieden tegen een Franse invasie, was Henry Bennet in het najaar van 1666 overtuigd dat Spanje niet zou zijn opgewassen tegen een Franse inval. Eens Frankrijk het gebied zou zijn binnengevallen zou Spanje volgens Henry Bennet inzien dat men beter een akkoord had gesloten met Engeland. Op dat moment verliepen de Engelse onderhandelingen in Madrid namelijk stroef. Het Engelse regime was bereid het Spaanse te helpen, wat volgens hen meer was dan gezegd kon worden wat Spanje had gedaan voor de Engelsen tijdens de tweede Engels-Staatse oorlog³⁹⁶. Het Engelse regime was zich maar al te goed bewust dat Lodewijk XIV plande de Spaanse Nederlanden binnen te vallen, maar leek nog steeds niet echt bezorgd over de gevolgen voor Engeland na een Franse annexatie van het gebied. De focus lag vooral op het feit dat Spanje met Engeland een deal moest sluiten, zonder dewelke ze ten dode waren opgeschreven. Engeland wilde van de benauwde situatie van Spanje profiteren om er zelf profijt uit te halen en een nieuwe bondgenoot te verwerven.

Naast de bouw van versterkingswerken rekruteerden de Spanjaarden extra soldaten. Het Engelse regiment dat in de Spaanse Nederlanden verbleef, kon volgens Temple door Charles II worden ingeschakeld om de Spanjaarden te steunen³⁹⁷. De reden waarom de diplomaat dit aanraadde is onduidelijk, was het om de gunst van Spanje te winnen of uit oprechte bezorgdheid over het lot van de Spaanse Nederlanden? De landvoogd wilde niet alleen gebruik maken van de aanwezige regimenten uit Engeland, maar wilde na de Vrede van Kleef een deel van de regimenten van de bisschop van Münster overnemen, met name de soldaten die uit de Spaanse Nederlanden afkomstig waren. Dit is enigszins ironisch, aangezien de Republiek de landvoogd er eerder van had beschuldigd dat de bisschop met diens

³⁹² An., 9 juni 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 280r. – 280v.).

³⁹³ E. Rooms, *Lodewijk XIV in de Lage Landen*, pp. 24-25; An., 7 augustus 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 414r.); An., 17 augustus 1666, s.l. (TNA, SP77/35, f. 23r.); William Temple aan Henry Bennet, 20 augustus 1666, Brussel (TNA, SP77/35, f. 32r.), Marco Arrazola de Oñate aan An., 31 augustus 1666, Brussel (TNA, SP77/35, f. 76r.).

³⁹⁴ Edmond Custis aan Mr. La Garde, 17 november 1666, Brugge (TNA, SP77/35, f. 253r.).

³⁹⁵ William Temple aan Henry Bennet, 20 augustus 1666, Brussel (TNA, SP77/35, f. 32r.); William Temple aan Henry Bennet, 21 september 1666, Brussel (TNA, SP77/35, f. 127r.).

³⁹⁶ Henry Bennet aan William Temple, 8 november 1666, s.l. (ALWT, pp. 103-104).

³⁹⁷ William Temple aan Henry Bennet, 9 februari 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 40r.).

toestemming soldaten had gerekruteerd en dat hij juist die soldaten, of ze nu met zijn toestemming waren gerekruteerd of niet, overnam. Bovendien zou de landvoogd 50 000 patacons betalen in ruil voor zes extra regimenten van Duitse troepen, die hij zou teruggeven wanneer de bisschop van Münster ze nodig had. Dit zou een injectie betekenen van 6000 soldaten³⁹⁸. Volgens Engelse waarnemers voorzag het Spaanse regime het geld waarmee de landvoogd de bisschop van Münster kon betalen³⁹⁹. Charles II was tevreden dat de troepen van de bisschop op deze manier konden worden ingezet⁴⁰⁰.

De Engels-Staatse oorlog weerhield er de landvoogd van de Spaanse Nederlanden niet van om betrekkingen met beide partijen te onderhouden. Hun neutraliteit was een rekbaar begrip. Net als bij de aanwezigheid van de Engelsen in de Spaanse Nederlanden om de betalingen aan de bisschop te verrichten, probeerde de Spanjaarden volgens William Temple de balans te behouden zodat ze niemand tegen zich in het harnas zouden jagen. Het Spaanse regime liet beide kampen toe de Spaanse Nederlanden te gebruiken om te voorzien in hun noden. Dit was volgens de Engelse diplomaat de veiligste manier voor Spanje en het bestuur in de Spaanse Nederlanden om zich te gedragen. Tegelijkertijd nam de Franse dreiging toe en probeerde het Spaanse bestuur de verdediging van de Spaanse Nederlanden in staat van paraatheid brengen. In Londen geloofde men niet dat de Spaanse Nederlanden zich zouden kunnen verdedigen tegen een Franse invasie. Bovendien beschouwde men de tweede Engels-Staatse oorlog als de ideale omstandigheden voor Frankrijk om Spanje aan te vallen, omdat noch Engeland, noch de Republiek Spanje zou kunnen helpen.

3.4.2. Nevenschade voor de scheepvaart

Zoals eerder werd aangehaald had de tweede Engels-Staatse oorlog, ondanks de neutraliteit van Spanje, zijn gevolgen voor de Spaanse Nederlanden die door hun positie in het kruisvuur kwam te liggen. De neutraliteit van het gebied was, zoals reeds werd aangetoond, een relatief soepel begrip. De verschillende staten maakten gebruik van de faciliteiten en middelen in de Spaanse Nederlanden om in de eigen noden te voorzien. Zo gebruikte Engeland het als een platform om geld te vergaren om de bisschop van Münster te betalen en bestelde de Republiek kanonnen in Mechelen (cfr. supra). Ondanks hun neutraliteit ondervonden de Spaanse Nederlanden de gevolgen van de oorlog van hun burens. De nevenschade was voornamelijk te merken op zee, waar Spaanse schepen ten prooi vielen aan kapers uit Engeland, Frankrijk en de Republiek. Zowel de bevolking als het bestuur van de Spaanse Nederlanden waren zeer ontevreden over deze nevenschade. De problematiek rond de nevenschade aan de scheepvaart was gedurende de hele oorlog aanwezig in de *State Papers Flanders* en kan iets leren over de manier waarop Engeland zich gedroeg ten opzichte van de Spaanse Nederlanden en welke rol die voor hem speelden.

Schepen uit de Spaanse Nederlanden en Spanje waren het slachtoffer van kapers uit de drie buurlanden⁴⁰¹. We zullen echter enkel focussen op de Engelse kapingen om zo iets te leren over de rol

³⁹⁸ William Temple aan Henry Bennet, 7 mei 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 199v.); William Temple aan Henry Bennet, 14 mei 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 214v. - 215v.).

³⁹⁹ An., 9 juni 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 280r.).

⁴⁰⁰ Henry Bennet aan William Temple, 21 mei 1666, s.l. (ALWT, p. 80).

⁴⁰¹ Voorbeelden hiervan zijn: het schip Saint Phelipe uit Oostende dat wijn vervoer, bestemd voor de hertog van Aarschot (TNA, SP77/34, f. 100r.), het schip van Francisco Guisseling (TNA, SP77/34, f. 117v.), 'De Peerle' (TNA, SP77/34, f. 139r.); een lijst van in beslag genomen schepen die behoorden tot onderdanen van Spanje als bewijs bij een petitie, 19 juni 1666, Londen (TNA, SP77/34, 284r. - 284v.).

die de Spaanse Nederlanden speelden binnen de Engelse politiek en de houding van het regime tegenover het gebied. Vanaf december 1665 zien we in de *State Papers Flanders* de eerste vermeldingen opduiken over kapingen van Vlaamse schepen door Engelse. De landvoogd klaagde bij William Temple over deze kapingen, die volgens de Spanjaard verband hielden met een verdrag dat Charles II had uitgevaardigd. Hierin had de Engelse vorst zijn broer James, de *Lord High Admiral*, opgedragen dat men alle schepen die men in het Kanaal tegenkwam en die in Hamburg of de Republiek waren vervaardigd en bestuurd werden door buitenlanders, behalve Zweden, moesten worden geconfisqueerd⁴⁰². Charles II had dit bevolen om te voorkomen dat die buitenlandse schippers inlichtingen over Engelse konvooien doorspeelden aan de Republiek⁴⁰³. De gouverneur-generaal van de Spaanse Nederlanden wenste dat ook Spaanse schepen als een uitzondering zouden worden beschouwd, omdat deze volgens hem louter zaken vervoerden die afkomstig waren uit de eigen gebieden.

De landvoogd stelde daarom voor dat er passen zouden worden toegekend aan de schepen van de Zuidelijke Nederlanden zodat de Engelse vorst hun handel niet langer zou belemmeren⁴⁰⁴. De Engelse ministers wilden niet zomaar alle schepen van de Spaanse Nederlanden als een uitzondering beschouwen, omdat onder de Oostendse vlag schepen van de Republiek voeren en goederen uit die staat werden getransporteerd. Het Engelse regime wilde niet riskeren dat er schepen of goederen uit de Republiek door de mazen van het net zouden glippen. Een tussenoplossing was om, zoals de landvoogd had voorgesteld, lege passen naar de Spaanse Nederlanden te sturen zodat deze daar aan betrouwbare schippers konden gegeven. Daarnaast vond het Engelse regime dat de Spanjaarden in de gaten moesten houden of er geen Hollanders aan boord van de Spaanse schepen waren⁴⁰⁵. In januari 1666 werden de eerste passen naar William Temple opgestuurd, maar Henry Bennet vroeg ook om meer informatie over de Spaanse scheepvaart⁴⁰⁶.

De passen bleken geen ideale oplossing te zijn, want er doken verschillende problemen op in de verdeling ervan. William Temple was als belangrijkste vertegenwoordiger in het gebied verantwoordelijk, maar de schippers vonden de prijs van een paspoort, namelijk 100 gulden, veel te hoog⁴⁰⁷. William Temple en het Engelse regime bleven achterdochtig dat hun vijanden zich voordeden als inwoners van de Spaanse Nederlanden om voorbij de Engelse schepen te geraken. De handel, vooral die van en naar Spanje, bleef ondertussen belemmerd worden doordat Engelse oorlogsschepen en buitenlandse kapers hen bleven lastig vallen⁴⁰⁸. In de winter van 1666-1667 zien we een plotse opstoot van het aantal vermeldingen van kapingen door Franse kapers. Veel van deze schepen werden afgevoerd

⁴⁰² William Temple aan Henry Bennet, 18 december 1665, Brussel (TNA, SP77/33, f. 348v.); Bijgesloten vertaling van het verdrag van Charles II bij de brief van de markies de Castel Rodrigo aan William Temple, s.d., s.l. (TNA, SP77/33, f. 352r. – 352v.).

⁴⁰³ Sir J. Skelton aan Joseph Williamson, 11 december 1665, Plymouth Fort (CSPD, vol. 1665-1666, p. 81).

⁴⁰⁴ De markies de Castel Rodrigo aan William Temple, 18 december 1665, Brussel (TNA, SP77/33, f. 351r.); William Temple aan Henry Bennet, 29 december 1665, Brussel (TNA, SP77/33, f. 357v.).

⁴⁰⁵ Henry Bennet aan William Temple, 31 december 1665, Oxon (ALWT, pp. 51-52).

⁴⁰⁶ Henry Bennet aan William Temple, 21 januari 1666, s.l. (ALWT, p. 54).

⁴⁰⁷ William Temple aan Henry Bennet, 4 april 1666, Antwerpen (TNA, SP77/34, f. 141v.).

⁴⁰⁸ Don de Laval, gouverneur van Oostende, aan Henry Bennet, 21 maart 1666, Oostende (TNA, SP77/34, f. 117 r. – 117v.); Benjamin Glanville aan An., 9 mei 1666, Oostende (TNA, SP77/34, f. 205r.); Edmond Custis aan Mr. La Garde, 15 september 1666, s.l. (TNA, SP77/35, f. 117r.).

naar Duinkerke⁴⁰⁹. Volgens de Engelsen was dit omdat de Fransen vermoedden dat de Spanjaarden de Engelse belangen steunden⁴¹⁰.

De Engelse passen waren niet voldoende om de ontevredenheid van het beleid en de bevolking van de Spaanse Nederlanden omtrent de kapingen te sussen. De markies de Castel Rodrigo ontving veel klachten van de bevolking en wilde door Engeland gecompenseerd worden. William Temple was genoodzaakt met de landvoogd de zaak aan te pakken, maar wilde niets doen voordat hij een lijst had gekregen met de namen van de schepen in kwestie en hij verzekerd was dat deze schepen eigendom waren van Spaanse onderdanen. Het Engelse regime probeerde aan de klachten tegemoet te komen door in de winter van 1666 te beloven enkele Antwerpse schepen vrij te laten⁴¹¹. William Temple communiceerde niet alleen met het Engelse regime over deze problematiek, maar ook met Godolphin in Spanje⁴¹². De bevolking van de Spaanse Nederlanden richtte zich niet alleen tot de landvoogd, maar ook tot Charles II. De *State Papers Flanders* bevatten enkele petitie van inwoners van de Spaanse Nederlanden aan Charles II, waarin men verzocht gekeerde schepen vrij te laten. Sommige petitie werden door toonaangevende personen geschreven, waaronder Don Antoine de Villaviciosa, meester in de Rekenkamer van Brabant⁴¹³. Ondertussen voelde Benjamin Glanville zich in Oostende gevisieerd door de ontevreden bevolking⁴¹⁴.

In 1666 werd besloten dat er een duurzame oplossing moest komen voor het aanhoudende wangedrag van Engelse scheepvaarders ten opzichte van schepen uit de Spaanse Nederlanden. Het beleid van de Spaanse Nederlanden stuurde een vertegenwoordiger naar Engeland om met de ministers te onderhandelen. Deze afgezant was Marco Albert Arrazola de Oñate, een telg uit een oude adellijke familie uit Spanje, die gedurende de jaren '40 en '50 van de zeventiende eeuw zowel militaire als bestuurlijke functies bekleedde⁴¹⁵. Marco Arrazola de Oñate was bovendien geen onbekende voor de Engelse royalisten, omdat hij Charles II als balling had ontmoet tijdens diens verblijf in Brugge (1656-1658)⁴¹⁶. Begin april vertrok de Bruggeling naar Engeland om in samenspraak met vertegenwoordigers van Charles II een oplossing te zoeken voor de klachten van de handelaars die door Engelsen werden lastig gevallen, omdat ze ervan verdacht werden goederen en personen uit de Republiek te vervoeren⁴¹⁷. Het vasthouden van de schepen zorgde er volgens de afgezant voor dat de vrije handel werd belemmerd en dat de Spaanse onderdanen veel schade werd berokkend, ondanks de goede relaties tussen de twee

⁴⁰⁹ Benjamin Glanville aan Samuel Cottington, 19 januari 1667, Brugge (TNA, SP77/36, f. 12r.); William Temple aan Henry Bennet, 21 januari 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 16v.); Edmond Custis aan Samuel Cottington, 23 januari 1667, Brugge (TNA, SP77/36, f. 19r.); Benjamin Glanville aan Samuel Cottington, 26 januari 1667, Brugge (TNA, SP77/36, f. 27r.).

⁴¹⁰ Benjamin Glanville aan Samuel Cottington, 30 januari 1667, s.l. (TNA, SP77/36, f. 35r.); Benjamin Glanville aan An., 1 november 1666, Brugge (TNA, SP77/35, f. 212r.).

⁴¹¹ Henry Bennet aan William Temple, 26 februari 1666, Whitehall (ALWT, p. 62); William Temple aan Henry Bennet, 9 maart 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 95r.).

⁴¹² William Temple aan Henry Bennet, 9 februari 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 41r.).

⁴¹³ Petitie van Don Antoine de Villaviciosa, s.d., s.l. (TNA, SP77/33, f. 384r.); lijst van de gekeerde schepen (TNA, SP77/34, f. 42r.); C. Thomas, *Le visage humain de l'administration. Les grands commis du gouvernement central des Pays-Bas espagnols (1598-1700)*. Leuven (onuitgegeven doctoraatsverhandeling Universiteit Leuven), 2009, vol. 1, p. 58 (promotor : C. Bruneel).

⁴¹⁴ Benjamin Glanville aan Joseph Williamson, 7 februari 1666, Oostende (TNA, SP77/34, f. 37r.).

⁴¹⁵ Marco Albert Arrazola de Oñate was onder andere burgemeester van Brugge geweest.

⁴¹⁶ A. de Behault de Dornon, *Bruges séjour d'exil*, pp. 174-175.

⁴¹⁷ Marco de Arrazola de Oñate aan An., 3 april 1666, Brugge (TNA, SP77/34, f. 135r. -135v.).

staten⁴¹⁸. Het was vooral het beleid in de Spaanse Nederlanden dat leek aan te sturen op een overleg om tot een definitieve oplossing te komen. Belangrijk is dat ondanks de wrijvingen en frustraties men probeerde de goede relaties tussen Engeland en Spanje te behouden. Men had namelijk gevoel dat de vriendschappelijke relaties op het spel stonden.

Het overleg in Engeland draaide rond de toekenning van de Engelse passen aan schippers uit de Spaanse Nederlanden. William Temple was er niet in geslaagd de passen efficiënt te verspreiden en de landvoogd vreesde dat het ongecontroleerd uitdelen ervan misbruik in de hand zou werken. Om misbruik te voorkomen stelde de afgezant voor om een speciaal comité of hof op te richten dat zou toezien op de verdeling van de passen en de regulering van de handel⁴¹⁹. Voor Engeland was het vooral belangrijk, dat iedere Spaanse handelaar, vooraleer hij iets wilde verscheppen, voor de magistraten van zijn stad zou verschijnen. Het soort goederen, die niet tot een Engelse vijand mochten toebehoren, en de bestemming van het schip werden daar geregistreerd. Daarna ontving de handelaar een certificaat voor de goederen dat op zijn beurt diende voorgelegd te worden aan het nieuwe comité in Brugge om van hen een zogenaamde zeebrief te ontvangen. Kopieën van de verrichtingen van het comité zouden worden verstuurd naar Engeland, zodat de Engelse schepen ervan op de hoogte kunnen gebracht worden en de goedgekeurde schepen niet zouden lastig vallen⁴²⁰.

Het voorstel van de landvoogd vormde in aangepaste vorm de basis van de overeenkomst tussen Marco Arrazola de Oñate en het Engelse regime. In de *State Papers Flanders* zijn de opmerkingen van Arrazola de Oñate bij de Engelse versies van de overeenkomst bewaard. Daarin valt op dat er opmerkingen waren bij de aankoop van in het buitenland gefabriceerde schepen, de nationaliteit van de zeelui, de eedaflegging voor de kamer van koophandel, de lading en smokkel⁴²¹. Uiteindelijk bereikten de twee partijen een overeenkomst, waardoor geen enkel schip van een Spaanse onderdaan nog langer zou worden lastig gevallen⁴²².

Op 26 juni 1666 tekenden Marco Arrazola de Oñate en Henry Bennet het reglement in verband met de handel in de Spaanse Nederlanden. Een afschrift van het document is bewaard in de *Treaty Papers Flanders* in The National Archives. In het verdrag werden concrete afspraken tussen Engeland en de Spaanse Nederlanden vastgelegd. De veiligheid van onderdanen van de Spaanse kroon zou gegarandeerd worden door de aanwezigheid van de Engelse passen aan boord van de schepen. Dit was echter een tijdelijke maatregel, totdat er een formeel verdrag was gesloten tussen Spanje en Engeland, waarin de details definitief zouden worden geregeld. De Kamer van Koophandel die de markies de

⁴¹⁸ Marco de Arrazola de Oñate aan An., 20 april 1666, Chelsea (TNA, SP77/34, f. 161r.).

⁴¹⁹ Marco de Arrazola de Oñate aan An., 20 april 1666, Chelsea (TNA, SP77/34, f. 161r.); Marco de Arrazola de Oñate aan Charles II, 25 april 1666, Chelsea (TNA, SP77/34, 149r.).

⁴²⁰ Brief van Marco de Arrazola de Oñate, 20 april 1666, Chelsea (TNA, SP77/34, f. 161r. – 162v.).

⁴²¹ Revisie van Marco de Arrazola de Oñate van enkele punten het onderhandelde verdrag, 26 mei 1666, Londen (TNA, SP77/34, f. 228r. – 229v.); idem, s.d., s.l. (TNA, 244r. – 245v.); idem, 30 mei 1666, Londen (TNA, SP77/34, f. 246r. – 246v.); De vorm van de te af te leggen eed in de Kamer van Koophandel in Brugge, 30 mei 1666, Londen (TNA, SP77/34, f. 247r. – 248v., 250r. – 251r.); De vorm van het te verkrijgen certificaat van de Kamer van Koophandel, s.d., s.l. (TNA, SP77/34, f. 251r. – 251v.); Revisie van Marco de Arrazola de Oñate van enkele punten het onderhandelde verdrag, 30 mei 1666, Londen (TNA, SP77/34, f. 254r. – 259r.); De opmerkingen van Oñate op het Engelse voorstel, 30 mei, Londen (TNA, SP77/34, f. 278r. – 279r.); Marco de Arrazola de Oñate over de opmerking van de markies de Castel Rodrigo, 16 juni 1666, Londen (TNA, SP77/34, f. 272r.); Een ongeaccepteerde versie van het verdrag, s.d., s.l. (TNA, SP77/35, f. 344r. – 345r.).

⁴²² Marco de Arrazola de Oñate aan An., 16 juni 1666, s.l. (TNA, SP77/34, f. 274r. – 274v.).

Castel Rodrigo zou oprichten in Brugge zou deze documenten voorzien nadat de personen een eed hadden afgelegd voor de magistraten. Zowel de vorm en inhoud van de passen en de eed werden door Henry Bennet en Arrazola de Oñate vastgelegd. Charles II verzekerde dat hij ervoor zou zorgen dat deze documenten een garantie zouden zijn voor de Spaanse onderdanen, zodat deze niet langer gehinderd zouden worden door Engelse schepen op hun route van en naar havens in de Spaanse Nederlanden⁴²³.

Er werd expliciet benadrukt dat de Engelsen de landvoogd van de Spaanse Nederlanden wilde tevreden stellen, vooral in de zaken die goede relaties tussen de Engelse en Spaanse kroon zouden behouden⁴²⁴. Charles beval zijn broer James alle kapiteins en commandanten op te dragen om schepen die een pas bezaten niet lastig of aan te vallen. Men moest die schepen vrij laten varen van en naar havens in de Spaanse Nederlanden en men mocht niet langer zomaar Spaanse schepen naar Engelse havens brengen. Charles II benadrukte in zijn bevel aan de Engelse marine het belang van het behouden van de vriendschap tussen Engeland en Spanje⁴²⁵. In het bevel van de Engelse koning aan de vloot wordt duidelijk dat het behoud en de eenheid tussen de Spaanse en Engelse kroon als een prioriteit werden beschouwd. Goede relaties met de Spaanse Nederlanden waren daarvoor belangrijk. De vraag blijft echter of het Engelse regime een goede band met Spanje nastreefde omwille van zijn eigen belangen in de tweede Engels-Staatse oorlog en zijn nood aan een goede bondgenoot, of dat men het eerder deed om te voorkomen dat Spanje verslagen zou worden door het expansieve Frankrijk. Het Engelse regime leek echter meer geïnteresseerd in het eerste, met andere woorden het eigenbelang van Engeland was tijdens de tweede Engels-Staatse oorlog belangrijker dan het behoud van de machtsbalans in Europa.

De eed die de Spaanse onderdanen van de Kamer van Koophandel moesten afleggen, vormde een cruciaal punt in de onderhandelingen. In de *Treaty Papers Flanders* zijn verschillende versies van de eed bewaard. De handelaars, kapiteins, of eigenaars van een schip moesten voor de Kamer van Koophandel verklaren dat het schip eigendom was van onderdanen van de Spaanse koning. De lading moest beantwoorden aan de ordonnanties van de landvoogd. De eindbestemming moest worden geregistreerd⁴²⁶. Tot slot mocht men niet verhandelen met Engelse vijanden⁴²⁷.

De totstandkoming en ondertekening van de eden en het verdrag zijn moeilijk te dateren. Enkel de kopieën van de verdragen zijn gedateerd, namelijk op 9 en 29 juni 1666⁴²⁸. Het is dan ook waarschijnlijk dat de eden omstreeks dat moment werden ondertekend. De onderhandelingen waren hoogstwaarschijnlijk volledig afgerond toen Marco Arrazola de Oñate op 19 juli 1666 meedeelde dat hij Engeland zou verlaten⁴²⁹. In september 1666 werd er echter nog een kleine wijziging aangebracht

⁴²³ The reglement with Flanders 1666, 9 juli 1666, Whitehall (TNA, SP103/5, f. 447r.).

⁴²⁴ The reglement with Flanders 1666, 9 juli 1666, Whitehall (TNA, SP103/5, f. 447r.); Een gelijkaardige inhoud is terug te vinden de verklaring in naam van Charles II, s.d., s.l (TNA, SP77/35, f. 365r.).

⁴²⁵ Bevel dat vermoedelijk is uitgevaardigd door Charles II aan James Stuart, 1666, Whitehall (TNA, SP77/35, f. 363r. – 363v.).

⁴²⁶ De eed, s.d., s.l. (TNA, SP103/5, f. 447v. – 448r.); Formulaire du serment que doit prendre tout marchand pour les marchandises qu'il veut envoyer outre mer, s.d., s.l. (TNA, SP103/5, f. 449r. – 449v.).

⁴²⁷ Formulaire du serment qui doit prendre tout marchand pour les marchandises qu'il veut envoyer outre mer, s.d., s.l. (TNA, SP103/5, f. 457v.); . Formulaire de l'acte sur la propriété des navires et cargaisons comme aussy sur la caution prise pour leur retour aux havres de sa Majesté Catholique en Flandres qu'on devra faire enregistrer à la cour du commerce, s.d., s.l. (TNA, SP103/5, f. 458r. – 458v.).

⁴²⁸ The reglement with Flanders 1666, 9 juli 1666, Whitehall (TNA, SP103/5, f. 447r.); The reglement with Flanders 1666, 19 juni 1666, Whitehall (TNA, SP103/5, f. 456v.).

⁴²⁹ Marco Arrazola de Oñate aan An., 29 juli 1666, s.l. (TNA, SP77/34, f. 371r.).

aan de inhoud van de eed, omdat enkele steden in de Spaanse Nederlanden niet wilden dat de andere steden zicht kregen op de omvang van hun handel. In de wijziging van de eed werd bovendien voor het eerst ook meegedeeld dat deze maatregelen dienden om de veiligheid en vrije handel van de onderdanen van de Spaanse Nederlanden te garanderen gedurende de tweede Engels-Staatse oorlog⁴³⁰. Het is de eerste maal dat er een limitering over de geldigheidsduur van het verdrag werd vermeld. Het is mogelijk dat het Engelse regime dit deed om zichzelf niet al te veel in het vlees te snijden door Spanje een voordeel te geven dat ze zouden kunnen blijven benutten.

De teruggave van de gekaapte schepen werd ook geregeld, zij het met een aparte regeling voor de Vlaamse en Spaanse schepen⁴³¹. Op 17 september 1666 kwamen de passen in Brugge aan, zodat de Kamer deze na goedkeuring kon toekennen aan de schepen⁴³². Een ruime week later was dit volgens Custis reeds op een rigoureuze manier gebeurd, zowel wat de schepen betrof als hun lading⁴³³.

Het verdrag met Engeland loste niet alle problemen op. Franse en Staatse schepen aasden nog steeds op schepen die afkomstig waren van de Spaanse Nederlanden. Brugse handelaars verzochten in oktober 1666 bij de landvoogd om om de twee maanden een sterker konvooi te voorzien voor de overtocht tussen de Spaanse Nederlanden en Engeland⁴³⁴. De pakketboot tussen Dover en Nieuwpoort was gedurende de hele tweede Engels-Staatse oorlog een doelwit van kapers (cfr. infra).

We kunnen besluiten dat de Spanjaarden een oplossing wilden vinden voor de Engelse kapingen, waarbij de Engelsen schippers afkomstig uit de Spaanse Nederlanden ervan verdachten te heulen met de vijand. Het feit dat de Engelse ministers onderhandelden met een afgevaardigde uit de Spaanse Nederlanden is een teken dat Engeland de band tussen de Engelse en Spaanse kroon wilde verstevigen. Dit werd letterlijk geformuleerd in Charles' bevel aan de Engelse marine. We kunnen besluiten dat de nabije Spaanse Nederlanden voor het Engelse regime een extensie vormden van het regime in Madrid en dat men via het bestuur in Brussel goede relaties met Madrid kon onderhouden en behouden. Tot slot kan het verdrag ook worden gezien als een manier om Englands claim op de *Mare Britannicum* te verstevigen en zo de bredere politieke principes van Engeland steunen.

3.4.3. Inlichtingen en plotten

De Spaanse Nederlanden speelden tevens een belangrijke rol in het leveren van nieuws en inlichtingen aan het Engelse regime, in de eerste plaats aan de staatssecretarissen. Het gebied was eerst en vooral een knooppunt van verschillende postroutes. Het postsysteem werd tijdens de tweede Engels-Staatse oorlog verstoord, doordat de postroute tussen Dover en Nieuwpoort werd geviseerd door vijandige kapers. De samenkomst van de post was niet het enige waardoor de Spaanse Nederlanden belangrijk waren voor de verzameling van inlichtingen. Door de strategische positie tussen Frankrijk en de Republiek was het relatief gemakkelijk om informatie uit beide staten te vergaren. Omgekeerd kon men vanuit het gebied

⁴³⁰ Marco Arrazola de Oñate aan An., 30 augustus 1666, s.l. (TNA, SP77/35, f. 33r. - 33v.); The alteration in the Reglement with Flanders Sept 1666, s.d., s.l. (TNA, SP103/5, f. 453r. – 453v.).

⁴³¹ Marco de Arrazola de Oñate aan An., 30 mei 1666, s.l. (TNA, SP77/34, f. 260r.); Bevel voor de vrijlating van Vlaamse schepen, s.d., s.l. (TNA, SP77/34, f. 289r.); Verslag van de afhandeling van Oñate's memoranda, 18 juni 1666, s.l. (TNA, SP77/34, 295r.).

⁴³² Edmond Custis aan Mr. La Garde, 18 september 1666, Brugge (TNA, SP77/35, f. 123r.).

⁴³³ Edmond Custis aan Mr. La Garde, 26 september 1666, Brugge (TNA, SP77/35, f. 140r.).

⁴³⁴ Edmond Custis aan Mr. La Garde, 27 oktober 1666, Brugge (TNA, SP77/35, f. 209r.).

makkelijk informatie naar Frankrijk, de Republiek en andere delen van Europa verspreiden. Daarnaast ontvingen de Engelse agenten in de Zuidelijke Nederlanden rapporten van Engelse spionnen, vooral uit de Republiek, die zij vervolgens naar Engeland stuurden. In de Spaanse Nederlanden werden bovendien ook plotten beraamd en spionnen ondergebracht om de plannen van het Engelse regime uit te voeren. Tot slot publiceerden zowel Engeland als diens vijanden er manifesten, brieven en pamfletten om de publieke opinie in de verschillende staten aan hun kant te krijgen. Kortom, een deel van de oorlog werd niet alleen met het zwaard, maar ook met de pen en vanuit de schaduwen gestreden.

Na de Restauratie vormden de Spaanse Nederlanden een spil in het postverkeer tussen Engeland en de rest van continentaal Europa⁴³⁵. Vanuit Engeland werden regelmatige pakketdiensten ingelegd naar Frankrijk, de Republiek en de Spaanse Nederlanden. De post moest via verschillende zeeroutes het Kanaal oversteken. Een daarvan was de postroute tussen Dover en Calais, die na de Restauratie werd opgericht, maar nooit echt betrouwbaar was. De oorspronkelijke postroute liep via de Spaanse Nederlanden, van waaruit brieven verstuurd werd naar de Baltische staten (tot 1660), Italië en Spanje, maar ook naar Constantinopel en India. Twee pakketboten voeren tweemaal per week tussen Dover en Nieuwpoort of Oostende. Vanuit die havens werd de post via Brugge, Gent en Aalst naar Brussel en Antwerpen gebracht. Vanuit Brussel vertrok de Engelse post via Frankrijk naar Spanje. Het postverkeer tussen Engeland en Spanje verliep echter tergend traag en uitsluitend via de gewone postdienst tussen Spanje en Portugal naar de Spaanse Nederlanden. Een brief uit Cadiz kon er tot 36 dagen over doen om Londen te bereiken⁴³⁶. Bovendien konden de pakketboten die het Kanaal moesten oversteken, vertraagd worden door slechte weersomstandigheden⁴³⁷.

De onderstaande kaart geeft enkele belangrijke postroutes weer rond 1670, maar deze waren niet veel anders dan die tussen 1665-1668. Op de kaart is goed te zien wat voor een belangrijke rol de Spaanse Nederlanden speelden voor Engeland. De post uit Spanje, Italië, Frankrijk en delen van Duitsland verliep enkel via de Spaanse Nederlanden. Tijdens de tweede Engels-Staatse oorlog werd bovendien het merendeel van de continentale correspondentie, die normaal gezien via Frankrijk of de Republiek verliep, verlegd naar de Spaanse Nederlanden. De postroute tussen Engeland en de Republiek werd namelijk onderbroken door de tweede Engels-Staatse oorlog, maar nadien heropend⁴³⁸. Doordat de zeeroute tussen de Republiek en Engeland tijdens de tweede Engels-Staatse oorlog niet langer gebruikt werd, werd de postroute tussen de Spaanse Nederlanden en Engeland opeens veel belangrijker. Het is dan ook niet verbazingwekkend dat de Engelse pakketboot een geliefd doelwit was van vijandige kapers, aangezien het toen de voornaamste verbinding vormde tussen Engeland en het Europees vasteland.

⁴³⁵ Frizell werd in 1665 naar Brussel gestuurd om te onderhandelen met de postmeester von Thurn und Taxis over de kost en ligging van de postroutes; Instructies aan W. Frizell, 1665, s.l. (TNA, SP77/33, f. 230r. – 232v.); Instructies aan Frizell door Berkeley en Bennet, 1665, s.l. (TNA, SP77/33, f. 234 r. – 236 r.); Instructies aan Frizell door Berkeley en Bennet, 1665, s.l. (TNA, SP77/33, f. 241 r. – 243r.); P. Fraser, *The Intelligence of the Secretaries of State*, pp. 63-64.

⁴³⁶ P. Fraser, *The Intelligence of Secretaries of State*, pp. 60-63.

⁴³⁷ In de *State Papers Flanders* zijn hier verschillende voorbeelden van terug te vinden. Een extreem geval was dat drie pakketboten gedurende negen dagen niet konden uitvaren omwille van het slechte weer: Thomas Downton aan Joseph Williamson, 24 januari 1668, Brussel (TNA, SP77/38, f. 10r.).

⁴³⁸ P. Fraser, *The Intelligence of Secretaries of State*, pp. 60-61.

1 De locatie van de Engelse consuls en enkele belangrijke postroutes gebruikt door de staatssecretarissen, c. 1670.
 Bron: P. Fraser, *The Intelligence of the Secretaries of State*, p. 64.

Tijdens de tweede Engels-Staatse oorlog diende de Spaanse Nederlanden dus als een uiterst belangrijke hub waar informatie uit allerlei delen van Europa werd verzameld. De focus lag vooral op inlichtingen uit de Republiek en in tweede instantie Frankrijk. Tijdens oorlogsperiodes vergaarde het Engelse regime, naast het gewone nieuws, namelijk ook militaire informatie aan de hand van de briefwisseling aan de staatssecretarissen⁴³⁹. Gedurende de gehele Engels-Staatse oorlog was het regime vooral geïnteresseerd in de oorlogsvoorbereidingen van de Republiek en Frankrijk⁴⁴⁰. In de winter van 1666-1667 trad er een verschuiving op in het soort informatie dat het regime wilde verkrijgen, namelijk van militaire informatie naar inlichtingen die van pas konden komen in het starten van vredesonderhandelingen. Dit verliep parallel aan de verandering in het beleid van het regime in die winter, waarbij het regime wilde overleggen met de Republiek en dus minder focuste op het verderzetten van het conflict. Door de focus op diplomatie besteedde het regime minder aandacht aan het voorbereiden van de Engelse vloot voor het nieuwe campagneseizoen, een beslissing die het nog duur zou komen te staan (cfr. *infra*)⁴⁴¹.

Door de vijandigheden tussen Engeland en de Republiek verliep het Engelse postverkeer met de Republiek echter moeizaam en werden verschillende brieven onderschept. Informatie uit de Republiek

⁴³⁹ P. Fraser, *The Intelligence of the Secretaries of State*, p. 1.

⁴⁴⁰ Voorbeelden zijn: Jérôme Nipho aan An., 30 januari 1666, Antwerpen (TNA, SP77/34, f. 24r.); Jérôme Nipho aan An., 12 januari 1667, Antwerpen (TNA, SP77/36, f. 5r.); Benjamin Glanville aan Samuel Cottington, 10 april 1667, Brugge (TNA, SP77/36, f. 176r.).

⁴⁴¹ Shaw aan Samuel Cottington, 10 april 1667, Brugge (TNA, SP77/36, f. 175r.); William Temple aan Henry Bennet, 12 april 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 178r. - 180v.); An. aan Philip Frowde, 12 april 1667, s.l. (TNA, SP77/36, f. 183r.).

was echter noodzakelijk en de Engelse resident William Temple speelde in het verschaffen ervan een belangrijke rol, omdat deze over een aantal correspondenten in het buitenland beschikte. De staatssecretaris raadde hem tevens aan om te proberen tegen betaling informatie te verkrijgen van de secretarissen van de markies de Castel Rodrigo⁴⁴².

Niet alleen de Engelse resident speelde een belangrijke rol in het verkrijgen van inlichtingen uit de Republiek, ook de Engelse agenten in de Zuidelijke Nederlanden vervulden tijdens de oorlog deze functie. De agenten verstuurdde de nieuwsbrieven, gazetten en gewone brieven van spionnen naar het adres van echte of verzonden handelaars in Engeland⁴⁴³. Dit was een dure onderneming, aangezien de agenten zelf de verzendkosten betaalden voor het versturen van de brieven die ze uit de Republiek ontvingen. Bovendien kochten ze ook alle gazetten en nieuwsbrieven uit de Republiek, op dewelke ze hun eigen brieven baseerden⁴⁴⁴. De drie belangrijkste agenten waren Edmond Custis, Benjamin Glanville en Jérôme Nipho. Benjamin Glanville, de agent in Oostende, berichtte voornamelijk over welke schepen langs de Vlaamse kust voeren. Jérôme Nipho, de agent in Antwerpen, speelde een onmisbare rol in het verschaffen van inlichtingen over de vloot en het leger van de Republiek. Hierbij ging het vooral over de vorderingen van de scheepsbouw, het rekruteren van matrozen, de aantallen en de posities van de oorlogsschepen van de Republiek⁴⁴⁵. De correspondentie van beide agenten was gericht aan Joseph Williamson, de secretaris van Henry Bennet en volgens Fraser één van de drijvende krachten van het bureau van de staatssecretaris. Zij adresseerden hun brieven evenzeer aan de handelaar Samuel Cottington, die volgens Peter Fraser een alias was van Williamson⁴⁴⁶. Naast de berichtende functies die Edmond Custis, Benjamin Glanville en Jérôme Nipho vervulden, waren ze ook aangesteld om Engelse gevangenen, afkomstig uit de Republiek, te repatriëren. Deze gevangenen werden gebruikt om stiekem brieven van spionnen uit de Republiek aan de staatssecretaris in Engeland te bezorgen⁴⁴⁷. Benjamin Glanville hield onder andere een boekhouding bij van het geld dat hij tussen januari 1666 en juni 1667 uitgaf aan het transport van gevangenen⁴⁴⁸.

We zullen even dieper ingaan op de problemen die de Engelse pakketboot gedurende de oorlog ondervond, want het was een geliefd doelwit van hoofdzakelijk Franse kapers. Doordat de zeeroute tussen de Spaanse Nederlanden belangrijker werd, is dit niet verbazingwekkend. In 1665 leek het enkel om de opening en confiscatie van brieven gegaan te zijn, maar in 1666 gingen de kapers een stap verder door de pakketboot herhaaldelijk weg te slepen naar het nabije Duinkerke⁴⁴⁹.

⁴⁴² Henry Bennet aan William Temple, 22 oktober 1666, s.l. (ALWT, p. 101); Henry Bennet aan William Temple, 25 oktober 1666, Whitehall (ALWT, p. 102).

⁴⁴³ P. Fraser, *The Intelligence of the Secretaries of State*, p. 75.

⁴⁴⁴ P. Fraser, *The Intelligence of the Secretaries of State*, p. 112.

⁴⁴⁵ J.I. Israel, *De Republiek*, p. 847-848; Jérôme Nipho aan An., 19 maart 1667, s.l. (TNA, SP77/36, f. 124r.); Benjamin Glanville aan Samuel Cottington, 20 maart 1667, Brugge (TNA, SP77/36, f. 127r.).

⁴⁴⁶ P. Fraser, *The Intelligence of the Secretaries of State*, pp. 25-26, 57, 75; Edmond Custis aan Samuel Cottington, 27 maart 1667, s.l. (TNA, SP77/36, f. 142r.).

⁴⁴⁷ P. Fraser, *The Intelligence of the Secretaries of State*, p. 75; Benjamin Glanville vermeldde in verschillende brieven de gevangenen; Benjamin Glanville aan An., 9 mei 1666, Oostende (TNA, SP77/34, f. 205r.); Benjamin Glanville aan Samuel Cottington, 23 januari 1667, s.l. (TNA, SP77/36, 20r.).

⁴⁴⁸ Boekhouding van Benjamin Glanville, s.d., s.l. (TNA, SP77/37, f. 68r. – 69v.).

⁴⁴⁹ William Temple aan Henry Bennet, 8 augustus 1665, Antwerpen (TNA, SP77/33, f. 249r.); Verslag van Benjamin Glanville aan Joseph Williamson over de kaping van de pakketboot, 4-6 mei 1666, Oostende (TNA,

Aangezien de pakketboot tussen Nieuwpoort en Dover tijdens de tweede Engels-Staatse oorlog de voornaamste manier was om informatie te verkrijgen over de gebeurtenissen op het continent was de verstoring ervan een ernstige zaak. Des te meer die informatie noodzakelijk was voor de vorming van de militaire en buitenlandse strategieën van het regime. Gedurende 1665 werd de route tussen Nieuwpoort en Dover steeds onveiliger en de Engelse vertegenwoordigers in de Spaanse Nederlanden zochten naar een oplossing. Reeds in augustus 1665 adviseerde William Temple de staatssecretaris om maatregelen te treffen indien de vijandigheden tussen Engeland en Frankrijk zouden toenemen, omdat men merkte dat de brieven soms geopend of geconfisqueerd werden⁴⁵⁰. In oktober besloot men om de post die via Duinkerke werd verstuurd te verleggen naar Nieuwpoort, zodat de post niet meer via Frankrijk zou verlopen⁴⁵¹. De problemen escaleerden snel, want in november was de zeeroute vanuit Nieuwpoort niet langer veilig. Vanuit Dover suggereerde Warham Jemmett dat men de schepen vanuit Engeland niet langer naar Nieuwpoort zou sturen, maar naar Oostende⁴⁵². Na de officiële oorlogsverklaring van Frankrijk in 1666 zorgde de nabijheid van Nieuwpoort bij Duinkerke er volgens de Engelsen voor dat de Vlaamse havenstad nog onveiliger werd. William Temple suggereerde, net als Jemmett voor hem, om de pakketboot in Oostende te laten aankomen⁴⁵³. Hieromtrent werd er overleg gepleegd met de postmeester in de Spaanse Nederlanden de graaf von Thurn en Taxis⁴⁵⁴.

Na de oorlogsverklaring van Frankrijk trad er een stijging op in de agressiviteit van de kapers. De brieven werden niet alleen geopend of geconfisqueerd, maar ook inzittenden, die van of naar Engeland reisden, werden gevangen genomen⁴⁵⁵. In mei 1666 werd de boot vanuit Nieuwpoort herhaaldelijk gekaapt en zelfs weggesleept naar Duinkerke. William Temple drong er bij de landvoogd op aan een klachtenbrief te sturen naar het Franse hof, omdat de kaping van de pakketboot ook de Spaanse belangen schond. Tegelijkertijd betwijfelde de diplomaat of de pogingen van de landvoogd en de postmeester van Thurn en Taxis enig effect zouden hebben⁴⁵⁶. De Engelse resident frustreerde zich enorm over het verlies van verschillende brieven. De resident stelde voor de post naar Engeland over te brengen in een klein fregat en probeerde de landvoogd en de postofficieren te overhalen dat ook te doen. Hij stelde eveneens voor om enkele kleine Engelse schepen in het Kanaal te laten patrouilleren om de Engelse handelsschepen te beschermen⁴⁵⁷. Benjamin Glanville stelde herhaaldelijk plannen voor om met enkele Engelse schepen de kust van de Spaanse Nederlanden te beschermen⁴⁵⁸.

SP77/34, f. 195 r.); Benjamin Glanville naar An., 9 mei 1666, Oostende (TNA, SP77/34, f. 205r.); William Temple aan Henry Bennet; 14 mei 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 214r.).

⁴⁵⁰ Op dat moment had Frankrijk Engeland nog niet de oorlog verklaart. William Temple aan Henry Bennet, 8 augustus 1665, Antwerpen (TNA, SP77/33, f. 249r.).

⁴⁵¹ William Temple aan Henry Bennet, 27 oktober 1665, Brussel (TNA, SP77/33, f. 304r.).

⁴⁵² Warham Jemmett aan Joseph Williamson, 23 november 1665, Dover (CSPD, vol. 1665-1666, p. 54).

⁴⁵³ William Temple aan Henry Bennet, 2 februari 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 28r.).

⁴⁵⁴ Don de Lavallo aan Henry Bennet, 21 maart 1666, Oostende (TNA, SP77/34, f. 118r.).

⁴⁵⁵ John Ford aan An., 6 maart 1666, Brugge (TNA, SP77/34, f. 94r.).

⁴⁵⁶ Henry Bennet aan William Temple, s.d., s.l. (ALWT, p. 63.); William Temple aan Henry Bennet, 10 maart 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 99r.); Verslag van Benjamin Glanville aan Joseph Williamson over de kaping van de pakketboot, 4-6 mei 1666, Oostende (TNA, SP77/34, f. 195 r.); Benjamin Glanville naar An., 9 mei 1666, Oostende (TNA, SP77/34, f. 205r.); William Temple aan Henry Bennet, 11 mei 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 207r. – 207v.); William Temple aan Henry Bennet; 14 mei 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 214r.).

⁴⁵⁷ William Temple aan Henry Bennet, 11 mei 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 207r. – 207v.).

⁴⁵⁸ Benjamin Glanville aan An., 9 mei 1666, Oostende (TNA, SP77/34, f. 205r.).

De tweede Engels-Staatse oorlog werd niet alleen openlijk gevoerd. Er werden ook verschillende plotten beraamd om de Republiek in het geniep schade te berokkenen. Deze plotten varieerden van het verrichten van materiële schade tot omkoping en kidnapping⁴⁵⁹. Jérôme Nipho wilde bijvoorbeeld een plan beramen om in het geheim vijandige oorlogsschepen, die in de Republiek voor anker lagen, in brand te steken⁴⁶⁰. Een ander voorbeeld was het idee van twee gereformeerde colonellen uit de Spaanse Nederlanden om burgemeesters uit de Republiek te kidnappen en naar Engeland te brengen⁴⁶¹. Het Engelse regime wilde het zich niet riskeren, omdat Charles II uit zulke geniepige oorlogsvoering geen voordeel kon halen. Dergelijke plotten zouden volgens de Engelse ministers vooral spanningen creëren tussen Engeland en andere staten. Bij het complot om de burgemeesters te kidnappen vreesde Engeland bijvoorbeeld dat men door de slachtoffers door de Spaanse Nederlanden te transporteren, wrijvingen zou creëren tussen hen en de markies de Castel Rodrigo en Spanje in het algemeen⁴⁶².

Terwijl veel plotten werden afgewezen, schakelde het Engelse regime wel spionnen in om informatie te vergaren. Een bekende spionne die deels actief was vanuit de Spaanse Nederlanden was Aphra Behn. Ze is vooral bekend vanwege haar literaire werken, maar diende in 1666 als een spionne van het Engelse regime. Het was haar taak om William Scot, een Engelse balling in de Republiek, te contacteren en aan de kant van Charles II te krijgen. Een dergelijke onderneming was al eerder ondernomen, maar was verkeerd afgelopen nadat Scot de twee mannen die hem moesten rekruteren, verraadde aan de autoriteiten van de Republiek. Een van deze mannen was Thomas Corney, die in 1666 een Engelse agent was in de Spaanse Nederlanden⁴⁶³.

Aphra Behn vertrok eind juli 1666 uit Engeland aan boord van een schip van de Spaanse Nederlanden, de “Castel Rodrigo”. Angeline Goreau situeerde het vertrek van het schip op zaterdag 27 of zondag 28 juli 1666⁴⁶⁴. In de brieven in de *State Papers Flanders* werd er in juli 1666 geen melding van haar aanwezigheid gemaakt, maar er zijn wel verschillende brieven aan te treffen in verband met de “Castel Rodrigo”. Marco Arrazola de Oñate bevond zich op 30 juli 1666 in Gravesend, waar het schip niet mocht uitvaren⁴⁶⁵. Het is onwaarschijnlijk dat het schip op twee dagen tijd naar de Spaanse Nederlanden en terug was gevaren. Vervolgens bevinden zich in de *State Papers Flanders* twee brieven gedateerd op 2 augustus 1666, respectievelijk geschreven door Anthony Desmarches en Marco Arrazola de Oñate, die melden dat het schip de “Castel Rodrigo” zich in de “Bay at the read sands” bevond, op 10 mijl van Margate en last had van tegenwind⁴⁶⁶. Beiden maken geen melding van de aanwezigheid van Aphra Behn, maar Goreau wees er op in haar studie dat Anthony Desmarches en Aphra Behn samen naar de Spaanse Nederlanden reisden. Met andere woorden, Aphra Behn was vermoedelijk aanwezig op het

⁴⁵⁹ Een van de bekendste plotten was dat van Buat in de Republiek om een orangistische coup op poten te zetten. Buat werd echter betrapt en onthoofd.

⁴⁶⁰ Dit plan was bedacht door een Engelse predikant Neville die een klein instrument had waarmee men schepen in brand kon steken. Jérôme Nipho aan An., 11 december 1666, Antwerpen (TNA, SP77/35, f. 306v. – 307r.).

⁴⁶¹ William Temple aan Henry Bennet, 12 oktober 1666, Brussel (TNA, SP77/35, f. 173r. – 173v.).

⁴⁶² Henry Bennet aan William Temple, 22 oktober 1666, s.l. (ALWT, p. 101).

⁴⁶³ A. Marshall, *Intelligence and espionage in the reign of Charles II, 1660-1685*. Cambridge, Cambridge University Press, 1994, p. 136.

⁴⁶⁴ A. Goreau, *Reconstructing Aphra*, p. 95.

⁴⁶⁵ Marco Arrazola de Oñate aan An., 30 juli 1666, Gravesend (TNA, SP77/34, f. 377r.).

⁴⁶⁶ Marco Arrazola de Oñate aan Henry Bennet, 2 augustus 1666, Bay at the read sands (TNA, SP77/34, f. 404r.); Anthony Desmarches aan An., 2 augustus 1666, Bay at the read sands (TNA, SP77/34, f. 402r.).

schip. Het schip kwam uiteindelijk aan in Oostende, maar de opvarenden waren bang voor de pest die de stad teisterde en reisden meteen door naar Brugge⁴⁶⁷.

De eerste echte vermelding van Aphra Behns aanwezigheid in de Spaanse Nederlanden in de *State Papers Flanders* is terug te vinden in een brief van Thomas Corney aan Nicholas Oudard, die beiden door Scot waren verraden. Thomas Corney had gehoord dat William Scot in Antwerpen was aangekomen, net als Aphra Behn. Zij had volgens Corney meteen een expresbrief gestuurd naar Scot om haar te ontmoeten, maar deze durfde volgens hem niet lang in Antwerpen blijven uit angst voor de wraakzuchtige Corney. Corney beweerde dat Aphra hem verteld had dat ze gezonden was door Henry Bennet om met Scot te spreken. Thomas Corney uitte zijn afkeer over Scot in zijn brieven aan Oudard. Thomas Corney twijfelde of William Scot Charles II van dienst kon zijn. Scot kon volgens Corney enkel informatie verschaffen over de plannen van de verbannen Engelse fanatici die in de Republiek verbleven, maar niets vertellen over de toestand in de Republiek zelf. Scots kennis van het Nederlands was, volgens de agent, bovendien zo gebrekkig dat hij simpelweg geen informatie kon verschaffen. Thomas Corney hoopte dat het Engelse regime zou inzien dat William Scot een waardeloze aanwinst zou zijn⁴⁶⁸. Aphra Behn vermeldde in haar correspondentie aan Thomas Killigrew haar ontmoeting met Thomas Corney van wie ze vond dat hij met zijn radde tong en wraakzucht haar missie in gevaar bracht⁴⁶⁹. Volgens Aphra Behn schreef Corney naar Jan en alleman dat Scot haar bezocht. De man schiep tevens op dat hij officieel door het Engelse regime was tewerkgesteld en viel haar dagelijks lastig⁴⁷⁰.

Na de eerste ontmoeting tussen Aphra Behn en William Scot keerde de laatste even terug naar de Republiek. Begin september 1666 arriveerde hij opnieuw in Antwerpen waar hij, tot grote frustratie van Corney, twee nachten bij Aphra Behn verbleef. Thomas Corney wilde graag weten wat Scot beloofde aan Aphra. Thomas Corney herhaalde in zijn brief zijn achterdocht tegenover Scot, die volgens hem waardeloos was als informatiebron. Corney vermoedde dat Aphra Behn nog steeds van plan was naar de Republiek te reizen, maar vond het jammer dat onbekwame en onwetende personen, zoals Aphra, de eer van Charles II en zijn dienaars door het slijk haalde. Ondanks de gevatheid die Aphra Behn bezat, verstond ze volgens Thomas Corney de zaak niet, aangezien ze al drie weken in de “Roosenoble” te Antwerpen zou verblijven uit geldnood. Bovendien kwamen daar veel Hollanders, die ondertussen weet hadden van wat ze deed⁴⁷¹. Aphra Behn bezat inderdaad niet over genoeg geld om haar missie goed uit te voeren. Haar verzoeken aan het regime om geld te sturen bleven onbeantwoord en ze voelde zich uiteindelijk genoodzaakt haar eigen ringen te verpanden⁴⁷².

Thomas Corney kwam zelf onder vuur te liggen in september 1666. William Temple werd ook betrokken in de zaak omtrent Thomas Corney, maar uit zijn brief aan Henry Bennet valt moeilijk op te maken wat Corney had misdaan. Het is goed mogelijk dat het gaat om diens gedrag in Antwerpen aangaande William Scot en Aphra Behn, maar het kan ook gegaan zijn over de rechtszaak met de bisschop van

⁴⁶⁷ A. Goreau, *Reconstructing Aphra*, p. 95.

⁴⁶⁸ Thomas Corney aan Nicholas Oudard, 31 augustus 1666, Antwerpen (TNA, SP77/35, f. 77Br. – 77Bv.); A. Goreau, *Reconstructing Aphra*, p. 92.

⁴⁶⁹ Aphra Behn aan Thomas Killigrew, 31 augustus 1666, Antwerpen (CSPD, vol. 1666-1667, pp. XXVII-XXVIII, 82-83); Aphra Behn aan Thomas Killigrew, 17 september 1666, Antwerpen (CSPD, vol. 1666-1667, pp. 135-136).

⁴⁷⁰ Aphra Behn aan Halsall, 21 september 1666, Antwerpen (CSPD, vol. 1666-1667, p. 146).

⁴⁷¹ Thomas Corney aan Nicholas Oudard, 4 september 1666, Antwerpen (TNA, SP77/35, f. 91v. – 91r.).

⁴⁷² P. Fraser, *The Intelligence of the Secretaries of State*, p. 112.

Münster waarin Corney een rol speelde. Temple wilde geen kant kiezen, maar wilde wel weten wie Corney bekritiseerde, aangezien hij een goede band had met de agent. De resident voelde zich gekrenkt door de beschuldigingen tegen Corney en wilde zijn eigen reputatie verdedigen⁴⁷³.

Het Engelse regime besefte maar al te goed dat zijn vijanden op dezelfde manier gebruik konden maken van de strategische positie van de Spaanse Nederlanden om informatie te vergaren over Engeland zelf. Jérôme Nipho vermoedde dat een secretaris uit de Republiek in Gent een nieuw informatienetwerk op poten probeerde te zetten met de hulp van Engelse ontevredenen. De agent waarschuwde zijn oversten en raadde aan om in Engeland de passagiers van de pakketboot naar de Spaanse Nederlanden goed in de gaten te houden, omdat er volgens hem Engelse fanatici het Kanaal overstaken om de Republiek informatie te verschaffen. Engeland vreesde dat met dergelijke informatie het bewind van De Witt in staat zou zijn om de grootste vrees van het Engelse regime te verwezenlijken, namelijk de ontketening van een opstand of het op poten zetten van een invasie⁴⁷⁴.

Tot slot werden ook de drukpersen in de Spaanse Nederlanden door beide oorlogvoerende partijen ingeschakeld om allerlei geschriften te printen en te laten circuleren. Hierbij ging het vooral om geschriften waarmee men de publieke opinie in het eigen voordeel of in het nadeel van de tegenstander wilde manipuleren. In de eerste categorie horen de officiële brieven thuis die door vertegenwoordigers van de regimes werden geprint om ervoor te zorgen dat het bredere publiek zelf een oordeel zou vellen over de inhoud er van en niet gemanipuleerd zou worden door hun heersers. Althans dat was het achterliggende idee. Langs Engelse zijde werd in de herfst 1666 de officiële brief van Charles II aan de Staten-Generaal onder toezicht van William Temple gedrukt in het Nederlands en Frans⁴⁷⁵. De originele brief van de Engelse vorst bracht echter geen detente teweeg tussen Engeland en de Republiek, want de Staten-Generaal stuurde een negatief antwoord terug⁴⁷⁶. Bovendien publiceerde de Staten-Generaal als reactie op Charles' brief een manifest. De Engelsen beschouwden het als een manipulatie van het regime van de Republiek die de onschuldige bevolking meesleurde in zijn oorlog⁴⁷⁷. In februari 1667 liet William Temple opnieuw een brief van Charles II aan de Staten-Generaal in de Spaanse Nederlanden printen. De kopieën verspreidde hij via Jérôme Nipho, Edmond Custis en Engelse handelaars in Antwerpen, die het op hun beurt doorstuurden naar hun correspondenten in de Republiek⁴⁷⁸. Tot slot was Temple ook verantwoordelijk voor de verspreiding van de Engelse oorlogsverklaring aan Denemarken naar correspondenten in verschillende Europese staten⁴⁷⁹.

Naast deze eerder informatie-verstreckende functie werden de drukpersen in de Spaanse Nederlanden gebruikt voor een ware propagandaoorlog. Beide kampen publiceerden gefabriceerde geschriften om de publieke opinie in hun voordeel te manipuleren. Een van de geschriften die tegen Engeland was gericht

⁴⁷³ William Temple aan Henry Bennet, 16 september 1666, Brussel (TNA, SP77/35, f. 118r. – 119r.).

⁴⁷⁴ Jérôme Nipho aan An., 29 januari 1667, Antwerpen (TNA, SP77/36, f. 34r. – 34v.).

⁴⁷⁵ Henry Bennet aan William Temple, 22 oktober 1666, s.l. (ALWT, p. 100); William Temple aan Henry Bennet, 2 november 1666, Brussel (TNA, SP77/35, f. 213r.).

⁴⁷⁶ Henry Bennet aan William Temple, 10 december 1666, s.l. (ALWT, pp. 108-109).

⁴⁷⁷ An., 16 november 1666, s.l. (TNA, SP77/35, f. 244v.); Edmond Custis aan Mr. La Garde, 17 november 1666, Brugge (TNA, SP77/35, f. 253r.).

⁴⁷⁸ William Temple aan Henry Bennet, 1 maart 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 83r. – 83v.).

⁴⁷⁹ William Temple aan An., 19 juli 1666, Brussel (TNA, SP77/35, f. 258r.).

was een Franse publicatie over de oorlogsverklaring van Charles aan Frankrijk⁴⁸⁰, die volgens Temple een vertekende versie was van de echte Engelse oorlogsverklaring. Met de toestemming van de landvoogd wilde Temple alle publicaties van het geschrift confisqueren en de drukpers vinden. Voor de Engelse resident was het een extra delicate zaak omdat er op de publicatie werd beweerd dat het geschrift afkomstig was van hemzelf⁴⁸¹. Tegelijkertijd maakte William Temple ook zelf gebruik van de pers om door hemzelf geschreven propaganda op de markt te brengen. Bennet droeg Temple in 1666 bijvoorbeeld op om een korte tekst te schrijven met als doel het volk in de Republiek warm te maken voor vredesonderhandelingen met het Engelse regime. Deze tekst moest de vorm aannemen van een brief tussen twee handelaars uit de Republiek⁴⁸². Het pamflet werd in augustus uitgebracht en verspreid in Holland, Frankrijk, Spanje en Brussel⁴⁸³.

De Spaanse Nederlanden speelden door hun strategische ligging een essentiële rol in het Engelse postverkeer met het Europese vasteland. Naast de gewone inlichtingen die het Engelse regime op die manier wist te verwerven, benutte het de Spaanse Nederlanden om extra inlichtingen te ontvangen van zijn spionnen. Tot slot werd het gebied niet alleen gebruikt om informatie in te verzamelen, maar ook om informatie te verspreiden en te drukken.

⁴⁸⁰ “The King” staat hier voor Charles II.

⁴⁸¹ William Temple aan Henry Bennet, 12 maart 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 102v. – 103r.).

⁴⁸² Henry Bennet aan William Temple, 9 augustus 1666, Whitehall (ALWT, pp. 90-91.).

⁴⁸³ De titel van het pamflet was *Lettre d’un marchand de Londres à son ami d’Amsterdam depuis la dernière bataille de mer*. K.H.D. Haley, *An English Diplomat*, p. 96.

3.5. De Vrede van Breda (1667)

Gedurende de volledige Engels-Staatse oorlog werden er verschillende pogingen ondernomen om overleg tussen beide partijen op poten te zetten. Zowel door de partijen zelf als door buitenstaanders, waaronder Spanje, het Heilig Roomse rijk en Zweden⁴⁸⁴. De landvoogd van de Spaanse Nederlanden probeerde volgens Temple als bemiddelaar op te treden door in januari 1666 de resident van de Republiek te benaderen. Echte bemiddelingen onder leiding van de landvoogd vonden echter nooit plaats⁴⁸⁵. De Habsburgse keizer stelde tevens voor dat zijn afgezant, de baron de Lisola, zou arbitreran tussen Engeland en de Republiek⁴⁸⁶. Alle pogingen in 1665 en 1666 om te bemiddelen, faalden. Dit kwam onder andere doordat het Engelse regime vastberaden was dat het vredesverdrag in hun voordeel moest zijn.

De omstandigheden waardoor vredesonderhandelingen wel of niet mogelijk waren, had onder meer te maken met de manier waarop het Engelse regime tegenover zijn vijanden stond. Tijdens het conflict evolueerde het Engelse discours van een aversie van de Republiek naar één tegenover Frankrijk⁴⁸⁷. Een dominante overtuiging van de Engelsen was dat de bevolking van de Republiek gemanipuleerd werd door het pro-Franse bestuur onder leiding van Johan De Witt. Het discours dat de Republiek afhankelijk was van Frankrijk kwam tijdens de tweede Engels-Staatse oorlog meerdere malen terug⁴⁸⁸. Frankrijk werd in de ogen van de Engelsen steeds meer de echte vijand, die als een poppenmeester achter de schermen de Republiek bespeelde. De Engelse vertegenwoordigers in de Spaanse Nederlanden en het regime in Londen werden zich hoe langer hoe meer bewust van het gevaar dat de ambities van Lodewijk XIV voor henzelf en Europa vormden.

Dit besef kwam bij verschillende correspondenten naar voren. Een anonieme auteur rapporteerde in april 1666 over zijn persoonlijk gesprek met de Hollandse raadspensionaris, waarbij ze de mogelijkheid van Franse bemiddeling tussen Engeland en de Republiek bespraken⁴⁸⁹. Dit ondanks het feit dat Frankrijk enkele maanden eerder Engeland de oorlog had verklaard. De anonieme auteur vond dat Franse bemiddeling koste wat kost moest worden vermeden, omdat Frankrijk volgens hem wilde dat de oorlog tussen de Republiek en Engeland voortduurde. Op die manier zou namelijk geen van beide staten in staat om de Spaanse Nederlanden te ontzetten als Frankrijk het gebied binnenviel. Als Frankrijk erin slaagde het gebied te annexeren, dan zou ook de Republiek worden verslonden⁴⁹⁰. Het was hoe dan ook in het belang van de Republiek en Johan De Witt om vrede sluiten met Engeland. Zo kon men voorkomen dat Lodewijk XIV zijn plannen tot uitvoer zou brengen en met name Brabant zou binnenvallen, die de Republiek volgens de Engelse auteur moest behouden als een buffer tussen de

⁴⁸⁴ Henry Bennet aan William Temple, 6 augustus 1666, Whitehall (ALWT, p. 89); William Temple aan Henry Bennet, 11 januari 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 2v.).

⁴⁸⁵ William Temple aan Henry Bennet, 22 januari 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 13r.).

⁴⁸⁶ An., 14 september 1666, s.l. (TNA, SP77/35, f. 114v.).

⁴⁸⁷ William Temple aan Henry Bennet, 31 augustus 1666, Brussel (TNA, SP77/35, f. 74r.).

⁴⁸⁸ William Temple aan Henry Bennet, 25 februari 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 79v.).

⁴⁸⁹ De auteur was vermoedelijk van Engelse afkomst: "I knew Engeland pretty well, though as good as exild from hence." (TNA, SP77/34, f. 148r.).

⁴⁹⁰ De anonieme auteur gebruikte hier de metafoer van Polyphemos en Odysseus: "they were expected the same favor Poliphemus promised Ulisses to be the last devoured." (TNA, SP77/34, f. 147v.).

Republiek en Frankrijk: “which you ought to preserve as a bulwarck betwixt you and the French.”⁴⁹¹ Het idee dat de Spaanse Nederlanden of een deel ervan diende als een barrière, was de Engelsen blijkbaar niet vreemd. Belangrijk is echter dat de Engelsen de Spaanse Nederlanden toen beschouwden als een barrière tussen Frankrijk en de Republiek en niet zozeer als een buffer voor zichzelf.

Bij William Temple trad er eveneens een verschuiving op van het vijandsbeeld. Bij de aanvang van de oorlog beschouwde hij de Republiek als de aartsvijand, maar dit evolueerde naar een genuanceerder beeld waarin de bevolking van de Republiek gedomineerd werd door de pro-Franse partij van Johan De Witt. Temple geloofde in juli 1666 dat De Witts pro-Franse partij nooit vrede zou sluiten met Engeland en dat het beleid in de Republiek enkel kon veranderen als er een revolutie plaatsvond, met de restauratie van de prins van Orange⁴⁹². Het was vooral in de tweede helft van 1666 dat de diplomaat Frankrijk begon te beschouwen als de grote vijand van Engeland. Hij oordeelde dat een Engels-Staatse vrede, zonder Frankrijk, en een Engels-Spaanse verbond hun belangen ten goede zou komen doordat het voor beide staten van belang was de verdere groei van Franse macht te stoppen⁴⁹³. William Temple oordeelde in december echter dat het Franse regime er alles aan deed om de Engelse toenaderingen tot de Republiek en tot Spanje te hinderen⁴⁹⁴. De Engelsen vonden dat een Franse inname van de Spaanse Nederlanden Engeland niet rechtstreeks bedreigde, maar dat de Republiek erdoor wel in het vizier van Frankrijk kwam⁴⁹⁵. De bescherming van de Republiek was dan ook vooral in het belang van de Republiek, voor wie het gebied als een “bulwarcke” of barrière diende.

Ook de landvoogd drong aan op een beëindiging van het conflict tussen Engeland en de Republiek. De markies de Castel Rodrigo adviseerde Temple dat Charles II de misverstanden, die er in de Republiek over Engeland heersten, de wereld moest uithelpen. Volgens de Engelse diplomaat was het de visie van de landvoogd dat Charles II er niet op uit was de Republiek te vernietigen, maar dat hij juist Engeland en de Republiek dichterbij elkaar probeerde te brengen. Om dit te kunnen bewerkstelligen moest de Engelse vorst onderhandelingen voeren. William Temple was er niet van overtuigd dat een dergelijke toenadering een positief effect zou hebben in de Republiek. Integendeel, hij dacht dat het de bevolking van de Republiek juist vastberadener zou maken om de oorlog verder te zetten⁴⁹⁶.

De Republiek was zich net als Engeland al langer bewust van Frankrijks territoriale ambities, maar de twee staten waren wel bondgenoten⁴⁹⁷. Temple meende, terecht, dat de relaties tussen de bondgenoten hoe langer hoe meer bekoelden. Dit had volgens hem een aantal oorzaken. Ten eerste werd een rendez-vous tussen de vloten van beide staten steeds uitgesteld door Frankrijk⁴⁹⁸. Ten tweede gedroegen de

⁴⁹¹ De definitie van een “bulwark” volgens de Oxford English Dictionary is: “A substantial defensive work of earth, or other material; a rampart, a fortification or a powerful defence or safeguard.”; An., 2 april 1666, s.l. (TNA, SP77/34, f. 147v. – 148r.).

⁴⁹² William Temple aan Henry Bennet, 8 juli 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 342v.); William Temple aan Henry Bennet, 11 september 1666, Brussel (TNA, SP77/35, f. 111v.); William Temple aan Henry Bennet, 31 maart 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 128v.).

⁴⁹³ William Temple aan Henry Bennet, 11 september 1666, Brussel (TNA, SP77/35, f. 111v.).

⁴⁹⁴ William Temple aan Henry Bennet, 21 december 1666, Brussel (TNA, SP77/35, f. 328v.).

⁴⁹⁵ An., 2 april 1666, s.l. (TNA, SP77/34, f. 147v.).

⁴⁹⁶ William Temple aan Henry Bennet, 12 augustus 1666, Brussel (TNA, SP77/35, f. 4v. – 5v.).

⁴⁹⁷ Johan De Witt besefte dit reeds in 1663, toen hij probeerde te voorkomen dat Frankrijk de hele Spaanse Nederlanden zou annexeren door het gebied met Frankrijk onderling te verdelen.

⁴⁹⁸ William Temple aan Henry Bennet, 2 augustus 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 398v.).

soldaten van het Franse leger die in de Republiek vochten zich ongedisciplineerd en was het voor de Republiek moeilijk hen te onderhouden⁴⁹⁹. Volgens William Temple was dit alles tot groot ongenoegen van de bewindvoerders van de Republiek, die het gevoel kregen dat Frankrijk de oorlog zo lang mogelijk probeerde te rekken. De Witt begon volgens Temple in te zien dat Frankrijk zowel Engeland als de Republiek wilde verzwakken door de oorlog zo lang mogelijk te laten duren, zodat de Fransen heer en meester werden op zee en in Europa⁵⁰⁰. Levillain kwam in zijn studie tot dezelfde conclusie⁵⁰¹. Een anonieme auteur suggereerde dat de Engelsen de ontevredenheid van Johan De Witt over het gedrag van Lodewijk XIV konden benutten om onderhandelingen met de Republiek te starten, die een wig zouden drijven tussen de twee staten⁵⁰².

De band tussen Frankrijk en de Republiek verslechterde in de loop van 1667 verder, vooral langs de kant van de Republiek. De Engelse verklaring was dat Johan De Witt het beu was afhankelijk te zijn van Frankrijk⁵⁰³. Dit werd op zijn beurt door de Engelse en Spaanse observators toegeschreven aan de toenemende dreiging die Frankrijk vormde voor de Spaanse Nederlanden en aan de Franse financiering van het expansieve Zweden. Historicus Gijs Rommelse weet het verslechteren van de onderlinge relaties eveneens aan de commerciële geschillen die veroorzaakt werden door het Colbertisme⁵⁰⁴.

Een belangrijke invloed op de verschuiving van de houding van Engeland en de Republiek, was de steeds reëler wordende dreiging van Frankrijk om de Spaanse Nederlanden te annexeren. De Franse ambassadeur d'Estrades had, volgens Temple, aan Johan De Witt gevraagd hoe de Republiek zou reageren, mocht Frankrijk de Spaanse Nederlanden in 1667 binnenvallen. De raadspensionaris zou tegen de zin van d'Estrades geantwoord hebben, dat men zou doen wat in hun belang was. Volgens Temple zou De Witt Frankrijk niet laten vallen totdat hij verzekerd was van een alliantie met Engeland in de plaats van de Frans-Staatse⁵⁰⁵. In de werkelijkheid was De Witt waarschijnlijk niet zo strikt geweest. De brieven van de Franse ambassadeur, d'Estrades, schetsen namelijk een ander beeld. Volgens de ambassadeur stond Johan De Witt vooral onder druk doordat de bevolking van de Republiek vermoedde dat Lodewijk XIV de Spaanse Nederlanden wilde aanvallen. De Witt distantieerde zich niet van Frankrijk zoals Temple aangaf, maar stelde in de plaats daarvan de ambassadeur opnieuw het oude plan voor om in de Spaanse Nederlanden een republiek tot stand te brengen. De raadspensionaris verzekerde d'Estrades ervan dat de publieke opinie in de Republiek er niet voor zou zorgen dat de goede banden met Frankrijk werden verbroken⁵⁰⁶.

Bij de afloop van het campagne seizoen van 1666 overwoog het Engelse regime de mogelijkheid om vredesonderhandelingen te starten. Uiteindelijk nam het regime het besluit om in de winter van 1666-

⁴⁹⁹ C. Levillain, *Vaincre Louis XIV*, pp. 94-95.

⁵⁰⁰ William Temple aan Henry Bennet, 2 augustus 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 398v.).

⁵⁰¹ C. Levillain, *Vaincre Louis XIV*, p. 41.

⁵⁰² An. aan Philip Frowde, 7 augustus 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 414v.).

⁵⁰³ William Temple aan Henry Bennet, 25 februari 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 79v.).

⁵⁰⁴ G. Rommelse, *The Second Anglo-Dutch War*, p. 177.

⁵⁰⁵ William Temple aan Henry Bennet, 25 februari 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 79v.).

⁵⁰⁶ Graaf d'Estrades aan de Lionne, 14 februari 1667, s.l. (*Lettres, memoires, et negociations de Monsieur le Comte D'Estrades, Ambassadeur de Sa Majesté Très-Chrétienne, en Italie, en Angleterre & en Hollande*, 1719, La Haye, Abraham De Hondt, dl. 5, pp. 33-35); Graaf d'Estrades aan de Lionne, 17 februari 1667, s.l. (*Lettres, memoires, et negociations de Monsieur le Comte D'Estrades, Ambassadeur de Sa Majesté Très-Chrétienne, en Italie, en Angleterre & en Hollande*, dl. 5, pp. 36-39).

1667 zich te focussen op het starten van onderhandelingen met de Republiek. Als gevolg van de overtuiging van het regime dat het overleg succesvol zou verlopen en een tekort aan financiële middelen, werd de Engelse vloot minder grondig voorbereid dan in de voorgaande jaren⁵⁰⁷. De verandering van strategie is ook te wijten aan het noodlot dat Londen trof op twee september 1666. Een brand wist zich over de stad te verspreiden en een groot deel ervan in de as te leggen. De klap voor Engeland was enorm, des te meer het al verzwakt was door de grote pestepidemie van 1665. Bovendien moest het regime het broodnodige geld voor de oorlog plots ook besteden aan de heropbouw van de stad. De veranderde attitude van het Engelse regime weerspiegelde zich onder andere in welke inlichtingen het regime wilde ontvangen (cfr. supra). Gedurende de eerste twee jaren lag de focus vooral op militaire inlichtingen, terwijl men in de winter van 1666-1667 meer informatie wilde over omstandigheden waarin een overleg tot stand zou kunnen komen.

Het grote probleem voor Engeland was dat het tegelijkertijd met Frankrijk en de Republiek moest onderhandelen. Johan De Witt wilde die afspraak met Frankrijk niet verbreken, uit angst dat hij anders zijn bondgenoot zou verliezen. Uit achterdocht ten opzichte van de Franse ambities, vond William Temple dat het in het belang was van Engeland om alleen vrede te sluiten met de Republiek. In realiteit was dit niet mogelijk. Als alternatieve strategie stelde de diplomaat voor om tijdens de onderhandelingen met Frankrijk en de Republiek de Engelse eisen zodanig te formuleren dat ze een wig zouden drijven tussen de twee staten. Volgens hem zou de Republiek de oorlog niet verderzetten omdat Frankrijk dat wenste. Zeker als de Republiek in de plaats daarvan een deftige vrede kon sluiten met Engeland. Volgens hem stond de Republiek al argwanend tegenover de ambities van diens bondgenoot, zowel op maritiem en commercieel vlak, maar zeker tegenover diens territoriale ambities om de Spaanse Nederlanden te annexeren. De halfslachtige houding van Frankrijk tijdens de tweede Engels-Staatse oorlog had, volgens de Engelsen, de relaties met de Republiek evenzeer kwaad berokkend⁵⁰⁸. Kortom, door deze zaken uit te buiten en de onderhandelingen te manipuleren, zou het erop lijken dat alle moeilijkheden in het overleg door Frankrijk werden veroorzaakt. Dit zou er op zijn beurt voor zorgen dat de Republiek en Frankrijk niet langer overeen zouden komen. Naast het bemoeilijken van de onderhandelingen kon Engeland, volgens Temple, er de Republiek op wijzen dat een onderlinge alliantie minstens even voordelig zou zijn als diegene die ze met Frankrijk hadden⁵⁰⁹.

Het ruïneren van de Frans-Staatse alliantie was volgens William Temple noodzakelijk. Als de Engelse eisen een goede basis vormden voor een verbetering van de Engels-Staatse relaties, dan kon men de Republiek als het ware bevrijden uit de klauwen van Frankrijk, wiens groeiende macht de Republiek steeds meer zou moeten vrezen⁵¹⁰. Jérôme Nipho, die zich vooral bezig hield met het verzamelen en doorsturen van nieuws uit de Republiek, meende echter dat het er in december 1666 niet op leek dat de Republiek een ambassadeur zou sturen naar Engeland om te onderhandelen, aangezien de Republiek nauw met Frankrijk bleef samenwerken⁵¹¹.

⁵⁰⁷ G. Rommelse, *The Second Anglo-Dutch War*, p. 175.

⁵⁰⁸ William Temple aan Henry Bennet, 28 september 1666, Brussel (TNA, SP77/35, f. 143r. – 143v.).

⁵⁰⁹ William Temple aan Henry Bennet, 3 december 1666, Brussel (TNA, SP77/35, f. 287v.).

⁵¹⁰ William Temple aan Henry Bennet, 14 december 1666, Brussel (TNA, SP77/35, f. 310r. – 310v.).

⁵¹¹ Jérôme Nipho aan An., 15 december 1666, Antwerpen (TNA, SP77/35, f. 320r. – 320v.).

Ondanks de pogingen van Engeland om enerzijds een wig te drijven tussen de Republiek en Frankrijk en anderzijds vrede te sluiten met beiden, bleef de start van de onderhandelingen moeilijk. Het Engelse regime had twee theorieën over hoe Frankrijk het spelletje speelde. Aan de ene kant dacht men dat Frankrijk vrede wilde sluiten met Engeland om te voorkomen dat de Republiek dit zou doen nadat Frankrijk de Spaanse Nederlanden was binnengevallen. Als Frankrijk het gebied binnenviel, zou de Republiek zich namelijk met Spanje en Engeland willen verenigen om het te verdedigen. Aan de andere kant vreesde het Engelse regime dat Frankrijk zijn volle macht zou richten tegen Engeland in plaats van tegen Spanje⁵¹². Terwijl de meesten vonden dat er vrede moest worden gesloten met de Republiek alleen, stelde Benjamin Glanville in maart 1667 voor dat Engeland en Frankrijk alleen vrede moesten sluiten en elkaar moesten beloven neutraal te blijven in elkanders conflicten⁵¹³. Dit tot grote schrik van de bevolking in de Spaanse Nederlanden, omdat dit hun handel zou kwaad berokken en de Fransen bovendien een betere kans kregen om de Spaanse Nederlanden binnen te vallen⁵¹⁴.

Engeland kon er natuurlijk ook voor kiezen om de oorlog verder te zetten en te hopen dat andere staten het regime zouden steunen, maar Temple voorspelde dat dit onwaarschijnlijk was, omdat verschillende staten niet wilden dat Engeland heer en meester op zee zou worden. Enkel de Republiek kon tegen Engeland tegenwicht bieden⁵¹⁵. Engeland had hoe dan ook nieuwe bondgenoten nodig, aangezien de bisschop van Münster in 1666 vrede had gesloten met de Republiek. Een Engels-Spaanse alliantie kon voordelen bieden, want Spanje beschikte ondanks zijn zwakke beleid nog steeds over aanzienlijke financiële middelen, zeker in vergelijking met Engeland. Met Spanje als bondgenoot zou Engeland zich kunnen versterken in binnen- en buitenland. Bovendien zou het niet erg zijn dat het overleg in Breda op niets uitdraaide, aangezien Engeland opeens in staat zou zijn verder te vechten⁵¹⁶. De betrekkingen met Spanje bleven belangrijk, maar die was niet de enige potentiële bondgenoot. De Habsburgse keizer zou eveneens een machtige bondgenoot zijn, evenals Zweden⁵¹⁷. Er gingen in januari 1667 echter geruchten de ronde over een onderlinge overeenkomst die Zweden en Frankrijk hadden bereikt⁵¹⁸. Engeland besefte echter dat niemand hen zou helpen als ze er zelf geen voordeel uit konden halen⁵¹⁹.

Terwijl het Engelse regime bleef proberen onderhandelingen met de Republiek aan te vatten, bereikte het in het voorjaar van 1667 een aparte, geheime compromis met Frankrijk via de Engelse ambassadeur, St. Albans. In ruil voor diplomatieke assistentie van de Fransen om een gunstige vrede te verkrijgen, beloofde Charles II om gedurende een jaar geen acties te ondernemen of diplomatieke betrekkingen te starten die indruisten tegen de belangen van Frankrijk. Lodewijk XIV beloofde dit ook aan Charles II⁵²⁰. Volgens David Ogg was het Engelse regime zich bewust dat Lodewijk XIV zich wilde losmaken van de Republiek en zich van de Engelse neutraliteit wilde verzekeren om zijn invasieplannen uit te

⁵¹² Henry Bennet aan Sandwich, 10 maart 1667, Whitehall (ALWT, pp. 142-143).

⁵¹³ Benjamin Glanville aan Samuel Cottington, 27 maart 1667, Brugge (TNA, SP77/36, f. 143r.).

⁵¹⁴ Benjamin Glanville aan Samuel Cottington, 30 maart 1667, Brugge (TNA, SP77/36, f. 149r.).

⁵¹⁵ William Temple aan Henry Bennet, 11 januari 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 2v.).

⁵¹⁶ William Temple aan Henry Bennet, 17 juni 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 308v. - 309r.).

⁵¹⁷ Zweden was in 1666 op het oorlogspad in het hedendaagse Duitsland. Veel van het nieuws in de *State Papers Flanders* ging over het beleg van Bremen door Zweedse troepen.

⁵¹⁸ William Temple aan Henry Bennet, 11 januari 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 2r.); William Temple aan Henry Bennet, 16 januari 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 6r.).

⁵¹⁹ William Temple aan Henry Bennet, 11 januari 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 2v.).

⁵²⁰ F.A.M.A. Mignet, *Négociations relatives à la succession d'Espagne*, vol. 2, pp. 40-45.

voeren⁵²¹. Het Engelse regime ging akkoord met het, volgens de historicus Haley, Franse voorstel, omdat de Engelsen er niet in slaagden de Republiek aan de onderhandelingstafel te krijgen en het Franse voorstel het enige alternatief leek te zijn⁵²².

Rommelse interpreteerde het akkoord anders. Hij beweerde dat Charles II bereid was om, in ruil voor die diplomatieke assistentie, de andere kant op te kijken als Lodewijk XIV de Spaanse Nederlanden binnenviel. Rommelse baseerde zich hierbij op de correspondentie van Henry Bennet aan William Temple, maar in deze brieven wees de staatssecretaris erop dat de Engelse monarch niets kon ondernemen, voordat men vrede had gesloten met de Republiek en de eigen zaken op orde had gezet. Het is waar dat de staatssecretaris de toekomst van de Spaanse Nederlanden somber inzag, maar de bewering van Rommelse dat Engeland bereid was het gebied op te offeren is overdreven. De brieven drukken zelfs een bezorgdheid uit namens het Engelse regime in verband met de dreigende invasie van de Spaanse Nederlanden, wat enigszins haaks staat op de bewering van Rommelse⁵²³. De Engelse belofte om zich afzijdig te houden, moest misschien niet worden geïnterpreteerd als een uiting van echte onverschilligheid ten aanzien van de Spaanse Nederlanden. In de plaats ervan moet het eerder worden beschouwd als een noodzakelijk kwaad, een belofte die Charles II maakte omdat hij geen alternatieven had. Misschien hoopte hij de compromis ook te kunnen uitspelen om een wig te drijven tussen Frankrijk en de Republiek. De oprechtheid van de belofte van Charles II om zich gedurende een volledig jaar afzijdig te houden moet des te meer worden genuanceerd, aangezien het Engelse regime een belangrijke rol speelde in de totstandkoming van de Triple Alliantie tijdens de volgende winter, die tegen de Franse expansie was gericht (cfr. infra).

Volgens Haley voelde Charles II zich geruggesteund door de compromis met Frankrijk, omdat de koning plots voorstelde het overleg in Den Haag te laten doorgaan⁵²⁴. Dit was opmerkelijk aangezien het bepalen van een plek voor het overleg voorheen een groot probleem was geweest. De Republiek en Frankrijk hadden het bij voorkeur op neutraal grondgebied, wat tegen de zin was van Charles II⁵²⁵. De Engelse vorst bond in en er werd overeengekomen dat het overleg zou doorgaan in Breda. Die beslissing was, volgens Temple, niet naar de zin van de landvoogd van de Spaanse Nederlanden. Hij had liever gehad dat Charles II niet zo snel had toegegeven en voet bij stuk had gehouden. William Temple geloofde dat de landvoogd deze kritiek gaf omdat men in de Spaanse Nederlanden een Franse inval vreesde, waartegen men onvoldoende was voorbereid. Bovendien was het in het belang van de Spaanse Nederlanden dat de vredesonderhandelingen tussen Engeland en de Republiek zo lang mogelijk aansleepten, zodat men meer tijd had om hun verdediging op punt te zetten. Temple geloofde dat Frankrijk niets zou ondernemen zolang deze niet wist wat het van Engeland kon verwachten. De diplomaat vermoedde in april 1667 wel dat de Franse invasie binnenkort zou plaatsvinden⁵²⁶.

⁵²¹ D. Ogg, *England in the reign of Charles II*, p. 308.

⁵²² K.H.D. Haley, *An English Diplomat*, pp. 103-104, 109-112.

⁵²³ G. Rommelse, *The Second Anglo-Dutch War*, p. 178; Henry Bennet aan William Temple, 20 mei 1667, s.l. (ALWT, p. 163); Henry Bennet aan William Temple, 27 mei 1667, s.l. (ALWT, p. 164).

⁵²⁴ K.H.D. Haley, *An English Diplomat*, pp. 110-111.

⁵²⁵ William Temple aan Henry Bennet, 25 januari 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 22r.).

⁵²⁶ William Temple aan Henry Bennet, 5 april 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 162r. – 162v.).

William Temple verdacht de markies de Castel Rodrigo ervan de onderhandelingen te willen manipuleren om er namens Spanje voordeel uit te halen. Het zou bijvoorbeeld uitermate voordelig zijn voor Spanje als de door hen beïnvloedbare baron de Lisola als bemiddelaar zou optreden. Naast het belemmeren van het overleg zelf, geloofde de Engelse diplomaat dat de gouverneur-generaal ervoor wilde zorgen dat er in het vredesverdrag tussen de Republiek en Engeland een clausule werd opgenomen die de veiligheid van de Spaanse Nederlanden zou garanderen. Volgens Temple beweerde de landvoogd dat Charles II met een dergelijke clausule had ingestemd. Temple zag niet in waarom de Engelse afgevaardigden iets dergelijks in Breda zouden voorstellen, aangezien Frankrijk sowieso dwars zou liggen. Het garanderen van de veiligheid van de Spaanse Nederlanden was op dat moment geen prioriteit van Engeland zelf, waarmee de diplomaat niet bedoelde dat het helemaal niet van belang was voor Engeland. Integendeel, de bescherming van Spaanse Nederlanden en Spanje tegen het ambitieuze Frankrijk was ongetwijfeld in het belang van de Engelse kroon. Volgens William Temple kon het Engelse regime dat pas doen nadat het overleg in Breda succesvol was afgerond en als men er voor beloofd zou worden. De diplomaat formuleerde het zelf als volgt:

“For though it bee unquestionably our interest to protect thees countreys from falling into the French hands and in generall to support the present weakness of the Spanish crowne against the dangerous ambition of the French yett that seems a subject for our counsels and negotiations after our peace with Hollande is concluded and since the Spaniards make so much difficulty to bee our friends, I know not why wee should bee their servants with out good wages. Nor doe I doubt but after our peace with Hollande once concluded wee may sinke deepe into the Spanish treasures, if wee will undertake the protection of Flanders, and so bee well payed for an action which our owne interest makes necessary for us to performe. And besides though wee enter as seconds wee must in such a warr soon growe more considerable then our principal and share all the advantages of it, without sharing any of the dangers.”⁵²⁷

Kortom, het was belangrijker eerst de veiligheid van Engeland te garanderen door vrede te sluiten met de Republiek. Pas daarna kon Engeland Spanje te hulp schieten, wat niet alleen noodzakelijk was maar ook nog eens lucratief zou zijn. Een Franse invasie van de Spaanse Nederlanden bood volgens William Temple extra voordelen voor Engeland. Volgens hem zou Spanje via Engeland geld naar de Spaanse Nederlanden versluizen. Charles II kon van die transactie gebruik maken om voordelen te verkrijgen van Spanje, de eigen veiligheid te garanderen en wraak te nemen op Frankrijk, die Engeland volgens de diplomaat tot een oorlog met de Republiek had gedreven⁵²⁸.

Nadat Breda was aangeduid als locatie voor het overleg verliep alles snel en werden de afgevaardigden van de Republiek, Frankrijk en Engeland geselecteerd en naar Breda gezonden. De Engelse vertegenwoordigers waren Denzil Holles en Henry Coventry⁵²⁹. Zij argwaanden de Franse

⁵²⁷ William Temple aan Henry Bennet, 12 april 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 179v. – 180r.).

⁵²⁸ William Temple aan Henry Bennet, 29 april 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 208v.).

⁵²⁹De uitgaven van de Engelse ambassadeurs Henry Coventry en Denzil Hollis in verband met de vredesonderhandelingen te Breda zijn bewaard in de State Papers Flanders: An account of all such extraordinary expences gifts and gratuities as have been disbursed by the honorable Henry Coventry Esquire one of his Majesties Ambassadors Extraordinary and plenipotentiaries to meet the ambassadors and ministers of the French King, the

vertegenwoordigers, die ze ervan verdachten de onderhandelingen te willen boycotten. De partij van De Witt werd er op zijn beurt van verdacht de eigen positie te willen versterken door Engeland tot een overeenkomst te dwingen die voordelig was voor Frankrijk. De Engelsen hoopten dat verschillende provincies in de Republiek zich zouden verzetten tegen de macht van Holland, die belichaamd werd in Johan De Witt⁵³⁰. De Engelse ambassadeurs probeerden op het overleg een breuk tussen Frankrijk en de Republiek te weeg te brengen. Dit probeerde men te bereiken door alle moeilijkheden die tijdens het overleg optraden, af te schuiven op Frankrijk of op de provincie Holland⁵³¹. De Franse dreiging en de invasie van de Spaanse Nederlanden in mei 1667, terwijl de vredesonderhandelingen aan de gang waren, beschouwde het Engelse regime als een extra reden waarom de Republiek snel vrede zou willen sluiten. Engeland hoopte er eveneens gebruik van te maken om er zich voordeel mee te doen⁵³².

Terwijl het Engelse regime in de winter en het voorjaar van 1667 overtuigd was dat de vredesonderhandelingen succesvol zouden zijn, werd de Engelse vloot minder grondig voorbereid dan tijdens de vorige campagnes. Dit kwam doordat het regime onvoldoende geld had om de vloot optimaal voor te bereiden en vooral inzette op een goede afloop van het overleg in Breda. Dit was niet het geval in de Republiek, waar hun vloot net als de vorige jaren werd uitgerust. Het nalaten de Engelse vloot voor te bereiden, bleek een grote vergissing te zijn toen de vloot van de Republiek in juni de rivier de Medway opvoer, een aantal Engelse, voor anker gelegen oorlogsschepen vernielde en de Thames en Medway blokkeerde⁵³³.

Na deze klap voor de Engelsen kwam er in juli eindelijk schot in de zaak. Via Jérôme Nipho vernam het regime dat Coventry in juli met het Verdrag van Breda op weg was naar Engeland om het door Charles II te laten ratificeren⁵³⁴. De Vrede van Breda was volgens Temple niet voldoende om vriendschappelijke relaties met de Republiek op te bouwen. Dat zou enkel mogelijk zijn na verloop van tijd en nadat er extra onderhandelingen waren gevoerd. Wat de gemoederen in de Spaanse Nederlanden betrof, waar Lodewijk XIV was binnengevallen, constateerde hij dat de bevolking in de Spaanse Nederlanden het absoluut noodzakelijk vond dat Engeland vrede sloot⁵³⁵. Eens het conflict met de Republiek was beëindigd, achtte Temple het van belang dat het Engelse regime eerst stabiliteit en rust creëerde in het eigen land, vooraleer men opnieuw ten strijde trok⁵³⁶. De Engelse ministers waren niet geneigd om halsoverkop de Spaanse Nederlanden te hulp te schieten, omdat ze zo opnieuw in een militair conflict verzeild zouden geraken.

King of Denmarke and the States Generall of the United Provinces at Breda, s.d., s.l. (TNA, SP77/38, f. 28r. – 28v.); An account of all such extraordinary expences, gifts, and gratuities as have been disbursed by the Right Honorable the Lord Hollis one of his Majesties Ambassadors extraordinarie and plenipotentiaries to meet the Ambassadors and ministers of the French King, the King of Denmarke, and the States Generall of united Provinces at Breda, s.d., s.l. (TNA, SP77/38, f. 30r.).

⁵³⁰ William Temple aan Henry Bennet, 12 april 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 178r. – 178v.); L. Bittner, L. Groß, *Repertorium der diplomatischen Vertreter*, vol. 1, p. 192.

⁵³¹ William Temple aan Henry Bennet, 12 april 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 180r.).

⁵³² William Temple aan Henry Bennet, 3 juni 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 271v.); William Temple aan Henry Bennet, 6 mei 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 216r.).

⁵³³ G. Rommelse, *The Second Anglo-Dutch War*, pp. 175-181.

⁵³⁴ Jérôme Nipho aan An., 13 juli 1667, Antwerpen (TNA, SP77/37, f. 3r.).

⁵³⁵ William Temple aan Henry Bennet, 15 juli 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 9r. – 9v.).

⁵³⁶ William Temple aan Henry Bennet, 19 juli 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 16r. – 16v.).

Op 31 juli 1667 werd de Vrede van Breda officieel ondertekend en kwam de tweede Engels-Staatse oorlog tot een einde⁵³⁷. In de kolonies mocht Engeland Nieuw Nederland behouden en de Republiek Suriname en Pulau Run. Op zee moesten de schepen van de Republiek hun vlag laten zakken als men Engelse *men of war* tegenkwam. De Act of Navigation werd versoepeld, waardoor de Republiek Duitse goederen naar Engeland mocht transporteren. Terwijl het eerste het principe van de *Mare Britannicum* onderbouwde, was de versoepeling van de Act of Navigation een afbreuk ervan en in het voordeel van de Republiek⁵³⁸.

Jonathan Israel wijtte het Engelse verlies vooral aan economische oorzaken, namelijk aan de niet langer betaalbare kosten en de zo goed als verlamde Engelse handel. Samen met de verliezen in de handel en scheepvaart, de pestepidemie en de Grote Brand van Londen stapelden de problemen zich op. De aanval van de Republiek op de Medway in juni 1667 vormde de genadeslag⁵³⁹. Ook volgens Gijs Rommelse was het vredesverdrag noodzakelijk voor het Engelse regime omwille van een economische depressie die onder mee was veroorzaakt door de pest, de Grote Brand van Londen en de confrontaties op zee. Het Engelse regime had zich bovendien zeer onpopulair gemaakt bij de bevolking. Het Parlement onderzocht wat er voor had gezorgd dat de oorlog in de soep was gedraaid. Verschillende politici moesten er de prijs voor betalen, waarvan de belangrijkste kanselier Hyde was. De kanselier nam ontslag, maar wilde niet volledig van de politieke scène verdwijnen, tot ongenoegen van sommige politieke facties. Zij beschuldigden Hyde van verraad en omkoperij. Uiteindelijk was Hyde genoodzaakt Engeland te verlaten en de rest van zijn leven in ballingschap in Frankrijk te leven⁵⁴⁰. Na het vertrek van de voornaamste politicus werd Henry Bennet de belangrijkste man aan het hof.

Tijdens de tweede Engels-Staatse oorlog trad er een verschuiving op in het vijandsbeeld van de Engelsen. Terwijl bij de uitbraak van de oorlog de Republiek werd beschouwd als de aartsvijand, werden de Engelsen zich steeds bewuster van de gevolgen van de toename van de macht van Frankrijk. Dit in tegenstelling tot de bewering van Kenneth Haley, die stipuleerde dat Charles II nooit bezorgd was over de Franse expansie⁵⁴¹. Ondanks het toenemend vijandig standpunt van de Engelsen tegenover Frankrijk, bereikten Charles II en Lodewijk XIV in de winter van 1667 een onderlinge overeenkomst waarbij de koningen elkaar beloofden een jaar lang niets te ondernemen dat inging tegen de belangen van de ander. Het was waarschijnlijk uit pragmatische overwegingen dat de Engelse vorst dit akkoord bereikte met het Franse regime.

Ondertussen bleef de Franse dreiging voor de Spaanse Nederlanden reëel. Sommige Engelsen beseften dat de Engels-Staatse oorlog Frankrijk de perfecte omstandigheden bood om de Spaanse Nederlanden aan te vallen, aangezien noch Engeland, noch de Republiek in staat zou zijn Spanje te hulp te schieten. Sommige anderen, zij het een minderheid, geloofden niet dat Frankrijk een oorlog zou starten terwijl men nog was verwickeld in een oorlog met Engeland en voordat men een overeenkomst had bereikt met het Engelse regime omtrent de Spaanse Nederlanden. Nadat Lodewijk XIV en Charles II tot een

⁵³⁷ William Temple aan Henry Bennet, 2 augustus 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 44r.); Thomas Downton aan An., 2 augustus 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 46r.).

⁵³⁸ G. Rommelse, *The Second Anglo-Dutch War*, pp. 186-187.

⁵³⁹ J.I. Israel, *De Republiek*, pp. 852-853.

⁵⁴⁰ G. Rommelse, *The Second Anglo-Dutch War*, pp. 189-193.

⁵⁴¹ K.H.D. Haley, *An English Diplomat*, p. 32.

compromis waren gekomen, viel Lodewijk XIV de Spaanse Nederlanden binnen in mei 1667. Het Engelse regime kon de Spaanse Nederlanden pas te hulp schieten nadat men vrede had gesloten met de Republiek en Frankrijk, ondanks dat de bescherming van het gebied ook in hun belang was.

De Spaanse Nederlanden speelden op hun beurt een rol in het overleg te Breda. De strategie van het Engelse regime was een wig te drijven tussen Frankrijk en de Republiek. Daarnaast probeerde men de Franse dreiging en de uiteindelijke invasie in mei te benutten om de Republiek onder druk te zetten. Dit was echter ijdele hoop, aangezien de Republiek niet op haar kop liet zitten en in juni 1667 Engeland een zware klap verkocht met de aanval op de Medway.

Deel 4
De Devolutieoorlog, 1667-1668

4.1. De aanloop naar de Devolutieoorlog

4.1.1. De Spaanse Successie en het devolutierecht

De ambities van Lodewijk XIV om de Spaanse Nederlanden te annexeren werden reeds verscheidene keren aangehaald. Die waren gebaseerd op het huwelijk van de Franse vorst met de Spaanse prinses Maria Teresa in 1659 (cfr. supra). Zij was het enige overlevende kind uit het eerste huwelijk van Filips IV. Uit zijn tweede huwelijk overleefden er nog één dochter, Margaretha Theresia en één zoon, de ziekelijke troonopvolger Carlos. Na de dood van Filips IV bestuurde zijn tweede vrouw, Maria Anna van Oostenrijk, in naam van haar zoon als regentes het land. Reeds voor de dood van Filips IV beseften men in Europa dat de lijn van de Spaanse Habsburgers tot een einde kon komen, waardoor de Spaanse opvolging in het gedrang kwam. Deze problemen rond de Spaanse erfopvolging bleven een belangrijke en onzekere factor gedurende de zeventiende en het begin van de achttiende eeuw. Des te meer de gezondheid van de enige mannelijke erfopvolger, Carlos, zeer zwak was⁵⁴².

Aangezien het in 1665 zeer waarschijnlijk was dat de vier jaar oude Carlos II, die de bijnaam “de behekste” kreeg, snel zou sterven, was de vraag wie de volgende in lijn was om de Spaanse kroon te erven. Carlos’ overlevende zussen, Maria Teresa en Margaretha Theresia waren respectievelijk getrouwd met Lodewijk XIV en de Habsburgse keizer Leopold I. Het was in de eerste plaats via hen dat de Spaanse kroon zou worden doorgegeven als Carlos kinderloos kwam te sterven. Maar in de plaats dat de oudste dochter eerst zou komen, namelijk de Franse koningin Maria Teresa, had Filips IV in zijn testament bepaald dat de kroon binnen de Habsburgse dynastie moest blijven en dus naar de nakomelingen van zijn zus Maria Anna zouden overgaan, aangezien zijn dochter Margaretha Theresia op dat moment nog niet was gehuwd met keizer Leopold I⁵⁴³. Op die manier kwam de Spaanse kroon ook bij keizer Leopold I terecht, aangezien hij de enige overlevende zoon was van Maria Anna. De Engelsen geloofden dat de Spaanse Nederlanden een onderdeel zouden vormen van de bruidsschat van Margaretha Theresia⁵⁴⁴.

Leopold I was afkomstig van de Oostenrijkse tak van de Habsburgers en als keizer een belangrijke speler op het Europese spelbord. De familiebanden met de Spaanse Habsburgers werden versterkt door diens huwelijk met Carlos’ zus Margaretha Theresia. Als Oostenrijks Habsburger en echtgenoot van de Spaanse prinses kon de keizer ook aanspraak maken op de Spaanse erfenis. Filips IV had bovendien in zijn testament vastgelegd dat de Spaanse kroon binnen de Habsburgse dynastie moest blijven. De keizer kon door zijn verwantschap met het Spaanse koningshuis voor het Engelse regime een waardevolle bondgenoot kon zijn als Carlos II kinderloos kwam te sterven.

Reeds in 1666 opperde William Temple dat de komst van de keizerlijk gezant, de baron de Lisola, kon worden benut om een alliantie met de Habsburgse keizer te creëren. Leopold I was niet alleen een waardevolle bondgenoot omdat hij keizer was van het Heilig Roomse Rijk, maar ook omdat hij in de toekomst eveneens vorst van Spanje kon worden en bijgevolg ook de leider van de Spaanse Nederlanden. Een alliantie met de keizer, zo redeneerde Temple, zou Engeland niets kosten en kon

⁵⁴² F. Dhondt, “Entre droit privé et droit international”, pp. 1-3, 6.

⁵⁴³ F. Dhondt, “Entre droit privé et droit international”, pp. 6-7.

⁵⁴⁴ William Temple aan Henry Bennet, 21 september 1666, Brussel (TNA, SP77/35, f. 128r.).

ervoor zorgen dat de relaties met hun mogelijks nieuwe buur verbeterden⁵⁴⁵. De staatssecretaris was echter niet overtuigd door Temples pleidooi. Het Engelse regime geloofde in september 1666 dat een alliantie met Spanje echter voordeliger en sneller zou zijn dan het onderhandelen van een alliantie met de keizer⁵⁴⁶.

Terwijl Leopold I in een goede positie zat om de Spaanse kroon te erven, probeerde Lodewijk XIV via zijn huwelijk met het oudste overlevende kind van de Spaanse vorst delen van het Spaanse rijk op te eisen. Terwijl in Frankrijk een vrouw nooit de troon kon bestijgen, was dit in Spanje niet het geval en moest een Spaanse prinses vooraleer ze huwde, afstand doen van haar erfenis. Op die manier kon noch zij, noch haar nakomelingen aanspraak maken op de Spaanse troon⁵⁴⁷. In het huwelijkscontract met Lodewijk XIV was er echter een speciale clausule opgenomen waarin de Fransen als voorwaarde stelden dat als de Spanjaarden de bruidsschat van 500 000 écus d'or niet betaalden, de prinses haar erfrechten toch behield⁵⁴⁸. Deze bruidsschat werd nooit door de Spaanse kroon betaald, wat volgens Frederik Dhondt eerder de regel was dan de uitzondering. Lodewijk XIV gebruikte het feit dat de bruidsschat niet was betaald als een argument om te beweren dat Maria Teresa haar erfrechten nog bezat en bijgevolg recht had op delen van het Spaanse grondgebied, met name de Spaanse Nederlanden⁵⁴⁹.

Na de dood van Filips IV vreesden de Spanjaarden dat Lodewijk XIV in naam van zijn vrouw het Spaanse gebied zou opeisen⁵⁵⁰. Ondertussen woedde de tweede Engels-Staatse oorlog, op dewelke de dood van de Spaanse monarch ook een effect had (cfr. supra). Zowel Spanje als andere staten, waaronder Engeland en de Republiek, vreesden dat de Franse vorst van de tweede Engels-Staatse oorlog gebruik zou maken om de Spaanse Nederlanden binnen te vallen⁵⁵¹. Lodewijk XIV zou de Spaanse Nederlanden pas in 1667 aanvallen, maar zijn doel was in 1665 al duidelijk.

Voordat Lodewijk XIV de Spaanse Nederlanden in mei 1667 binnenviel, werd de oorlog reeds uitgevochten op papier. Lodewijk XIV probeerde de claims van zijn echtgenote te onderbouwen, ondanks dat Carlos II nog in leven was en Filips IV had bepaald dat als zijn opvolger kinderloos stierf de kroon zou worden doorgegeven aan de Oostenrijkse Habsburgers. Voor de Spaanse juristen was Maria Teresa's afzwering van haar erfrechten echter permanent, tenzij al haar kinderen stierven⁵⁵². De Franse juristen deden hun best om te bewijzen dat de afzwering van Maria Teresa's erfrechten ongeldig was. In februari 1667 publiceerde de Franse ambassadeur te Madrid het huwelijkscontract van Lodewijk XIV en Maria Teresa. Het belangrijkste manifest was echter *Le Traité des droits de la reine* waarin de claims van Maria Teresa juridisch werden onderbouwd⁵⁵³. Het traktaat moet worden gezien als Lodewijks legitimatie voor zijn dreigende invasie, waarbij de vorst het recht manipuleerde in zijn

⁵⁴⁵ William Temple aan Henry Bennet, 21 september 1666, Brussel (TNA, SP77/35, f. 128r.).

⁵⁴⁶ Henry Bennet aan William Temple, 1 oktober 1666, s.l. (ALWT, p. 98).

⁵⁴⁷ F. Dhondt, "Entre droit privé et droit international", p. 3.

⁵⁴⁸ A. Fraser, *Lodewijk XIV*, p. 87.

⁵⁴⁹ F. Dhondt, "Entre droit privé et droit international", pp. 4-5.

⁵⁵⁰ F. Dhondt, "Entre droit privé et droit international", p. 6.

⁵⁵¹ John Ford aan An., 1 februari 1666, Brugge (TNA, SP77/34, f. 44r.); An., 2 april 1666, s.l. (TNA, SP77/34, f. 148r); An., 9 juni 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 280v.).

⁵⁵² F. Dhondt, "Entre droit privé et droit international", p. 6.

⁵⁵³ Dhondt schrijft het traktaat toe aan Antoine Bilain in navolging van het onderzoek van Delphine Montariol. A. Bilain, *Traité des droits de la reine tres-Chrétienne, sur divers états de la monarchie d'Espagne*, Parijs, Imprimerie Royale, 1667, 216 p. ; F. Dhondt, "Entre droit privé et droit international", p. 7.

voordeel⁵⁵⁴. De Spaanse vertaling van het traktaat werd in mei 1667 naar de Spaanse koningin-regentes gestuurd als een oorlogsmanifest⁵⁵⁵. Voordien had Lodewijk XIV al een expresbrief naar de regentes gestuurd, waarin hij zijn ontevredenheid uitte over het feit dat Spanje de rechten van Maria Teresa op de Spaanse Nederlanden ongeldig had verklaard⁵⁵⁶. De twee grote argumenten die door de Fransen werden uitgewerkt betroffen de geldigheid van de eed waarmee Maria Teresa afstand had afgedaan van haar erfrechten en het devolutierecht, op basis waarvan de Franse koningin recht zou hebben op delen van de Spaanse Nederlanden⁵⁵⁷.

Het argument betreffende de redenen waarom Maria Teresa haar erfrechten behield, werd ondersteund door juridische principes die men uit verschillende rechtssystemen haalde. Het belangrijkste punt betrof de bruidsschat. Volgens het juridische principe kon een dochter mits ze een degelijke bruidsschat ontving, via een eed afstand doen van haar opvolgingsrechten. Het feit dat de infante op het moment van die eedaflegging nog geen bruidsschat had ontvangen en dat die ook nooit betaald was, maakte de eed volgens de Franse juristen ongeldig. Daarnaast werden er nog argumenten aangehaald betreffende de manier waarop de volgorde van de erfopvolging kon worden aangepast en over de minderjarigheid van de infante op het moment van de eedaflegging. De prinses was echter minderjarig volgens de Franse normen en niet volgens de Spaanse. Volgens Dhondt trokken de Franse juristen een rookgordijn op om de zwakke punten van hun argument te verhullen⁵⁵⁸.

Het devolutierecht, een gewoonterechtelijke bepaling waaraan de Devolutieoorlog haar naam te danken heeft, vormde een cruciaal onderdeel van het argument waarom Maria Teresa recht had op delen van het Spaanse territorium. Ook al beweerde Lodewijk XIV dat zijn echtgenote haar Spaanse erfrechten behield, dan nog kon ze haar erfenis niet zomaar claimen, aangezien haar halfbroer Carlos II nog in leven was. De oplossing die de Franse juristen voor dit dilemma vonden was het devolutierecht, een gewoonterechtelijke bepaling die van kracht was in bepaalde delen van de Zuidelijke Nederlanden. Concreet hield het devolutierecht in dat een dochter uit een eerste huwelijk voorging in de erfenis op een zoon uit een tweede huwelijk. Als men dit toepaste op de Spaanse kwestie, betekende dit dat Maria Teresa voorging op Carlos II. Lodewijk XIV kon vervolgens als echtgenoot de gebieden van zijn wederhelft besturen. Desondanks claimde Lodewijk XIV niet het volledige Spaanse territorium. Hij meende dat de rechten van zijn vrouw van toepassing waren op de gebieden waar het devolutierecht van kracht was. In ruil voor die gebieden beloofde hij dat de Franse koningin geen andere Spaanse gebieden meer zou opeisen. Hierbij ging het slechts om bepaalde delen van de Spaanse Nederlanden, waaronder het hertogdom Brabant samen met enkele andere hertogdommen, graafschappen en heerlijkheden⁵⁵⁹.

Het Franse traktaat kreeg internationaal veel tegenwerking. De Spanjaarden publiceerden verschillende traktaten om het Franse regime en juristen van antwoord te dienen. De Spaanse ambassadeur in de Republiek, werd door de koningin-regentes opgedragen om na de publicatie van het huwelijkscontract van Lodewijk XIV en Maria Teresa door de Fransen, het traktaat van de jurist Petrus Stockmans te

⁵⁵⁴ F. Dhondt, "Entre droit privé et droit international", p. 12.

⁵⁵⁵ F. Dhondt, "Entre droit privé et droit international", p. 7.

⁵⁵⁶ Lodewijk XIV aan de koningin-regentes, 8 mei 1667, Saint-Germain (CCE, dl. 5, p.31).

⁵⁵⁷ F. Dhondt, "Entre droit privé et droit international", p. 7.

⁵⁵⁸ F. Dhondt, "Entre droit privé et droit international", pp. 8-9.

⁵⁵⁹ F. Dhondt, "Entre droit privé et droit international", pp. 10-11.

publiceren. De Gamarra moest er in de Republiek eveneens op blijven wijzen dat Lodewijk XIV geen aanspraak kon maken op Brabant en Henegouwen, waar het devolutierecht gold⁵⁶⁰.

De bekendste criticus was echter de baron de Lisola, de keizerlijke afgezant die al eerder ter sprake kwam. Hij publiceerde in 1667 een antwoord op het Franse *Traité* getiteld *Le Bouclier d'Etat et de justice contre le dessein manifestement découvert de la Monarchie Universelle*⁵⁶¹. Het traktaat had enorm veel weerklank in Europa en werd hetzelfde jaar nog uitgegeven in het Latijn, Engels en Nederlands⁵⁶². Het is opmerkelijk dat de Engelse vertaling uit 1667 gebeurde in opdracht van de staatssecretaris Henry Bennet, waardoor de snelle vertaling van dit traktaat, dat de aanspraken van Lodewijk XIV ontkrachtte, kan worden beschouwd als een politiek statement van het Engelse regime ten aanzien van de Franse claims op de Spaanse Nederlanden⁵⁶³. Het traktaat van de Lisola werd verschillende malen herdrukt, wat een aanduiding kan zijn voor de populariteit en het belang ervan.

Het traktaat van de Lisola probeerde het argument uit het *Traité* te ontcrachten door te focussen op de incoherentie ervan, met name de toepassing van aspecten uit het privérecht op het internationaal recht. Zo was het devolutierecht geen algemeen recht en kon het volgens de keizerlijke diplomaat niet gebruikt worden om algemene claims te maken. De baron viel het *Traité* ook op andere punten aan. Zo had de Franse vorst bijvoorbeeld geen rekening gehouden met de Transactie van Augsburg (1548) en de Pragmatieke Sanctie (1549) waarmee keizer Karel V de Spaanse Nederlanden voor altijd had verenigd en een onderdeel had gemaakt van de Bourgondische Kreits. Het was door de Pragmatieke Sanctie niet mogelijk om de samenstelling van de Spaanse Nederlanden te veranderen. Mocht Lodewijk XIV dat toch doen dan achtte hij zichzelf, volgens de Lisola, in staat om de wetten te veranderen als hij het nodig vond. Als Lodewijk XIV het grootste deel van de Spaanse Nederlanden zou inpalmen, omdat daar het devolutierecht van kracht was, zou de monarch niet alleen de Pragmatieke Sanctie met de voeten treden, maar ook de Spaanse soevereiniteit schenden.

Indien Lodewijk XIV toch de Spaanse Nederlanden zou binnenvallen dan betekende dit een gewelddadige en onrechtvaardige indringing van het territorium⁵⁶⁴. Daarenboven brak de vorst ook de Vrede van de Pyreneeën, alsook de ongeschreven regel dat pacten dienden te worden nageleefd. Volgens de Lisola was het argument dat de bruidsschat niet betaald was nonsens, aangezien men het

⁵⁶⁰ De koningin-regentes aan Don Esteban de Gamarra, 23 februari 1667, Madrid (CCE, dl. 5, p. 28); Don Esteban de Gamarra aan de koningin-regentes, 29 maart 1667, Den Haag (CCE, dl. 5, p. 29); P. Stockmans, *Deductie, waar uyt met klare ende bondige bewijs-redenen getoont en beweesen wordt, datter geen Recht van Devolutie is, in het Hertogdom van Brabant, noch ook in de andere Provintien van Nederlandt, ten regarde van de Princen der selfde, gelijk eenige getracht hebben te bewijzen ende staande te houden*, Amsterdam, Jacob Vinckel, 1667, 12 p.

⁵⁶¹ F. de Lisola, *Bouclier d'Etat et de justice contre le dessein manifestement découvert de la monarchie universelle, sous le vain pretexte des pretensions de la reyne de France*, s.l., s.n., 1667, 251 p.

⁵⁶² Namelijk als: F. de Lisola, *Clypevs Politico-juridicus, Contra Manifestè Patefactam Monarchiæ Universalis Adstruendæ Machinationem, Vano Jurium Serenissimæ Galliarum Reginæ Colore Palliatam*, Brussel, François Foppens, 1667, 141 p.; F. de Lisola, *The Buckler of State and Justice against the design manifestly discovered of the Universal monarchy under the vain pretext of the Queen of France her pretensions*, Londen, James Flesher, 1667, 311 p.; F. de Lisola, *Verdediging van Staet van Gerechtigheit; tegen het baerblijckelijck ontdeckt voorneemen der gantsche Monarchie, onder d'ydele deckmantel der pretention, of eysschingen van de koningin van Vranckrijck*, Amsterdam, Jacob Vinckel, 1667, 100 p.

⁵⁶³ In het traktaat werd in naam van Bennets secretaris meegedeeld: "Whitehall, September 19 1667 [O.S.]. Let this translation be printed. By the appointment of the Right Honourable the Lord Arlington, His Majesties Principal Secretary of State."; F. de Lisola, *The Buckler of State*, titelblad.

⁵⁶⁴ F. Dhondt, "Entre droit privé et droit international", p. 14; F. de Lisola, *Bouclier d'état*, p. 44.

huwelijkscontract in zijn geheel moest beschouwen en niet moest focussen op aparte onderdelen. De enige maatregel die getroffen kon worden omdat de bruidsschat niet betaald was, was er voor te zorgen dat Spanje dat wel deed, maar met interest. Volgens Dhondt wilde de Lisola aantonen dat contracten dienden om de maatschappelijke orde te bewaren. Dergelijke contracten brachten voor beide partijen voordelen met zich mee, zolang men zich ook aan de verplichtingen ervan hield. De Vrede van de Pyreneeën bracht het voordeel met zich mee dat Frankrijk Spaans territorium verkreeg, maar in ruil daarvoor moest de nieuwe Franse koningin afstand doen van haar rechten op de Spaanse kroon. De echte inzet van de Vrede van de Pyreneeën was het beschermen van de machtsbalans in Europa⁵⁶⁵. Om het probleem rond de geldigheid van Lodewijk XIV's claims voorgoed op te lossen, moest de monarch volgens de Baron de Lisola verschijnen voor het keizerlijke *Reichskammergericht*, aangezien de Spaanse Nederlanden deel uit maakten van het Heilig Roomse Rijk. Zelfs als Maria Teresa over delen van het gebied zou mogen regeren, dan nog zou ze dit onder het gezag van de Spaanse vorst doen.

De uiteindelijke conclusie van het traktaat van de baron de Lisola ging verder dan louter de rechtsgeldigheid van de Franse claims en een invasie van de Spaanse Nederlanden. Volgens de diplomaat was het finale doel van Lodewijk XIV een universele monarchie te creëren om zo Europa te domineren, wat betekende dat de machtsbalans verstoord zou worden⁵⁶⁶. William Temple deelde de Lisola's oordeel over de Franse monarch en betreurde het dat de Republiek, tegen wie Engeland op dat moment nog steeds oorlog voerde, zich onderwierp aan de wil van Frankrijk. Concreet vond de Engelse diplomaat dat Lodewijk XIV absolute heerschappij nastreefde in Europa door zichzelf naar voren te schuiven als de bemiddelaar in alle conflicten. Dit probeerde de Franse vorst te bereiken door zijn eigen rijkdom te gebruiken en door hem gecorrumpeerde ministers te installeren aan alle Europese hoven. Het vertrouwen dat de Republiek in de Franse monarch plaatste tijdens de Engels-Staatse oorlog, was volgens William Temple misplaatst, omdat het juist in het belang van Lodewijk XIV was hen te vernietigen. De Franse vorst keurde, volgens Temple, ook de glorie van Charles II af en wilde koste wat kost Engeland de dieperik in helpen. De toenaderingen van Frankrijk tot Engeland en tot Spanje om in hun conflicten te bemiddelen, waren volgens hem bedoeld om beide staten te verzwakken⁵⁶⁷.

Het traktaat van de Lisola werd in hetzelfde jaar vertaald naar het Engels en had op die manier ongetwijfeld ook een invloed op de publieke opinie in Engeland. Charles-Edouard Levillain concludeerde aan de hand van de correspondentie van de Franse diplomaat Ruvigny dat men in Londen vijandig stond ten opzichte van Frankrijk, waarvan men vreesde dat die een universele monarchie nastreefde⁵⁶⁸. De baron schreef zelf in april 1667 aan de Engelse staatssecretaris over de ongegrondheid van de claims van de Franse monarch op Spaanse gebieden⁵⁶⁹. De staatssecretaris ontving dergelijke kritiek niet alleen via traktaten, maar ook via brieven van zijn correspondenten. De belangrijkste brief die in de *State Papers Flanders* is bewaard en die kritiek geeft op de claims van Lodewijk XIV is een afkomstig van een anonieme auteur die uitgebreid argumenteerde waarom de claim van het Franse regime ongeldig was. De inhoud van de brief komt grotendeels overeen met het eerder vermelde

⁵⁶⁵ F. Dhondt, "Entre droit privé et droit international", pp. 15-16.

⁵⁶⁶ F. Dhondt, "Entre droit privé et droit international", pp. 16-17.

⁵⁶⁷ William Temple aan Henry Bennet, 24 december 1666, Brussel (TNA, SP77/35, f. 333r. – 333v.); William Temple aan Henry Bennet, 16 november 1666, Brussel (TNA, SP77/35, f. 247r. – 247v.).

⁵⁶⁸ C. Levillain, *Vaincre Louis XIV*, p. 136.

⁵⁶⁹ Baron de Lisola aan Joseph Williamson, 26 april 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 204r. – 204v.).

traktaat van Petrus Stockmans. Het document is slechts gedeeltelijk bewaard in de band van 1660-1665, maar is niet gedateerd⁵⁷⁰. De inhoud van de brief komt perfect overeen met een anonieme publicatie uit 1667 getiteld: *A Deduction wherein is proved by most clear Arguments, that the Right of Devolution hath no place among soveraign princes of the Low Countreys, as some have gone about to perswade: And that the delay of paying the French Queen's dowry doth not annull the renunciation which she made at her marriage*⁵⁷¹. De uitgever van het pamflet was Richard Royston, de koninklijke boekenverkoper⁵⁷². De publicatie ervan door de koninklijke boekenverkoper en de aanwezigheid van het handgeschreven document in de *State Papers Flanders*, doet vermoeden dat het Engelse regime de publicatie steunde en misschien zelfs had bevolen.

De anonieme auteur argumenteerde dat de Fransen zich niet op het devolutierecht konden beroepen om te bewijzen dat Maria Teresa recht had op delen van de Spaanse Nederlanden, want mannelijke erfgenamen gingen altijd voor op vrouwelijke. Om dit te bewijzen nam de auteur de opvolgingsrechten van het hertogdom Brabant onder de loep, aangezien het devolutierecht een Brabantse gewoonterechtelijke bepaling was. De oudste opvolgingsrechten hielden volgens de auteur in dat na de dood van alle mannelijke erfgenamen, de vrouwelijke erfgenamen de volgende in lijn waren. Indien Brabant niet over een dergelijke wet beschikt had, dan zou men volgens hem beroep hebben gedaan op de universele wet van alle staten betreffende het erven van koninkrijken en heerlijkheden. In die universele wet werden vrouwen oftewel volledig uitgesloten of konden ze enkel erven als er geen mannelijke erfgenaam overbleef⁵⁷³. Op die manier was het voor de auteur duidelijk dat Maria Teresa niets kon erven zolang Carlos II nog leefde.

Het devolutierecht, een gewoonterechtelijke bepaling uit het privaatrecht, kon men bovendien niet toepassen op de koninklijke opvolging, aangezien het privaat- en het publiekrecht twee verschillende domeinen waren⁵⁷⁴. Bijgevolg kon Maria Teresa geen aanspraak maken op delen van de Spaanse Nederlanden op basis van het devolutierecht. Hierover waren volgens de auteur zowel verschillende beleidsvoerders als juristen het eens. Bovendien waren vrouwen niet geschikt om een bestuurlijke functie uit te oefenen. De auteur deed ook beroep op de geschiedenis van Brabant en andere delen van Europa om aan te duiden dat er nooit eerder een vrouwelijke erfgenaam was verkozen boven een mannelijke⁵⁷⁵. Het verkeerde gebruik van het devolutierecht door de Franse juristen weet hij aan een verkeerd begrip ervan. Het devolutierecht diende volgens hem om ervoor te zorgen dat kinderen uit een eerste huwelijk niet vervreemd werden van hun rechtmatige erfenis⁵⁷⁶.

⁵⁷⁰ An., s.d., s.l. (TNA, SP77/33, f. 203r.); P. Stockmans, *Deductie, waar uyt met klare ende bondige bewijsredenen getoont en beweesen wordt, datter geen Recht van Devolutie is, in het Hertogdom van Brabant*, 12 p.

⁵⁷¹ An., *A deduction wherein is proved by most clear Arguments, that the Right of Devolution hath no place among soveraign princes of the Low Countreys, as some have gone about to perswade: And that the delay of paying the French Queen's dowry dot not annull the renunciation which she made at her marriage*, Londen, Richard Royston, 1667, 28 p.

⁵⁷² H.R. Tedder, *Royston, Richard*, in: <<http://www.oxforddnb.com/view/article/24240>>, geraadpleegd op 20.05.2016.

⁵⁷³ An., s.d., s.l. (TNA, SP77/33, f. 203v. - 204r.).

⁵⁷⁴ An., s.d., s.l. (TNA, SP77/33, f. 203r. - 205r.); An., *A deduction*, pp. 18, 22, 25.

⁵⁷⁵ Bijvoorbeeld Savoye. An., s.d., s.l. (TNA, SP77/33, f. 204r. - 207r.); An., *A deduction*, p. 19.

⁵⁷⁶ An., *A deduction*, pp. 22-24.

Vervolgens ontcrachte de anonieme auteur het Franse argument verder door te verwijzen naar de Pragmatieke Sanctie uit 1549, waarbij de Zuidelijke Nederlanden werden verenigd en niet langer konden worden gesplitst door problemen in de erfopvolging. Keizer Karel zou er bovendien voor gezorgd hebben dat de erfopvolging in de verschillende delen van het grondgebied geüniformiseerd werd. Het was volgens de auteur onmogelijk dat keizer Karel en diens wijze adviseurs geen rekening hadden gehouden met het devolutierecht⁵⁷⁷.

Wat de clause van de betaling van de bruidsschat betrof, verklaarde de auteur net als de baron de Lisola dat als de betaling ervan niet gebeurde dit niet betekende dat het volledige contract niet langer rechtsgeldig was, maar dat de berokkende schade moest worden vergoed. Maria Teresa was namelijk gebonden aan de afspraak door de overeenkomst en niet door de betaling van de bruidsschat. Met andere woorden, de bruidsschat moest toch nog betaald worden met een interest erbovenop. Indien, in een extreem geval, ze toch aanspraak maakte op de erfenis, moest men de schuldenaren een extra termijn bieden om de bruidsschat toch te kunnen betalen⁵⁷⁸.

Tot slot ging de auteur dieper in op de door Maria Teresa afgelegde eed. Daarin had Maria Teresa gezworen nooit aanspraak te maken op Spaans grondgebied om de vrede in Europa te bewaren⁵⁷⁹. Beide partijen waren namelijk in het huwelijkscontract overeengekomen dat de machtsbalans tussen de Franse en Spaanse kroon moest worden behouden en dat de staten nooit mochten worden samengevoegd. Het contract vermeldde specifiek dat Maria Teresa nooit aanspraak kon maken op Spaans grondgebied, ondanks wetten en gewoonterechtelijke bepalingen die dat wel zouden mogelijk maken. Deze clause toonde aan dat Frankrijk geen gebruik kon maken van specifieke wetten, zoals het devolutierecht. Het machtsevenwicht tussen Frankrijk en Spanje moest koste wat kost worden behouden⁵⁸⁰. De vorm van de eed was volgens de auteur eveneens correct en rechtsgeldig⁵⁸¹.

Kortom, de anonieme schrijver van het pamflet argumenteerde dat de eed van Maria Teresa waarin ze afstand deed van haar opvolgingsrechten geldig was. De Franse juristen baseerden zich onterecht op het devolutierecht om Maria Teresa's claim te onderbouwen. Ten eerste, omdat mannelijke erfgenamen steeds voorgingen op vrouwelijk nakomelingen. Carlos II ging dus voor op zijn oudere halfzus Maria Teresa⁵⁸². Ten tweede, omdat een bepaling uit het privaatrecht niet toepasbaar was op het publieke domein. Het devolutierecht kon dus niet worden toegepast in de opvolging van vorsten en andere noble functies. Ten derde kon Maria Teresa geen beroep doen op het devolutierecht om delen van de Spaanse Nederlanden te erven, omdat keizer Karel V met de Pragmatieke Sanctie het gebied één en ondeelbaar had gemaakt. Wat de onbetaalde bruidsschat betrof, oordeelde de auteur dat dit onvoldoende was om het huwelijkscontract en bijgevolg ook de afzwering van Maria Teresa's opvolgingsrechten nietig te verklaren. Ten eerste bepaalde de bruidsschat niet de geldigheid van het contract. Ten tweede waren in het contract extra clauses opgenomen die bepaalden dat Maria Teresa en haar nakomelingen werden

⁵⁷⁷ An., s.d., s.l. (TNA, SP77/33, f. 206r. – 207v.).

⁵⁷⁸ An., *A deduction*, pp. 20-21.

⁵⁷⁹ An., *A deduction*, p. 18.

⁵⁸⁰ An., *A deduction*, pp. 25-26.

⁵⁸¹ An., *A deduction*, p. 19.

⁵⁸² An., *A deduction*, p. 17.

uitgesloten van de Spaanse erfopvolging om het machtevenwicht tussen Frankrijk en Spanje te garanderen.

Het is interessant dat een dergelijk discours bewaard is in de State Papers Flanders en dat het overeenkomt met een pamflet dat erop gericht was de claims van Lodewijk XIV te ontkrachten. Het toont aan dat de correspondenten met het Engelse hof en de publieke opinie bezorgd waren over de claims van Lodewijk XIV. Samen met de door Bennet geautoriseerde vertaling van *le Bouclier d'état* en het door Richard Royston uitgegeven pamflet zijn het sterke indicatoren dat het Engelse regime zich zorgen maakte over de toekomst van de Spaanse Nederlanden en het expansieve Frankrijk.

4.1.2. De Franse dreiging in 1667

De voorbereidingen in de Spaanse Nederlanden en de toenemende dreiging vanuit Frankrijk tijdens de tweede Engels-Staatse oorlog werden al grotendeels besproken. Het in paraatheid brengen van het leger en de verdedigingswerken door de landvoogd, met onder andere de rekrutering van soldaten en de bouw van Charleroi, werden kort aangehaald. Toch zal er hier nog worden ingegaan op de voorbereidingen in de Spaanse Nederlanden voor de Franse invasie en de Engelse reactie op de toenemende dreiging van Frankrijk in 1667.

Eerst en vooral is het belangrijk nogmaals te benadrukken dat Lodewijk XIV's doel om de Spaanse Nederlanden te annexeren zeker terugging tot het begin van de Engels-Staatse oorlog. Internationale waarnemers vreesden dat de Franse koning het gebied zou overrompelen van zodra de Spaanse koning overleed. Na de dood van Filips IV op 17 september 1665 schoot de gouverneur-generaal van de Spaanse Nederlanden in actie om de verdediging van het gebied op punt te zetten. De landvoogd liet er geen gras over groeien en versterkte in de herfst van 1665 nog verschillende garnizoenen aan de zuidelijke grens⁵⁸³. De voorbereidingen werden verdergezet in 1666 met onder andere de bouw van Charleroi en de verdere rekrutering van soldaten. De Engelse correspondenten en vertegenwoordigers in de Spaanse Nederlanden deelden ondertussen de angst van de lokale bevolking betreffende een Franse invasie. William Temple en Edmond Custis vreesden in de zomer van 1666 dat Frankrijk gebruik zou maken van de tweede Engels-Staatse oorlog om met een sterk leger het gebied binnen te vallen⁵⁸⁴. Het feit dat de Franse koning na het overlijden van Filips IV de Spaanse Nederlanden niet binnenviel en dat ook niet deed gedurende de volgende twee jaren werd door een Engelse observator terecht een mirakel genoemd⁵⁸⁵.

In het najaar van 1666 begon Frankrijk grootse voorbereidingen te treffen en geheime beraadslagingen te houden, tot grote schrik van de bevolking in de Spaanse Nederlanden. Het Franse regime stuurde eveneens een eerste expresbrief naar Madrid om Brabant en Henegouwen op te eisen. Indien Spanje deze niet afstond zou Frankrijk hen daartoe dwingen⁵⁸⁶. William Temple stuurde hoogstwaarschijnlijk een kopie van de expresbrief in december 1666 naar Henry Bennet, omdat de internationale plannen van

⁵⁸³ Don Esteban de Gamarra aan de markies de Castel Rodrigo, 6 oktober 1665, Den Haag (CCE, dl. 5, p. 4); De markies de Castel Rodrigo aan de koningin-regentes, 8 oktober 1665, Brussel (CCE, dl. 5, p. 4).

⁵⁸⁴ William Temple aan Henry Bennet, 18 mei 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 218v.); Edmond Custis aan Joseph Williamson, 24 augustus 1666, Brugge (TNA, SP77/35, f. 86r.).

⁵⁸⁵ An., 9 juni 1666, Brussel (TNA, SP77/34, f. 280v.).

⁵⁸⁶ Edmond Custis aan Mr. La Garde, 8 oktober 1666, Brugge (TNA, SP77/35, f. 300r.).

Lodewijk XIV erin duidelijk werden⁵⁸⁷. In 1667 vreesde het regime dat als Frankrijk de Spaanse Nederlanden niet zou binnenvallen, het al zijn pijlen zou richten op Engeland⁵⁸⁸.

In 1667 bereikten de spanningen tussen Spanje en Frankrijk rond de Spaanse Nederlanden een hoogtepunt. De Engelse correspondenten keken toe hoe beide kampen zich voorbereidden op het naderende campagnejaar. Frankrijk versterkte diens garnizoenen langs de grens met de Spaanse Nederlanden en voorzag ze van artillerie en proviand⁵⁸⁹. Deze voorbereidingen alarmeerden de bevolking van de Spaanse Nederlanden, evenals de geruchten over een Frans-Zweedse overeenkomst die de bedoeling had te voorkomen dat de keizer het gebied te hulp kwam. William Temple beseftte dat de voorbereidingen aan de Franse zijde van de grens wezen op een naderende invasie en dat het Engelse regime die misschien kon benutten in zijn onderhandelingen met Spanje over een alliantie⁵⁹⁰.

Met de toenemende dreiging aan de Franse grens, bereidde men zich in de Spaanse Nederlanden eveneens voor. Zowel het Spaanse regime als het lokale bestuur, waaronder de Staten van Vlaanderen, droegen volgens Temple bij tot de financiering van deze voorbereidingen⁵⁹¹. Dit geld was broodnodig, want het Spaanse bestuur in Brussel zat voortdurend krap bij kas. Dit weerspiegelde zich in de onregelmatige betalingen van de soldij aan de geleverde soldaten. Volgens Edmond Custis hadden de Spaanse soldaten in februari 1667 al veertien maanden geen soldij meer ontvangen⁵⁹². Deze onregelmatige betalingen zorgden ervoor dat de soldaten zich losbandig gedroegen. Men kon het ongedisciplineerde leger echter niet ontbinden, aangezien de Franse dreiging met de dag reëler werd⁵⁹³. Bovendien kampte men met een tekort aan soldaten, aangezien de voorgaande decennia het aantal drastisch was verminderd. Volgens Rooms schommelde het aantal infanteristen tussen 1660-1667 tussen de 20 000 en 30 000 en het aantal cavalieristen tussen de 5000 en 10 000 manschappen⁵⁹⁴. Naast de reeds aanwezige soldaten, werden er ook extra soldaten gerekruteerd in binnen- en buitenland, onder andere in het Heilig Roomse Rijk, Spanje en Italië⁵⁹⁵.

Naast de rekrutering van soldaten hield de landvoogd toezicht op de bouw van Charleroi en inspecteerde hij verscheidene belangrijke steden en grensplaatsen⁵⁹⁶. Charleroi speelde voor de landvoogd een belangrijke rol in de verdediging van de Spaanse Nederlanden, maar het fort was bij de uiteindelijke uitbraak van de Devolutieoorlog niet afgewerkt. Bijgevolg moest men een keuze maken. Men kon er oftewel 2000 soldaten in onder brengen of het onafgewerkte fort vernietigen zodat het niet de handen

⁵⁸⁷ William Temple aan Henry Bennet, 17 december 1666, Brussel (TNA, SP77/35, f. 322v.).

⁵⁸⁸ Henry Bennet aan Sandwich, 10 maart 1667, Whitehall (ALWT, pp. 142-143).

⁵⁸⁹ William Temple aan Henry Bennet, 18 januari 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 11r.); Benjamin Glanville aan Samuel Cottington, 19 januari 1667, Brugge (TNA, SP77/36, f. 12r.); William Temple aan Henry Bennet, 16 januari 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 6v.).

⁵⁹⁰ William Temple aan Henry Bennet, 16 januari 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 6v.); William Temple aan Henry Bennet, 5 april 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 162v.).

⁵⁹¹ William Temple aan Henry Bennet, 4 februari 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 46r.); William Temple aan Henry Bennet, 22 maart 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 131v.); William Temple aan Henry Bennet, 16 april 1667, Antwerpen (TNA, SP77/36, f. 187r. – 187v.).

⁵⁹² Edmond Custis aan Samuel Cottington, 20 februari 1667, Brugge (TNA, SP77/36, f. 70r.).

⁵⁹³ William Temple aan Henry Bennet, 8 maart 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 101v. – 102r.).

⁵⁹⁴ E. Rooms, *Lodewijk XIV en de Lage Landen*, pp. 25-26.

⁵⁹⁵ De koningin-regentes aan de markies de Castel Rodrigo, 24 maart 1667, Madrid (CCE, dl. 5, p. 28); William Temple aan Henry Bennet, 10 mei 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 219v.).

⁵⁹⁶ William Temple aan Henry Bennet, 22 maart 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 131v.).

van het Franse leger zou vallen. De markies de Castel Rodrigo verkoos de eerste optie, terwijl alle legeraanvoerders volgens Temple voorstander waren van de tweede mogelijkheid. Uiteindelijk besloot men het versterkingswerk te vernietigen⁵⁹⁷.

De eerste schermutselingen vonden reeds plaats in februari 1667, ruim twee maanden voor de echte invasie. Franse cavaleristen en infanteristen plunderden en verwoesten in kleine groepjes de regio's rond Roeselare, Diksmuide en Brugge⁵⁹⁸. Na deze eerste schermutselingen liepen de spanningen tussen beide landen steeds hoger op. In april 1667 kwam een Frans plot aan het licht om Luxemburg in te nemen⁵⁹⁹. Deze stad was extra kwetsbaar geworden door de Franse aanwervingen van delen van de Spaanse Nederlanden met de Vrede van de Pyreneeën in 1659⁶⁰⁰. Baron de Lisola bekritiseerde deze heimelijke poging van Frankrijk om Luxemburg te veroveren, zeker omdat het Franse regime tegelijkertijd aan het Spaanse hof probeerde een nauwere band tussen de twee staten tot stand te brengen⁶⁰¹. William Temple hoopte dat het voorval de Spanjaarden zou doen inzien welk gevaar Frankrijk echt vormde⁶⁰². Langzaam begon de markies de Castel Rodrigo in te zien dat de Fransen de Spaanse Nederlanden inderdaad gingen binnenvallen, terwijl andere leidinggevendenden zich daar allang bewust van waren. De markies geloofde dat als de Franse koning de strijd alleen zou aangaan, dit een aanmoediging zou zijn voor de onderhandelingen tussen Engeland en Spanje en die in Breda⁶⁰³. Dit hoopte de Engelsen ook (cfr. supra). De markies de Castel Rodrigo stuurde tevens een afgezant naar het vredesoverleg te Breda om te kijken of het mogelijk was een clause voor de bescherming van de Zuidelijke Nederlanden te laten opnemen in het verdrag⁶⁰⁴.

Spanje had sowieso bondgenoten nodig om de Spaanse Nederlanden te helpen verdedigen. Volgens Engelse waarnemers speculeerde de bevolking in de Spaanse Nederlanden over welke staat Spanje te hulp zou schieten. De geruchten liepen uiteen van een Engels-Spaanse overeenkomst, een Engels-Staatse vrede en alliantie, tot een verbond tussen Engeland, Spanje en de Habsburgse keizer⁶⁰⁵. De bevolking vreesde echter dat Frankrijk andere staten zover zou krijgen om neutraal te blijven. Men was bang dat Lodewijk XIV de Habsburgse keizer de Elzas en een aanzienlijke geldsom had aangeboden zodat hijzelf de Spaanse Nederlanden kon annexeren⁶⁰⁶.

De landvoogd probeerde hulp uit Engeland te krijgen en gebruikte het Engelse regiment dat in de Spaanse Nederlanden verbleef om de grens te beschermen. De markies de Castel Rodrigo wilde het regiment versterken en stuurde Don Bernardo de Salinas in mei naar Engeland om Charles II te vragen

⁵⁹⁷ William Temple aan Henry Bennet, 25 februari 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 80v.); William Temple aan Edward Hyde, 13 mei 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 228v.); William Temple aan Henry Bennet, 27 mei 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 254r.).

⁵⁹⁸ An. aan Samuel Cottington, 8 februari 1667, Brugge (TNA, SP77/36, f. 52r. – 52v.).

⁵⁹⁹ William Temple aan Henry Bennet, 16 april 1667, Antwerpen (TNA, SP77/36, f. 188r.); William Temple aan Henry Bennet, 19 april 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 192v.); Baron de Lisola aan Joseph Williamson, 26 april 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 203v. – 204 v.).

⁶⁰⁰ E. Rooms, *Lodewijk XIV in de Lage Landen*, p. 24.

⁶⁰¹ Baron de Lisola aan Joseph Williamson, 26 april 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 204r. – 204v.).

⁶⁰² William Temple aan Henry Bennet, 26 april 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 199v.).

⁶⁰³ William Temple aan Henry Bennet, 29 april 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 207v. – 208r.).

⁶⁰⁴ William Temple aan Henry Bennet, 24 mei 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 247r.).

⁶⁰⁵ An. aan Samuel Cottington, 8 februari 1667, Brugge (TNA, SP77/36, f. 52v.); William Temple aan Henry Bennet, 25 februari 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 80v.).

⁶⁰⁶ An. aan Samuel Cottington, 4 februari 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 59r – 60r.).

hen te steunen⁶⁰⁷. Volgens Temple zou Spanje door de precaire situatie waarin ze zich bevond snel een deal sluiten met Engeland, want als Brussel in de handen van het Franse leger zou vallen zou alles verloren zijn⁶⁰⁸. De Engelse vorst durfde niets te ondernemen zolang het overleg in Breda niet was afgerond, uit angst Frankrijk te provoceren. Het Engelse regime ging bovendien gebukt onder de financiële last die de tweede Engels-Staatse oorlog met zich had meegebracht en kon dus weinig doen. Het regime besloot gebruik te maken van een eventueel conflict tussen Spanje en Frankrijk om zelf op krachten te kunnen komen en Spanje niet te hulp te schieten⁶⁰⁹. De Engelse vorst stond de Spaanse afgevaardigde wel toe om soldaten te rekruteren in Engeland om het bestaande Engelse regiment weer op volle sterkte te brengen⁶¹⁰. De staatssecretaris was verbaasd over het aantal Engelse rekruten dat zich aanmeldde om in Spaanse dienst te treden⁶¹¹. Engeland hanteerde een pragmatische aanpak en wachtte het resultaat van het overleg te Breda af, dat voor Engeland toen veel belangrijker was dan de eventuele annexatie van de Spaanse Nederlanden door Frankrijk.

Temple was als resident te Brussel in een geschikte positie om de voorbereidingen in de Spaanse Nederlanden gade te slaan, zodat het Engelse regime kon inschatten wat de internationale invloed van de Devolutieoorlog zou zijn⁶¹². William Temple informeerde Henry Bennet grondig over de voorbereidingen die de landvoogd trof⁶¹³. Volgens hem zouden de Spanjaarden pas in staat zijn zich beter te verdedigen nadat er een wapenstilstand met Portugal tot stand kwam⁶¹⁴. Zelf twijfelde hij in maart 1667 nog of Frankrijk wel in staat was om een nieuwe oorlog te starten, terwijl het er nog twee uitvocht, namelijk als bondgenoot van Portugal en de Republiek⁶¹⁵. Eens Temple de omvang van de Franse voorbereidingen begreep, maakte zijn twijfel snel plaats voor de zekerheid dat Frankrijk zich inderdaad gereedmaakte om de Spaanse Nederlanden binnen te vallen⁶¹⁶. Hij besloot dat het Franse leger zeer goed uitgerust was en dat men in de Spaanse Nederlanden niet veel anders kon dan zich te verdedigen⁶¹⁷.

De diplomaat vroeg zich af of het Spaanse regime overwoog om het gevecht met Frankrijk uit de weg te gaan door de Spaanse Nederlanden af te staan⁶¹⁸. Temple bekritiseerde niet alleen de laffe en passieve houding van het Spaanse regime en de landvoogd, maar ook de focus van het Spaanse regime op het Iberische schiereiland en niet op de gebeurtenissen daarbuiten. Het is vanuit dat opzicht dat Temple

⁶⁰⁷ Edmond Custis aan Samuel Cottington, 11 mei 1667, s.l. (TNA, SP77/36, f. 221r.); William Temple aan Henry Bennet, 20 mei 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 238r.).

⁶⁰⁸ William Temple aan Henry Bennet, 6 mei 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 215r. – 215v.).

⁶⁰⁹ Henry Bennet aan William Temple, 27 mei 1667, s.l. (ALWT, p. 164).

⁶¹⁰ William Temple aan Henry Bennet, 3 juni 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 271r.).

⁶¹¹ Henry Bennet aan William Temple, 3 juni 1667, s.l. (ALWT, pp. 165-166); Benjamin Glanville aan Samuel Cottington, 15 september 1667, Oostende (TNA, SP77/37, f. 106r.); Thomas Downton aan An., 12 juli 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 1r.).

⁶¹² William Temple aan Edward Hyde, 13 mei 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 228r.).

⁶¹³ William Temple aan Henry Bennet, 29 april 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 208r.); William Temple aan Henry Bennet, 3 mei 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 209r. – 210r.); William Temple aan Edward Hyde, 13 mei 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 229r.).

⁶¹⁴ William Temple aan Henry Bennet, 8 februari 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 49v. – 50r.).

⁶¹⁵ William Temple aan An., 1 maart 1667, Brussel (TNA, SP77/35, f. 88r.).

⁶¹⁶ William Temple aan Henry Bennet, 5 april 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 162v.).

⁶¹⁷ William Temple aan Henry Bennet, 27 mei 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 246v.); William Temple aan Henry Bennet, 31 mei 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 263v.).

⁶¹⁸ William Temple aan Edward Hyde, 4 maart 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 93v. – 94r.).

vermoedde dat het Spaanse regime ervoor zou kiezen om de oorlog in Portugal verder te zetten in de plaats van te vechten in de Zuidelijke Nederlanden, waar het veel kostelijker zou zijn. Hij vermoedde dat Spanje de onderhandelingen met Engeland opzettelijk vertraagde om tijd te winnen. Zelfs als dat het geval was, mocht dit een goede band tussen de twee staten echter niet in de weg staan⁶¹⁹. Desondanks kon het wel voordelig zijn voor Engeland dat Spanje in een oorlog met Frankrijk zou worden gesleurd, want het Engelse regime kon het conflict benutten om de Republiek in Breda onder druk te zetten. Nadat de Republiek had ingebonden in Breda, kon Engeland misschien een deel van de Spaanse Nederlanden inpalmen⁶²⁰. In deze redenering hield Temple geen rekening met de strategische positie van de Spaanse Nederlanden en de gevolgen die een Franse annexatie had voor Engeland. In de plaats daarvan focuste Temple op de voordelen op de korte termijn.

Temple maakte tussen maart en mei 1667 een omslag in zijn denken over hoe Engeland zou moeten optreden tijdens de Devolutieoorlog. In maart vond William Temple dat Engeland misschien zelf een deel van de Spaanse Nederlanden kon veroveren⁶²¹. Eind april geloofde de diplomaat nog steeds dat Engeland kon profiteren van een Franse invasie, maar op een andere wijze dan hij in maart had gesuggereerd. Volgens hem zou het Spaanse regime namelijk geld via Engeland naar de Spaanse Nederlanden versluizen, wat Charles II zou kunnen benutten om zelf soldaten te lichten voor de Spanjaarden. Op die manier kon Engeland gebruik maken van Spanje om in zijn eigen noden te voorzien, evenals wraak nemen op diegene die hun in een oorlog met de Republiek had gelokt⁶²². In mei was hij in vergelijking met zijn statement in maart volledig gedraaid. De resident oordeelde dat enkel Charles II de Spaanse Nederlanden nog kon redden, omdat de keizer te ver weg was. Dit was echter pas mogelijk van zodra het vredesoverleg in Breda was afgerond. Het was namelijk van belang dat de Spaanse Nederlanden niet in de handen van Frankrijk vielen, omdat de Franse macht anders ongecontroleerd zou toenemen en daarmee de machtsbalans in Europa zou verstoren. Het was dan ook in het belang van alle soevereinen in Europa om het gebied uit de handen van Frankrijk te houden en in het slechtste geval zelfs te heroveren⁶²³.

In Brussel ontving men ondertussen berichten uit Frankrijk en Spanje waarin duidelijk was dat Lodewijk XIV in mei het gebied ging binnenvallen. Volgens Temple kon het Engelse regime niet aan de zijlijn blijven zitten en moest die zich in de eerste plaats aan de kant van Spanje scharen, al dan niet in samenwerking met de Republiek en het Heilig Roomse Rijk. Door de Spaanse Nederlanden te beschermen toonde het Engelse regime aan het Spaanse dat hun steun onmisbaar was en zorgde men ervoor dat het Franse regime het Engelse zou vrezen. Doordat buitenlandse steun absoluut noodzakelijk was voor het Spaanse regime zou deze mits enige druk en dreigementen volgens Temple snel akkoord gaan met hun termen⁶²⁴. Volgens hem was de landvoogd zelfs bereid om aan Charles II enkele forten samen met Veurne en Sint-Winoksbergen af te staan in ruil voor zijn assistentie. Temple wist echter niet

⁶¹⁹ William Temple aan Edward Hyde, 4 maart 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 93v. – 94r.); William Temple aan Henry Bennet, 1 april 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 153v.).

⁶²⁰ William Temple aan Henry Bennet, 18 maart 1667, Brussel (TNA, SP77/36, 122r.).

⁶²¹ William Temple aan Henry Bennet, 18 maart 1667, Brussel (TNA, SP77/36, 122r.).

⁶²² William Temple aan Henry Bennet, 29 april 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 208v.).

⁶²³ William Temple aan Henry Bennet, 3 mei 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 209v. – 211r.); William Temple aan Henry Bennet, 6 mei 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 214r. - 216r.).

⁶²⁴ William Temple aan Henry Bennet, 3 mei 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 209v. – 211r.); William Temple aan Henry Bennet, 6 mei 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 214r. - 216r.).

hoe het Engelse regime op een dergelijk voorstel zou reageren, aangezien men op dat moment nog steeds onderhandelde te Breda en een provocatie met de Republiek koste wat kost moest vermijden. De aangeboden steden boden Engeland trouwens niet bijzonder veel voordelen, omdat ze geen directe toegang hadden tot de zee in tegenstelling tot steden zoals Oostende en Nieuwpoort⁶²⁵. Als Spanje de Engelse voorwaarden om hen te steunen toch weigerde, moest het Engelse regime volgens Temple proberen een akkoord te bereiken met Frankrijk zodat ze de Franse dreiging langer op een afstand konden houden. Tot slot geloofde Temple dat de Republiek zich hoe dan ook achter de beslissing van Engeland zou scharen⁶²⁶.

Het Engelse regime nam in 1667 een dubbele houding aan ten opzichte van Spanje. Enerzijds geloofde men niet dat Spanje in zijn eentje in staat was om het Franse leger te verslaan en buitenlandse steun nodig had. Anderzijds liep het Engelse regime in Londen in mei 1667 niet echt warm om Spanje te hulp te schieten zonder dat er aanzienlijke voordelen mee verbonden waren. Volgens Temple kon het Engelse regime er zich zeker voordeel meedoen (cfr. supra). De Engelse ministers waren echter niet vergeten hoe Spanje stilletjes had toegekeken tijdens de tweede Engels-Staatse oorlog, ondanks de verschillende toenaderingen van Engeland. Het regime wilde zich enkel mengen in de oorlog in de Spaanse Nederlanden nadat er een overeenkomst was gesloten met Spanje, wat sowieso enige tijd in beslag zou nemen⁶²⁷. Bovendien betwijfelden de Engelsen of Spanje wel bereid was om een totale oorlog te voeren tegen Frankrijk en of het in de plaats daarvan geen vrede zou afkopen⁶²⁸. Engeland was zich bewust van het gevaar dat Frankrijk vormde, maar wilde die niet stoppen ten koste van zichzelf.

De publieke opinie in de Spaanse Nederlanden ten aanzien van Engeland was in mei 1667 niet positief. Men geloofde namelijk dat Engeland en Frankrijk in het geheim waren overeengekomen dat Engeland in ruil voor vrede met de Republiek de Spaanse Nederlanden zou opofferen, omdat het Spaanse regime zich kil had gedragen in zijn onderhandelingen met Engeland. Anderen geloofden dat Charles II de Devolutieoorlog wilde benutten om zelf de dominerende kracht te worden in de Europese politiek⁶²⁹. Als de Engelse koning dit inderdaad wilde nastreven, dan was het volgens Temple noodzakelijk Spanje te beschermen tegen het expansieve Frankrijk⁶³⁰. Engeland werd door zijn vertegenwoordigers zelf beschouwd als een hoofdrolspeler op het Europese toneel, waarmee iedere staat rekening moest houden. William Temple slaagde er niet in de bevolking van de Spaanse Nederlanden te overtuigen dat het sowieso in het belang was van Engeland en de Republiek om de Spaanse Nederlanden te beschermen. Geen van beide staten kon namelijk toestaan dat Frankrijk door de annexatie van het gebied zou uitgroeien tot een onstuitbare grootmacht. In verband met de Devolutieoorlog geloofde William Temple dat de bevolking van de Spaanse Nederlanden overtuigd was dat alles afhing van de houding van Engeland, die Spanje oftewel kon steunen of de rug kon toekeren⁶³¹.

⁶²⁵ William Temple aan Henry Bennet, 10 mei 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 219v. – 220v.).

⁶²⁶ William Temple aan Henry Bennet, 3 mei 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 209v. – 211r.); William Temple aan Henry Bennet, 6 mei 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 214r. - 216r.).

⁶²⁷ Henry Bennet aan William Temple, 20 mei 1667, s.l. (ALWT, p. 163); William Temple aan Henry Bennet, 29 april 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 208v.).

⁶²⁸ William Temple aan Henry Bennet, 6 mei 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 214v.).

⁶²⁹ William Temple aan Edward Hyde, 13 mei 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 229r. - 229v.).

⁶³⁰ William Temple aan Henry Bennet, 20 mei 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 238r.).

⁶³¹ William Temple aan Edward Hyde, 13 mei 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 229r. – 229v.).

Begin mei vluchtte de bevolking met haar hebben en houden weg van de grensgebieden naar de sterkere steden zoals Brussel, Rijsel en Gent⁶³². In Engeland hoopte men te kunnen profiteren van de vluchtelingenstroom die een Franse invasie op gang zou brengen. Charles II beval William Temple om er voor te zorgen dat vluchtende handwerklieden naar Engeland zouden gaan in plaats van naar de Republiek. De toestroom van handwerklieden zou namelijk een goede boost zijn voor de Engelse economie⁶³³. Temple beval het Engelse regime aan aantrekkelijke omstandigheden voor vluchtelingen te creëren door hen werk- en loonzekerheid te garanderen⁶³⁴.

Op 8 mei 1667 stuurde de Franse koning zijn laatste waarschuwing naar de Spaanse koningin-regentes. De vorst was ontevreden dat Spanje de rechten van Maria Teresa nietig had verklaard en dat de gebieden in de Zuidelijke Nederlanden een eed van trouw hadden gezworen aan de jonge Carlos II. De aartsbisschop d'Embrun, de Franse ambassadeur in Spanje, deelde het Spaanse hof mee dat Lodewijk XIV aan het einde van mei 1667 de Spaanse Nederlanden zou binnenvallen. Lodewijk XIV gaf de koningin-regentes nog één kans om tot een overeenkomst te komen⁶³⁵. De koningin-regentes weigerde en op 21 mei 1667 werd het officiële startsein van de Franse campagne gegeven⁶³⁶. Aangezien Lodewijk XIV de wapens niet wilde neerleggen, voelde het Spaanse regime zich in juli genoodzaakt Frankrijk de oorlog te verklaren⁶³⁷.

We kunnen concluderen dat het Engelse regime geconfronteerd werd met een moeilijke keuze. Voor de Engelse ministers in Londen en de vertegenwoordigers in de Spaanse Nederlanden was het overduidelijk dat het gebied een Franse inval niet zou overleven zonder externe steun. Zonder dergelijke steun zou Frankrijk erin slagen de Spaanse Nederlanden te annexeren waardoor zijn macht enorm zou toenemen. Engeland beseftte dat het niet kon toelaten dat Frankrijk de dominante speler zou worden in Europa. Charles II was volgens de Engelse resident in Brussel de enige die het gebied uit de klauwen van Frankrijk kon houden. Zelf was het regime officieel nog verwickeld in een oorlog met de Republiek en Frankrijk. Daardoor waren zijn opties gelimiteerd, want men liep het gevaar dat als men iets zou ondernemen tegen Frankrijk, men het vredesoverleg te Breda zou ruïneren. Het Engelse regime vond het belangrijker om eerst de onderhandelingen in Breda af te ronden en daarna op krachten te komen. Dit betekende dat Engeland Spanje in mei niet te hulp kon schieten, ook al beseftte men dat de verovering van de Spaanse Nederlanden het machtsevenwicht in Europa zou verstoren.

Het Engelse regime overwoog ook andere opties, namelijk een samenwerking met Frankrijk. Door een dergelijke samenwerking zou het Engelse bestuur van de Franse inval kunnen profiteren en een deel van de Zuidelijke Nederlanden kunnen inpalmen. Bovendien kon men door vriendschappelijke relaties te onderhouden met Lodewijk XIV, hem nog even op een afstand houden. Voor William Temple was dit slechts het alternatief voor het geval dat Spanje de Engelse voorwaarden, die aan hun steun waren verbonden, niet zou inwilligen. Het Engelse regime vond namelijk dat als men toch Spanje zou helpen, men er iets voor moest terug krijgen. Op internationaal vlak waren Temple en het Engelse regime

⁶³² Edmond Custis aan Samuel Cottington, 11 mei 1667, s.l. (TNA, SP77/36, f. 221r.).

⁶³³ Henry Bennet aan William Temple, 3 juni 1667, s.l. (ALWT, p. 166).

⁶³⁴ William Temple aan Henry Bennet, 7 juni 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 279v.).

⁶³⁵ Lodewijk XIV aan de koningin-regentes, 8 mei 1667, Saint-Germain (CCE, dl. 5, p. 31).

⁶³⁶ E. Rooms, *Lodewijk XIV en de Lage Landen*, p. 30.

⁶³⁷ De koningin-regentes aan Don Esteban de Gamarra, 11 juli 1667, Madrid (CCE, dl. 5, p. 39).

voorzitter om Spanje te steunen in de plaats van Frankrijk, om zo het kostbare machtsverevenwicht in Europa te kunnen bewaren. Als het Engelse regime dat zou doen, zou men best samenwerken met de meeste logische bondgenoot van Spanje, de Republiek. Dit was pas mogelijk eens de geschillen tussen Engeland en de Republiek in Breda waren bijgelegd. Ook Spanje hoopte volgens de Engelsen een eigen alliantie met de Republiek tot stand te kunnen brengen, omdat Frankrijk een gevaarlijke buur voor hen zou zijn⁶³⁸.

⁶³⁸ De koningin-regentes aan Don Esteban de Gamarra, 28 mei 1667, Madrid (CCE, dl. 5, p. 34).

4.2. Het verloop van de Devolutieoorlog

4.2.1. De Franse invasie van de Spaanse Nederlanden

Na de start van de Franse invasie op 21 mei 1667 doken al snel de eerste berichten op in de *State Papers Flanders* over het oprukkende Franse leger en diens vernielingen. De Engelse correspondenten informeerden het Engelse regime over de recentste veranderingen in de opmars van het Franse leger en diens veroveringen⁶³⁹. De Engelse agent, Edmond Custis, schakelde zelfs een nieuwe correspondent in te Rijsel om te rapporteren over de voortgang van het Franse leger⁶⁴⁰. In juni voorspelde William Temple aan de hand van zijn observaties van de Franse opmars en de Spaanse reactie erop dat het een conflict van lange duur zou zijn. Het Engelse regime kon volgens hem die tijd benutten om een kant te kiezen en te interveniëren wanneer het voor hen het geschiktst was. Een korte campagne daarentegen, zou als gevolg hebben dat Frankrijk veel machtiger werd dan zijn burens⁶⁴¹.

Ondanks Temples oordeel dat het conflict in de Spaanse Nederlanden lang zou duren, trokken de Franse soldaten bliksemsnel op. In de zomermaanden vielen verschillende steden in de handen van het Franse leger, waaronder Douai, Kortrijk, Doornik, Rijsel en Aalst⁶⁴². De snelle veroveringen wijtte William Temple aan het feit dat deze steden vrijwel onverdedigd waren, maar hij oordeelde dat de rest van het gebied een hardere noot zou zijn om te kraken⁶⁴³. De markies de Castel Rodrigo greep de val van Kortrijk aan om zich bij William Temple te laten ontvallen dat extra Engelse soldaten een groter verschil hadden kunnen maken tijdens het beleg van Kortrijk⁶⁴⁴. Zoals reeds werd aangehaald, durfde het Engelse regime echter geen grote toegevingen te doen uit angst het overleg in Breda in gevaar te brengen.

Gedurende de campagne in 1667 beschikte het Spaanse beleid simpelweg niet over de troepen om het Franse leger te confronteren of veroverde steden te heroveren. Daarom hanteerden de Spanjaarden een louter defensieve tactiek, waarbij ze zoveel mogelijk steden probeerden te behouden⁶⁴⁵. Volgens William Temple verzekerde de markies de Castel Rodrigo hem ervan dat het Spaanse regime zich in de zomer van 1667 gereedmaakte voor een grootschalige oorlog tegen Frankrijk. Zelf was de landvoogd

⁶³⁹ E. Rooms, *Lodewijk XIV en de Lage Landen*, p. 30; Edmond Custis aan Samuel Cottington, 22 mei 1667, Brugge (TNA, SP77/36, f. 243r.); William Temple aan Henry Bennet, 27 mei 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 254r.); William Allestrel aan Joseph Williamson, 8 juni 1667, Antwerpen (TNA, SP77/36, f. 284r.); William Temple aan Henry Bennet, 2 augustus 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 44r. – 45v.); Thomas Downton aan An., 2 augustus 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 46r.); Thomas Downton aan An., 6 januari 1668, Brussel (TNA, SP77/37, f. 256r.).

⁶⁴⁰ Bedford Whiting aan Samuel Cottington, 11 juni 1667, Rijsel (TNA, SP77/36, f. 293r.).

⁶⁴¹ William Temple aan Henry Bennet, 21 juni 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 318r.).

⁶⁴² William Temple aan Henry Bennet, 29 juli 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 33r.); Benjamin Glanville aan Samuel Cottington, 14 juli 1667, Oostende (TNA, SP77/37, f. 7r.); An. aan Philip Frowde, 18 juli 1667, Gent (TNA, SP77/37, f. 15r.); William Temple aan Henry Bennet, 22 juli 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 22v.); William Temple aan Joseph Williamson, 23 augustus 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 82r.); Details over het verloop van het beleg van Rijsel kan men terugvinden in: William Temple aan Henry Bennet, 26 augustus 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 85r. – 85v.); William Temple aan Henry Bennet, 30 augustus 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 91r. – 92r.); William Temple aan Henry Bennet, 13 september 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 104r. – 104v.); J.I. Israel, *De Republiek*, p. 861.

⁶⁴³ William Temple aan Henry Bennet, 22 juli 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 23r.).

⁶⁴⁴ William Temple aan An., 26 juli 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 30r.).

⁶⁴⁵ An. aan Philip Frowde, 18 juli 1667, Gent (TNA, SP77/37, f. 15r.).

bezig met het zoeken van nieuwe fondsen⁶⁴⁶. Henry Bennet maakte de bedenking dat zonder soldaten hij niet kon inzien hoe de Spanjaarden de succesvolle opmars van het Franse leger konden stoppen⁶⁴⁷.

Het Spaanse beleid was niet in staat elke stad te verdedigen en focuste voornamelijk op de grootste en strategisch belangrijkste. Naast Brussel, Brugge, Gent en Antwerpen was ook Dendermonde van groot belang, omdat deze het graafschap Vlaanderen en het hertogdom Brabant met elkaar verbond. Als deze stad veroverd werd door het Franse leger, dan zouden er economische gevolgen zijn en zou een rendez-vous tussen de Spaanse legers in Vlaanderen en die in Brabant, Henegouwen en Namen niet langer mogelijk zijn. De stad was daarom extra versterkt door de Spanjaarden, die bovendien het omliggende gebied onder water hadden gezet. De Spanjaarden waren door deze maatregelen optimistisch dat de stad een lang beleg kon weerstaan⁶⁴⁸.

De Engelse correspondenten beseften dat als Dendermonde viel het catastrofale gevolgen zou hebben voor Spanje. Volgens Temple bepaalde het lot van de stad de uitkomst van de volledige Devolutieoorlog. Mocht het Franse leger er niet in slagen de stad te veroveren, dan zou dit de Fransen veel kostbare tijd kosten en hun opmars vertragen. Temple hoopte dat de winter en het einde van het campagne seizoen door de aangrenzende staten zou benut worden om zich voor te bereiden op de volgende militaire campagne⁶⁴⁹. Als Frankrijk er wel in slaagde Dendermonde tot de overgave te dwingen, konden de Vlaamse steden, volgens Jérôme Nipho, alleen nog maar gered worden door de Republiek. Daarvoor moest Johan De Witt eerst inzien dat hij door de Franse ambassadeur d' Estrades bedot werd, zoals de Fransen volgens Nipho alle staten bedotten⁶⁵⁰. Het is onduidelijk of Nipho het bedoelde als een sneer naar de politiek van het Engelse regime, die net als de Republiek aan de zijlijn bleef. Het is echter duidelijk dat de Engelsen niet langer de Republiek, maar Frankrijk als hun vijand beschouwden. Het Frans leger stopte echter snel met het beleg van Dendermonde en marcheerde naar het Land van Waas en Oudenaarde⁶⁵¹. De opmars van het Franse leger werd gestaakt in september 1667 met de terugkeer van Lodewijk XIV naar Parijs, waarna het leger voorbereidingen trof om te overwinteren in de Spaanse Nederlanden⁶⁵².

De Spaanse Nederlanden werden niet alleen van buitenaf bedreigd, maar ook van binnenuit. De bevolking was namelijk ontevreden en sommige steden waren zelfs opstandig. Dit had twee oorzaken. Ten eerste was het volk ontevreden over de hoge belastingen die men de afgelopen jaren had moeten betalen, maar waarmee er geen leger was onderhouden. De aanwezige en onbetaalde soldaten teisterden en plunderden bovendien het land. Kortom, er heerste ontevredenheid over het gebrek aan militaire slagkracht. Bovendien vreesde men dat de hulptroepen te laat zouden arriveren en tijdens hun overwintering de voorraden van de steden zouden uitputten. De tweede oorzaak had te maken met het instabiele bestuur zelf. De landvoogd gedroeg zich volgens Temple te passief en beet te weinig van zich

⁶⁴⁶ William Temple aan Henry Bennet, 19 juli 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 17r.).

⁶⁴⁷ Henry Bennet aan William Temple, 25 juli 1667, s.l. (ALWT, p. 178).

⁶⁴⁸ Jérôme Nipho aan An., 3 augustus 1667, Antwerpen (TNA, SP77/37, f. 50v.); William Temple aan Henry Bennet, 5 augustus 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 53r. – 53v.).

⁶⁴⁹ William Temple aan Henry Bennet, 5 augustus 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 52v. – 53v.).

⁶⁵⁰ Jérôme Nipho aan An., 3 augustus 1667, Antwerpen (TNA, SP77/37, f. 50v.).

⁶⁵¹ William Temple aan Henry Bennet, 9 augustus 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 61r. – 61v.).

⁶⁵² William Temple aan Henry Bennet, 16 september 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 108r. – 108v.).

af⁶⁵³. Dit kwam onder meer doordat de markies de Castel Rodrigo zijn post al beu was sinds de winter van 1666 en wilde terugkeren naar Spanje. Zijn frequente afwezigheid hinderde het vlotte bestuur van de Spaanse Nederlanden. Het vooruitzicht dat de landvoogd in 1667 misschien zou worden vervangen, zorgde voor veel speculatie over zijn opvolger. De verwachte plaatsvervanger was een bastaardzoon van Filips IV, Don Juan José van Oostenrijk. Die voelde zich er echter niet toe geroepen Spanje te verlaten en weigerde uiteindelijk de post te accepteren, ondanks de vele geruchten in de Spaanse Nederlanden over zijn komst⁶⁵⁴. In de zomer van 1668 werd Iñigo Melchor Fernández de Velasco aangeduid als opvolger van de markies de Castel Rodrigo. De nieuwe landvoogd arriveerde in september 1668 in de Spaanse Nederlanden, waar hij de eed aflegde⁶⁵⁵.

William Temple achtte een verandering in het bestuur van de Spaanse Nederlanden absoluut noodzakelijk. Twee prominente leidersfiguren, namelijk de landvoogd en de legeraanvoerder, de graaf de Granville, waren vaak afwezig. Dit had negatieve gevolgen voor het functioneren van het bestuur. Bovendien waren de relaties tussen de twee mannen verzuurd⁶⁵⁶. De graaf trok zich zelfs terug op zijn landgoed en wenste niet langer aan het bestuur van de Spaanse Nederlanden deel te nemen zolang de markies de Castel Rodrigo landvoogd was⁶⁵⁷. William Temple probeerde de twee nog te verzoenen, maar tevergeefs⁶⁵⁸. Het was voor het Engelse regime van belang dat het beleid in Brussel goed functioneerde, zowel voor hun relaties met Spanje als voor de bescherming van het gebied. Indien er geen verandering zou plaatsvinden in het bestuur van de Spaanse Nederlanden, geloofde de Engelse resident niet dat er nog één overeind zou staan na de winter van 1667-1668⁶⁵⁹.

In de winter werden de Spaanse soldaten in hun kwartieren ondergebracht. Dit was volgens Temple niet zozeer om zichzelf te beschermen, maar wel om te voorkomen dat de onbetaalde troepen zouden deserteren⁶⁶⁰. Desondanks liepen veel soldaten over naar het Franse kamp. De officieren meenden dat eens het bestuur in staat was om de soldaten twee of drie maanden soldij te betalen, dit opnieuw soldaten zou aantrekken⁶⁶¹. Ondanks de desertie rekruteerde de landvoogd nieuwe soldaten en bracht hij nieuwe regimenten op de been. Dit maakte volgens William Temple weinig uit zolang men de reeds aanwezig

⁶⁵³ William Temple aan Henry Bennet, 22 juli 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 22r. – 22v.).

⁶⁵⁴ William Temple aan Henry Bennet, 24 december 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 333v. – 334r.); William Temple aan Henry Bennet, 23 september 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 118r. – 118v.); William Temple aan Henry Bennet, 11 oktober 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 144v. – 145r.); An., 29 augustus 1668, Brugge (TNA, SP77/38, f. 170v.); An., 19 september 1668, Brugge (TNA, SP77/38, f. 178r. – 178v.); An., 3 oktober 1668, Brugge (TNA, SP77/38, f. 183r.); Thomas Downton aan An., 11 februari 1668, Antwerpen (TNA, SP77/38, f. 26r.); Thomas Downton aan Joseph Williamson, 14 februari 1668, Brussel (TNA, SP77/38, f. 31Ar.); Henry Bennet aan William Temple, 20 februari 1668, s.l. (ALWT, p. 204); William Temple aan Henry Bennet, 13 maart 1668, Brussel (TNA, SP77/38, f. 65v.); William Temple aan Henry Bennet, 20 maart 1668, Brussel (TNA, SP77/38, f. 77v.); An., 12 april 1668, Brugge (TNA, SP77/38, f. 95r.); An., 15 april 1668, Brugge (TNA, SP77/38, f. 96r.); An., 22 april 1668, Brugge (TNA, SP77/38, f. 102r.); An., 26 april 1668, Brugge (TNA, SP77/38, f. 105r.); An., 1 juli 1668, Brugge (TNA, SP77/38, f. 139r.); An., 26 augustus 1668, Brugge (TNA, SP77/38, f. 168r. – 168v.); An., 29 augustus 1668, Brugge (TNA, SP77/38, f. 170r. – 170v.).

⁶⁵⁵ An., 29 augustus 1668, Brugge (TNA, SP77/38, f. 170v.); An., 19 september 1668, Brugge (TNA, SP77/38, f. 178r. – 178v.); An., 3 oktober 1668, Brugge (TNA, SP77/38, f. 183r.).

⁶⁵⁶ William Temple aan Henry Bennet, 11 oktober 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 145r. – 145v.); William Temple aan Henry Bennet, 14 oktober 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 150r.).

⁶⁵⁷ William Temple aan Henry Bennet, 22 november 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 202v.).

⁶⁵⁸ William Temple aan Henry Bennet, 6 maart 1668, Brussel (TNA, SP77/38, f. 58r.).

⁶⁵⁹ William Temple aan Henry Bennet, 22 november 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 202v. – 203v.).

⁶⁶⁰ William Temple aan Henry Bennet, 6 december 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 220r.).

⁶⁶¹ William Temple aan Henry Bennet, 16 december 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 230r.).

soldaten niet kon onderhouden⁶⁶². Ook Thomas Downton, de secretaris van William Temple, vond dat het Spaanse bestuur de soldaten en officieren niet goed behandelde⁶⁶³. De Engelse resident besloot dat de nieuwe lichten soldaten nauwelijks zorgden voor een aangroei van het aantal troepen, omdat veel soldaten deserteerden of het Spaanse leger verlieten⁶⁶⁴. Het was voor de Engelsen duidelijk dat het bestuur in Brussel niet in staat was zich te verdedigen en dat hun voorbereidingen voor de invasie en gedurende de winter van 1667-1668 onvoldoende waren.

De winter van 1667-1668 verliep rustig en de bevolking van de Spaanse Nederlanden hoopte volgens de Engelsen, dat Frankrijk en Spanje ondertussen onderhandelden. Het was volgens Thomas Downton echter weinig waarschijnlijk dat Frankrijk en Spanje tot een overeenkomst zouden komen, aangezien Spanje de claims van Lodewijk XIV nooit zou legitimeren. Spanje eiste namelijk dat Frankrijk de veroverde steden zou teruggeven, maar dat zou Lodewijk XIV volgens verschillende waarnemers nooit doen⁶⁶⁵. Ook Temple deelde de mening van zijn secretaris en geloofde niet dat Spanje Lodewijk XIV's claims op basis van het devolutierecht zou erkennen. De diplomaat wees er bovendien op dat de Franse veroveringen zich situeerden in het graafschap Vlaanderen en niet in Brabant of Henegouwen, waar het devolutierecht van kracht was. Temple suggereerde in november dat de aanspraak die Lodewijk XIV maakte op de Spaanse Nederlanden moest beoordeeld worden volgens de wetten van het Heilig Roomse Rijk, aangezien het gebied deel uitmaakte van de Bourgondische Kreits. Volgens Temple was Spanje wel bereid om een kleine prijs te betalen voor vrede als andere staten garant zouden staan voor het behoud ervan. Spanje zou echter niet bereid zijn de volledige Spaanse Nederlanden af te staan. Het Spaanse regime geloofde, volgens Temple, dat eens de oorlog met Portugal beëindigd was, het in staat zou zijn om de oorlog in de Spaanse Nederlanden met goed gevolg verder te zetten⁶⁶⁶.

4.2.2. De internationale reacties

De Franse invasie van de Spaanse Nederlanden baarde niet alleen Spanje, maar ook andere staten zorgen. Terwijl de Spaanse landvoogd internationale hulp zocht, namen veel staten een afwachtende houding aan. Effectieve steun kwam maar traag op gang. Zowel Engeland als de Republiek hielden zich terzijde en besloten eerst op de vredesonderhandelingen in Breda te focussen. Desondanks bleef de Devolutieoorlog een factor waarmee beide staten rekening hielden. Beide staten werden er echter van verdacht met Frankrijk onder één hoedje te spelen. Na de Vrede van Breda zien we dat het Engelse regime afwoog welke koers het zou varen. Dit zou uiteindelijk leiden tot een detente met de Republiek, die verder nog wordt besproken.

In de Spaanse Nederlanden vreesde men in juni 1667 dat andere staten met Frankrijk samenspannen tegen Spanje. Engelse vertegenwoordigers verdachten de Republiek, Frankrijks bondgenoot, ervan de Spaanse Nederlanden onderling met Frankrijk verdeeld te hebben, zoals het al had geprobeerd in 1663 (cfr. supra). William Temple vermoedde dat dit wel eens waar kon zijn, omdat de Republiek hoge eisen stelde in Breda. Hij vermoedde echter ook dat Frankrijk ervoor wilde zorgen dat de onderhandelingen

⁶⁶² William Temple aan Henry Bennet, 23 december 1667, Brussel (TNA, SP77/37; f. 239r.).

⁶⁶³ Thomas Downton aan Joseph Williamson, 3 januari 1668, Brussel (TNA, SP77/37, f. 254r.).

⁶⁶⁴ William Temple aan Henry Bennet, 20 maart 1668, Brussel (TNA, SP77/38, f. 77v.).

⁶⁶⁵ Thomas Downton aan Joseph Williamson, 10 januari 1668, Brussel (TNA, SP77/37, f. 260r.).

⁶⁶⁶ William Temple aan Henry Bennet, 1 november 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 176v. – 177v.); William Temple aan Henry Bennet, 8 november 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 185v. – 186r.).

in Breda op niets uitdraaiden, zodat het zijn plannen zodanig ver kon vorderen dat de Spaanse Nederlanden gedoemd waren voordat Engeland en Spanje ooit tot een compromis zouden komen. Hij vreesde dat Frankrijk en de Republiek samenwerkten om elk hun eigen belangen te kunnen bereiken, namelijk die van Frankrijk tegenover Spanje en die van de Republiek tegenover Engeland. De voornaamste reden waarom er volgens hem nog geen Engels-Spaanse coalitie was tot stand gekomen, was omdat beide staten vreesden de relaties met andermans vijand te ruïneren. William Temple polste bij de markies de Castel Rodrigo of een dergelijke samenwerking mogelijk was. De landvoogd zag er geen graten in en wilde zelfs de Habsburgse keizer in het verbond betrekken⁶⁶⁷.

Ook na de Vrede van Breda bleven de Engelsen de Republiek ervan verdenken het gebied onderling met Frankrijk verdeeld te hebben. De Engelsen vonden dat dit voor de Republiek een domme zet zou zijn, aangezien het gebied in haar toenmalige vorm volgens hen diende als verdedigingslinie voor de Republiek⁶⁶⁸. Thomas Downton vermoedde dat als de Republiek en Frankrijk het gebied verdeelden, ze zich zouden baseren op de eerdere onderhandelingen uit 1632 onder kardinaal Richelieu⁶⁶⁹. Het is belangrijk te beklemtonen dat de Engelsen de Spaanse Nederlanden als een barrière beschouwden. Het ging echter niet om een barrière voor zichzelf, maar één tussen de Republiek en Frankrijk.

De publieke opinie in de Spaanse Nederlanden was volgens William Temple ook niet altijd gunstig ten aanzien van Engeland. Sommigen verdachten Charles II ervan het feitelijke brein te zijn achter de Franse invasie. Zij geloofden namelijk dat het Engelse regime Frankrijk zo ver had gebracht Spanje de oorlog te verklaren, waardoor de Republiek en Spanje hun vertrouwen in Frankrijk volledig zouden verliezen. Het Engelse regime kon vervolgens, na de beëindiging van de tweede Engels-Staatse oorlog, naar voren treden als de bemiddelaar tussen Frankrijk en Spanje. Indien het Franse regime het aanbod weigerde, kon Engeland samen met de Republiek de Spaanse Nederlanden tegen Frankrijk beschermen. Op die manier kon Engeland samen met Spanje en de Republiek delen in de oorlogsbuit⁶⁷⁰. Volgens Temple vreesden sommigen dat Engeland van de Devolutieoorlog gebruik maakte om zelf de leider binnen de Europese politiek te worden⁶⁷¹. Volgens Temple geloofden anderen dan weer dat het voorzetten van de Devolutieoorlog in het belang was van Engeland, zodat deze op het geschikte moment in het conflict kon interveniëren om zo het verloop ervan te controleren⁶⁷². In mei 1667 was het Engelse regime echter niet geïnteresseerd om zich te mengen in het conflict in de Spaanse Nederlanden, ondanks het besef dat het expansieve Frankrijk een gevaar vormde. William Temple betreurde dat hij ondertussen in Brussel moest blijven terwijl Charles II in mei toch niet van plan was in te grijpen in de Spaanse Nederlanden en hem daar dus van weinig nut was. Tegelijkertijd hoopte hij dat andere staten de ernst van de situatie zouden inzien, omdat de Spaanse Nederlanden anders verdoemd waren⁶⁷³.

⁶⁶⁷ William Temple aan Henry Bennet, 17 juni 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 306v.-308r.); William Temple aan Henry Bennet, 24 juni 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 321v.).

⁶⁶⁸ William Temple aan Henry Bennet, 12 augustus 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 70r. – 70v.).

⁶⁶⁹ Thomas Downton aan Joseph Williamson, 3 januari 1668, Brussel (TNA, SP77/37, f. 254r.); W. Hahlweg, "Barriere – Gleichwicht – Sicherheit", pp. 58-59.

⁶⁷⁰ William Temple aan Henry Bennet, 27 mei 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 254v. – 255r.).

⁶⁷¹ William Temple aan Henry Bennet, 31 mei 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 263v.).

⁶⁷² William Temple aan Henry Bennet, 25 oktober 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 168v.).

⁶⁷³ William Temple aan Henry Bennet, 31 mei 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 263v.).

Zoals we eerder al hebben besproken, bereikten Lodewijk XIV en Charles II in februari 1667 een onderlinge overeenkomst, waarin de Franse monarch beloofde Charles II bij te staan op het vredesoverleg te Breda. De belangrijkste component van het geheime akkoord betrof de belofte van Charles dat hij gedurende één jaar niets zou ondernemen dat inging tegen de Franse belangen. Deze geheime overeenkomst kwam in juni 1667 aan het licht, ook al waren er al langer vermoedens van een Engels-Franse overeenkomst. William Temple bracht de staatssecretaris op de hoogte van zijn confrontatie met de landvoogd, die hem een kopie toonde van een brief van Don Esteban de Gamarra uit de Republiek. De Spaanse ambassadeur had van Johan De Witt de officiële en geheime artikels van de overeenkomst vernomen, waaronder een belofte van Charles II om de Spaanse Nederlanden niet te helpen⁶⁷⁴. Dit kwam niet volledig overeen met de echte belofte van de Engelse koning, die erin bestond dat hij gedurende een jaar niets ging ondernemen dat indruiste tegen de Franse belangen. Onrechtstreeks hield die belofte natuurlijk in dat Charles een jaar lang niet zou tussenkomen in de Devolutieoorlog. Volgens Temple was Johan De Witt geërgerd door de Franse breuk van hun onderlinge overeenkomst betreffende het gezamenlijk sluiten van vrede, waardoor de Republiek misschien alleen met Engeland zou onderhandelen. Temple beweerde verbaasd te zijn door deze onthulling, maar hij verzekerde de landvoogd ervan dat de overeenkomst tussen Engeland en Frankrijk, een akkoord met de Republiek zou bevorderen, wat tenslotte ook in het belang was van Spanje. Volgens Temple verdacht de landvoogd Frankrijk ervan om Engeland en de Republiek zover te krijgen dat ze neutraal zouden blijven in 1667. Op die manier zou Lodewijk XIV ongehinderd zijn gang kunnen gaan, waardoor het in 1668 voor de beide staten te laat zou zijn om de Spaanse Nederlanden nog te redden. Desondanks bleef de markies volgens Temple geloven dat Charles II Spanje goedgezind was⁶⁷⁵.

Door de slechte situatie waarin de Spaanse Nederlanden zich bevonden was het van groot belang voor Spanje om bondgenoten te vinden die het tij in hun voordeel konden doen keren (cfr. supra). De koningin-regentes voorzag de gouverneur-generaal van een volmacht om met buitenlandse regimes te onderhandelen⁶⁷⁶. In de ogen van de Engelsen waren er voor Spanje drie mogelijke bondgenoten: de Republiek, het Habsburgse keizerrijk en Engeland. Engeland en de Republiek waren in mei 1667, zoals reeds uitgebreid werd besproken, nog in een onderling conflict verwickeld. Beide regimes weigerden Spanje te helpen voordat er vrede werd gesloten⁶⁷⁷. De Engelsen vermoedden echter dat Frankrijk het overleg in Breda wenste te vertragen, zodat Lodewijk XIV in de tussentijd ongehinderd zijn plannen in de Zuidelijke Nederlanden kon uitvoeren⁶⁷⁸.

Volgens het Spaanse bestuur was het zeer waarschijnlijk dat ze door de Republiek gesteund zouden worden, nadat die vrede had gesloten met Engeland. Terwijl de markies de Castel Rodrigo hoopte dat

⁶⁷⁴ William Temple aan Henry Bennet, 29 april 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 208r.); William Temple aan Henry Bennet, 20 mei 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 237r.); William Temple aan Henry Bennet, 17 juni 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 307r.); William Temple aan Henry Bennet, 21 mei 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 318r.).

⁶⁷⁵ William Temple aan Henry Bennet, 21 mei 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 318r. - 318v.).

⁶⁷⁶ Volmacht van de koningin-regentes aan de markies de Castel Rodrigo voor de conclusie van een mogelijke alliantie met Engeland, de Republiek en Duitse prinses, 27 juli 1667, Madrid (CCE, dl. 5, p. 39); de markies de Castel Rodrigo aan Don Esteban de Gamarra, 1 september 1667, Brussel (CCE, dl. 5, p. 42).

⁶⁷⁷ Don Esteban de Gamarra aan de koningin-regentes, 29 maart 1667, Den Haag (CCE, dl. 5, p. 29); Henry Bennet aan William Temple, 27 mei 1667, s.l. (ALWT, p. 164).

⁶⁷⁸ William Temple aan Henry Bennet, 3 mei 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 209v.).

Johan De Witt Spanje zou assisteren, was William Temple daar minder zeker van, omdat hij vond dat zowel Frankrijk als de Republiek enkel hun eigen belangen nastreefden. De Engelse diplomaat geloofde dat de raadspensionaris stiekem de oorlog tegen Engeland wilde verderzetten. Mocht de Vrede van Breda toch worden ondertekend, dan vond Temple het niet onwaarschijnlijk dat Johan De Witt de Spanjaarden zou steunen, om via de Devolutieoorlog zijn eigen macht te verstevigen⁶⁷⁹. De Vrede van Breda werd op 31 juli 1667 ondertekend. Hierna was het voor de Engelsen onduidelijk hoe de Republiek zou reageren op de Franse invasie van de Spaanse Nederlanden⁶⁸⁰.

De gouverneur-generaal benutte de Vrede van Breda om met Johan De Witt te onderhandelen. De markies de Castel Rodrigo was zo wanhopig dat hij zelfs bereid was om akkoord te gaan met de eis van de Hollandse raadspensionaris om de forten van Saint-Isabelle en Saint-Donat, evenals de steden Damme, Brugge en Oostende aan de Republiek af te staan, in ruil voor 6000 soldaten en een miljoen florijnen⁶⁸¹. Het Spaanse beleid in Brussel was dus bereid om offers te maken om de Spaanse Nederlanden te proberen redden. William Temple kreeg in september lucht van de onderhandelingen tussen de landvoogd en de Republiek⁶⁸². Hij vermoedde echter dat de landvoogd hem op de hoogte bracht van zijn onderhandelingen om de Engelse beleidsvoerders jaloers te maken⁶⁸³. Jonathan Israel interpreteerde de onderhandelingen tussen de landvoogd en de Republiek niet zozeer als een serieuze poging van De Witt om de Spanjaarden militaire assistentie te verlenen, maar eerder als een poging om psychologische druk uit te oefenen op Frankrijk. Zo kon de Hollandse raadspensionaris de invloedssfeer van de Republiek afbakenen voor het geval dat de Zuidelijke Nederlanden toch ten onder gingen. Indien dat zou gebeurd zijn, zou de Republiek volgens Israel geprobeerd hebben de aangrenzende delen van Vlaanderen te annexeren⁶⁸⁴.

Uiteindelijk werden de onderhandelingen met de inzet van Spaans territorium niet afgerond en werden er andere voorstellen gedaan. Dit kwam doordat het Spaanse regime in Madrid lucht had gekregen van de landvoogds voorstellen om steden van de Spaanse Nederlanden af te staan in ruil voor buitenlandse assistentie. Madrid greep in en verbood de gouverneur-generaal delen van de Spaanse Nederlanden aan te bieden in onderhandelingen⁶⁸⁵. De reprimande die de markies de Castel Rodrigo kreeg van het Spaanse regime in verband met het inzetten van steden in zijn onderhandelingen toont aan dat men in Spanje op dat moment vastbesloten was geen delen van de Spaanse Nederlanden af te staan. Dit in tegenstelling tot het regime in Brussel, dat bereid was offers te maken, om een deel ervan te kunnen redden. Tot slot verschoven de onderhandelingen met de Republiek naar het verkrijgen van een lening voor Spanje, die deels zou worden afbetaald met de belastingen afkomstig uit het Land van Waas⁶⁸⁶.

⁶⁷⁹ William Temple aan Henry Bennet, 26 juli 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 26v. – 27r.).

⁶⁸⁰ William Temple aan Henry Bennet, 5 augustus 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 53v. – 54r.).

⁶⁸¹ De markies de Castel Rodrigo aan Don Esteban de Gamarra, 1 september 1667, Brussel (CCE, dl. 5, pp. 42-43); Consult van de Raad van State, 1 september 1667, Brussel (CCE, dl. 5, p. 43).

⁶⁸² William Temple aan Henry Bennet, 2 september 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 96r.).

⁶⁸³ William Temple aan Henry Bennet, 16 september 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 108v.); William Temple aan Henry Bennet, 28 oktober 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 171v.); William Temple aan Henry Bennet, 18 oktober 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 158v.); William Temple aan Henry Bennet, 25 oktober 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 168r. – 168v.).

⁶⁸⁴ J.I. Israel, *De Republiek*, p. 861.

⁶⁸⁵ William Temple aan Henry Bennet, 22 november 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 201r.).

⁶⁸⁶ William Temple aan Henry Bennet, 29 november 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 208r.).

De tweede logische bondgenoot was de Habsburgse keizer, die bloedbanden had met de Spaanse Habsburgers. Naast de keizer vermoedden de Engelsen dat de Duitse keurvorsten en prinsen ook gealarmeerd waren door de opmars van Lodewijk XIV. Volgens een anonieme auteur voelden de vorsten van het Heilig Roomse Rijk zich genoodzaakt Frankrijk de rug toe te keren indien de monarch niet luisterde naar de voorstellen van de keizer⁶⁸⁷. Er ging zelfs het gerucht de ronde dat men tijdens de Rijksdag van Regensburg had besloten de Spaanse Nederlanden, als lid van de Bourgondische Kreits, te steunen. Volgens dit gerucht wenste men dat de Franse koning zijn wapens neerlegde en de beslissing over de gegrondheid van zijn claims zou overlaten aan de Habsburgse keizer. Als de Franse koning dit niet zou doen, kon de keizer niet anders dan de kant van Spanje te kiezen. William Temple was sceptisch over dergelijke beweringen, omdat het Heilig Roomse Rijk volgens hem intern verdeeld was en er niet snel een beslissing zou worden genomen⁶⁸⁸. Ondanks Temples opinie bleven uiteenlopende berichten de ronde doen over eventuele voorbereidingen van de keizer om de Spaanse Nederlanden te hulp te schieten⁶⁸⁹. Kort na de uitbraak gingen er al allerlei rapporten de ronde over keizerlijke soldaten en afgezanten die naar de Spaanse Nederlanden onderweg waren⁶⁹⁰. Dergelijke geruchten waren niet uitzonderlijk in de Zuidelijke Nederlanden, waar de bevolking zich volgens William Allestrel aan elke strohalm vastklampte⁶⁹¹. Er waren geruchten over verschillende samenstellingen van liga's, waaronder bijvoorbeeld één met Engeland, Zweden, de Republiek en de Habsburgse keizer⁶⁹².

Tot slot kon Spanje zich tot Engeland richten. De markies de Castel Rodrigo stelde in juni aan William Temple voor om in het geheim een verbond te creëren tussen Engeland en Spanje⁶⁹³. Daarnaast vroeg het Spaanse bestuur ook direct militaire steun. In augustus 1667 verzochten de baron de Lisola en de Spaanse ambassadeur in Londen het Engelse regime om 4000 à 5000 soldaten naar de Spaanse Nederlanden te sturen. Het regime wilde zich echter niet zo snel na de afloop van de tweede Engels-Staatse oorlog engageren in een ander militair conflict. Zijn prioriteit was om eerst en vooral interne stabiliteit te garanderen, want de Engelse bevolking was ontevreden over het verlies tegenover de Republiek. Daarnaast vroeg het Engelse regime zich af of het sturen van soldaten nog een verschil zou maken in de resterende campagne van 1667 en of de Republiek, die nog steeds de bondgenoot van Frankrijk was, geen gebruik zou maken van de Engelse instabiliteit om opnieuw tegen hen ten strijde te trekken. Het Engelse regime besloot in augustus om af te wachten wat de Republiek zou doen, omdat

⁶⁸⁷ An., 7 augustus 1667, s.l. (TNA, SP77/37, f. 56r.).

⁶⁸⁸ William Temple aan Henry Bennet, 23 september 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 118v. – 119r.); William Temple aan Henry Bennet, 7 oktober 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 138r.).

⁶⁸⁹ In november 1667 geloofde de bevolking van de Spaanse Nederlanden volgens de Engelsen dat Zweden en de keizer de Spaanse Nederlanden gezamenlijk te hulp zouden komen indien Lodewijk XIV niet inbond, maar Temple vermoedde dat de landvoogd dit gerucht verspreidde om Engeland onder druk te zetten: William Temple aan Henry Bennet, 8 november 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 186r. – 186v.); Henry Bennet aan William Temple, 21 november 1667, s.l. (ALWT, p. 189); Thomas Downton aan An., 6 januari 1668, Brussel (TNA, SP77/37, f. 256r.).

⁶⁹⁰ William Temple aan Henry Bennet, 10 juni 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 290r.).

⁶⁹¹ William Allestrel aan Joseph Williamson, 8 juni 1667, Antwerpen (TNA, SP77/36, f. 284r.).

⁶⁹² William Temple aan Henry Bennet, 16 september 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 110v.); William Temple aan Henry Bennet, 8 november 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 186r. – 186v.); .

⁶⁹³ William Temple aan Henry Bennet, 17 juni 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 309r. – 309v.); Volmacht van de koningin-regentes aan de markies de Castel Rodrigo voor de conclusie van een mogelijke alliantie met Engeland, de Republiek en Duitse prinsen, 27 juli 1667, Madrid (CCE, dl. 5, p. 39); de markies de Castel Rodrigo aan Don Esteban de Gamarra, 1 september 1667, Brussel (CCE, dl. 5, p.42).

het volgens hen voor de Republiek belangrijker was te interveniëren in de Spaanse Nederlanden dan voor Engeland⁶⁹⁴.

William Temple was het niet volledig eens met de terughoudend houding die het Engelse regime aannam. Hij begreep dat Engeland even tijd nodig had om op adem te komen om de interne stabiliteit te garanderen en de internationale handel weer op gang te trekken. Als het Engelse regime echter niets meer zou durven ondernemen, kon dat er voor zorgen dat Engeland uiteindelijk ondergeschikt werd aan een andere, machtige staat, in dit geval Frankrijk⁶⁹⁵. De Spanjaarden vonden, volgens Temple, dat Engeland weinig risico zou lopen door Spanje te steunen en dat het regime daardoor zich intern kon stabiliseren⁶⁹⁶. We moeten wel opmerken dat de beperkte steun vanuit Engeland aan de Zuidelijke Nederlanden in 1667 niet betekende dat men de ernst van de situatie niet begreep. Integendeel, het regime beseftte dat zonder externe steun Spanje het gebied uit handen zou moeten geven⁶⁹⁷. De bescherming van het gebied was in de zomer van 1667 geen prioriteit van het regime, dat geen onnodige risico's wilde lopen. Het overleg te Breda en stabilisering in het eigen land waren belangrijker.

Het Engelse regime was op een gegeven moment echter gedwongen een keuze te maken, want men beseftte dat een Franse annexatie van de Spaanse Nederlanden gevaarlijk was voor Engeland. Bij de aanvang van de Devolutieoorlog bekeek William Temple het conflict als een opportunist. Hij hoopte dat het Engelse regime kon profiteren van het feit dat de Fransen focusten op de uitvoering van hun invasieplannen⁶⁹⁸. De bepalende factor in de overwegingen van het Engelse regime in de vroege zomer van 1667 was de toestand in Breda. Door het conflict met de Republiek was het volgens Temple interessant om overeen te komen met Frankrijk, zodat de Republiek zwakker zou komen staan. Hij overwoog eveneens de voordelen van een Engels-Spaanse alliantie, aangezien Spanje ondanks zijn zwakke beleid een waardevolle bondgenoot zou zijn (cfr. supra)⁶⁹⁹. Van dit alles kwam er echter niets in huis. Nadat de Vrede van Breda op 31 juli 1667 was ondertekend, had het regime drie keuzes. Men kon proberen te bemiddelen tussen Frankrijk en Spanje of een kant kiezen. De verschillende opties werden zowel door het Engelse regime als door de Engelse vertegenwoordigers in de Spaanse Nederlanden overwogen. Grotendeels bleven de overwegingen echter dezelfde als voor de Franse invasie (cfr. supra).

De eerste optie was dat Charles II als bemiddelaar kon optreden en zich zo als vorst kon profileren in Europa. Het kon voordelig zijn omdat Charles II niet alleen in de achting van andere regimes zou stijgen, maar ook omdat men kon samenwerken met de Republiek. Door deze samenwerking kon er wederzijds vertrouwen tot stand komen en konden de onderlinge relaties verbeteren. De Engelsen hoopten tevens dat men in de Republiek zou inzien dat de belangen van beide staten op veel punten samenvielen. Op deze manier kon Engeland verder een wig drijven tussen de Republiek en Frankrijk. Naast het verbeteren van de relaties met de Republiek, was het volgens de Engelsen in het belang van alle Christelijke staten

⁶⁹⁴ Henry Bennet aan William Temple, 12 augustus 1667, s.l. (ALWT, pp. 179-180).

⁶⁹⁵ William Temple aan Henry Bennet, 19 augustus 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 76r. – 76v.).

⁶⁹⁶ William Temple aan Henry Bennet, 16 september 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 110v.).

⁶⁹⁷ Henry Bennet aan William Temple, 8 augustus 1667, Whitehall (ALWT, p. 178); William Temple aan Henry Bennet, 5 augustus 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 52r.).

⁶⁹⁸ William Temple aan Henry Bennet, 19 augustus 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 77r.).

⁶⁹⁹ William Temple aan Henry Bennet, 17 juni 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 308v. - 309r.).

om de Franse opmars te stoppen. Zo niet, dan zou Frankrijks macht ongecontroleerd toenemen. Als bemiddelaar kon Charles II een compromis bespoedigen of verhinderen, naargelang datgene dat zijn eigen belang het beste diende⁷⁰⁰. Henry Bennet wilde eerst afwachten of Frankrijk en Spanje hun bemiddeling zouden accepteren. Het was aan William Temple en de baron de Lisola om in de Spaanse Nederlanden te polsen of Spanje hiervoor open stond⁷⁰¹.

De tweede mogelijkheid was dat het Engelse regime zich aan de kant van Frankrijk schaarde. Charles II had met Lodewijk XIV al eerder een overeenkomst bereikt betreffende de tweede Engels-Staatse oorlog, waarbij hij had beloofd gedurende een jaar niets te doen dat inging tegen de Franse belangen⁷⁰². Deze overeenkomst kon misschien dienen als een basis voor verdere samenwerking tussen beide regimes. Kort na de Franse invasie overwoog het Engelse regime of het voordelig zou zijn om Frankrijk te steunen. Het Engelse regime was in juni 1667 namelijk van mening dat men met Frankrijk zou moeten overeenkomen en dat men niet in staat was om Spanje te helpen⁷⁰³. Een dergelijke samenwerking moest Engeland van nut zijn tijdens het vredesoverleg te Breda, net als de eerdere Engels-Franse overeenkomst in 1667. Een alliantie met Frankrijk kon ook andere voordelen bieden. Zo kon Engeland een deel van de Spaanse Nederlanden inpalmen⁷⁰⁴. Met Frankrijk als bondgenoot zou Engeland ook tijd winnen om gedurende een langere periode veilig te zijn, want een ongecontroleerde toename van de Franse macht zou het Europese machtsevenwicht uit balans brengen⁷⁰⁵. Zoals we reeds hebben besproken kwam men op dit idee terug. Een dergelijke alliantie was voornamelijk een pragmatische overweging, die vooral op de korte termijn was gericht. Het nadeel ervan was dat de macht van Frankrijk door de annexatie van de Spaanse Nederlanden zou toenemen en Engeland nog meer in zijn invloedssfeer zou worden getrokken. Bovendien zou de val van de Spaanse Nederlanden het waardevolle machtsevenwicht in Europa verstoren.

De derde optie was natuurlijk Spanje. Door zich aan de kant van Spanje te scharen kon Charles II wraak nemen op Frankrijk en zich profileren als scheidsrechter in de Europese politiek⁷⁰⁶. Zoals eerder werd aangehaald, was het creëren van goede banden met Spanje een van de belangrijkste diplomatieke doelen van Engeland gedurende de tweede Engels-Staatse oorlog. De omstandigheden voor het creëren van dergelijke banden waren door de Devolutieoorlog verbeterd, omdat Spanje nood had aan bondgenoten en daar wel wat voor over had. Door de kant van Spanje te kiezen konden de Engelsen Frankrijk laten zien dat ze niet met zich lieten sollen en misschien zelfs samen met Spanje een deel van Frankrijk veroveren⁷⁰⁷. Tegelijkertijd zou een Engels-Spaanse samenwerking goed zijn voor de relaties tussen Engeland en de Republiek, aangezien de Republiek er belang bij had dat de Spaanse Nederlanden in Spaanse handen bleven.

Er waren ook nadelen aan een dergelijke samenwerking verbonden. Het Engelse regime betwijfelde of men tijdig tot een overeenkomst zou komen, zeker als er een nieuwe landvoogd zou worden

⁷⁰⁰ William Temple aan Henry Bennet, 15 juli 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 9v. – 10r.).

⁷⁰¹ Henry Bennet aan William Temple, 22 juli 1667, s.l. (ALWT, p. 177).

⁷⁰² F.A.M.A. Mignet, *Négociations relatives à la succession d'Espagne*, vol. 2, pp. 40-45.

⁷⁰³ Henry Bennet aan Robert Southwell, 15 mei 1667, Whitehall (ALWT, pp. 169-170).

⁷⁰⁴ William Temple aan Henry Bennet, 27 mei 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 254v. – 255r.).

⁷⁰⁵ William Temple aan Henry Bennet, 6 mei 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 215v. - 216r.).

⁷⁰⁶ William Temple aan Henry Bennet, 9 augustus 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 62v.).

⁷⁰⁷ William Temple aan Henry Bennet, 27 mei 1667, Brussel (TNA, SP77/36, f. 255r.).

geïnstalleerd. William Temple suggereerde om de onderhandelingen te voeren met de Spaanse ambassadeur in Londen, zodat die een stuk sneller zouden verlopen⁷⁰⁸. Daarnaast had het Engelse regime nog steeds gewrongen gevoelens tegenover het Spaanse regime, omdat het hen niet te hulp was geschoten tijdens de tweede Engels-Staatse oorlog. Aangezien Spanje hen toen niet had geholpen, voelde het Engelse regime zich in de zomer van 1667 niet verplicht iets voor de Spanjaarden te doen. Engeland ging bovendien nog gebukt onder de tol van de tweede Engels-Staatse oorlog en het regime voelde er niet veel voor om halsoverkop in een nieuw conflict verzeild te geraken⁷⁰⁹. Bij de uitbraak van de Devolutieoorlog was het overleg te Breda nog bezig en de Engelsen wilden de belangrijke onderhandelingen niet in gevaar brengen. Tenslotte zou Charles II zijn afspraak met Lodewijk XIV, om gedurende een jaar niets te ondernemen dat tegen hun belangen inging, verbreken als hij Spanje zou steunen.

Langzaamaan beseftte Engeland dat er nog een vierde optie was, namelijk samenwerken met hun voormalige vijand de Republiek der Verenigde Provinciën. Nochtans hadden de Engelsen na de afloop van het overleg te Breda koeltjes gereageerd op de toenaderingen van de vertegenwoordigers van de Republiek om samen iets te ondernemen⁷¹⁰. In oktober ontmoetten de Hollandse raadspensionaris De Witt en de Engelse diplomaat William Temple elkaar voor de eerste keer in Den Haag. Ondanks alle negatieve vooroordelen die Temple over de raadspensionaris had, vond hij hem zeer beleefd, beredeneerd en openhartig⁷¹¹.

Het privégesprek tussen de twee diplomaten verliep gemoedelijk. Ze converseerden over de vrede van Breda en de goede relaties die tussen de twee staten konden groeien. Volgens Temple polste De Witt over de houding van de Engelse koning tegenover de Franse invasie, waarbij hij vernam dat de nieuwe ambassadeurs van de Republiek in Londen moest proberen een Engels-Staatse liga tot stand te brengen. Het doel van dit verbond was volgens Temple om de rust op het Europees continent te bewaren en de veiligheid van zowel de Republiek als van Engeland te garanderen. Dit laatste zou de alliantie realiseren door de veiligheid van de Spaanse Nederlanden te verzekeren, die volgens De Witt dienden als een verdedigingslinie voor de Republiek en Engeland:

“to enter into a common league for preserving the repose of Christendome and securing our common safety in that of Flanders, which hee said wee were both as much concernd to preserve, as the King of Spain himself, for it servd him onely for a bulwarke to the rest and was the same to us.”⁷¹²

William Temple wees er de Hollandse diplomaat op dat de bescherming van de Spaanse Nederlanden volgens hem eerder in de lijn van de belangen van de Republiek lag dan in die van Engeland. De raadspensionaris gaf dit toe, maar voegde eraan toe dat zonder de steun van Engeland of de keizer, het voor hem moeilijk zou zijn om met het Franse regime tot een akkoord te komen. Bovendien geloofde

⁷⁰⁸ William Temple aan Henry Bennet, 22 november 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 202r. – 202v.).

⁷⁰⁹ Henry Bennet aan William Temple, 12 augustus 1667, s.l. (ALWT, pp. 179-180); William Temple aan Henry Bennet, 19 juli 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 16r. – 16v.).

⁷¹⁰ William Temple aan Henry Bennet, 9 september 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 101v.).

⁷¹¹ William Temple aan Henry Bennet, 5 oktober 1667, Dordrecht (TNA, SP77/37, f. 134v.).

⁷¹² William Temple aan Henry Bennet, 5 oktober 1667, Dordrecht (TNA, SP77/37, f. 133r. – 134r.).

De Witt dat door samen te werken, men Lodewijk XIV tot rede zou kunnen brengen zonder geweld te moeten gebruiken. William Temple concludeerde dat De Witt een voorvechter was van de bescherming van de Spaanse Nederlanden. Volgens Temple ging de raadspensionaris eerst afwachten hoe de onderhandelingen van de nieuwe ambassadeurs in Londen verliepen, voordat hij verdere stappen ondernam⁷¹³.

Henry Bennet was het met Temple eens over het feit dat de bescherming van de Spaanse Nederlanden van groter belang was voor de Republiek dan voor Engeland. Volgens de staatssecretaris was het zelfs belangrijker voor de Republiek dan voor Spanje zelf. Het Engelse regime wilde niet halsoverkop in een nieuwe oorlog betrokken geraken, tenzij men er zeker van was er voordeel uit te halen. Volgens Bennet vertrouwden de Spanjaarden te veel op hun overtuiging dat het Engelse regime de Spaanse Nederlanden sowieso zou redden. De Spanjaarden geloofden, volgens hem, dat de Engelse ministers het gebied zouden beschermen, omdat het volgens hen diende als een buffer voor Engeland. De Engelse ministers vonden van niet. Ze wilden niets doen dat louter gebaseerd was op politieke principes en waar er geen substantiële voordelen aan verbonden waren. Het Engelse regime vond dat als staten, zoals Spanje, Engelse steun wilden verwerven, men met deftige voorstellen naar de onderhandelingstafel moesten komen⁷¹⁴.

Na de afloop van het campagne seizoen van 1667 analyseerde het Engelse regime de situatie in de Spaanse Nederlanden. Charles' beslissing bepaalde volgens William Temple of Frankrijk erin slaagde de Spaanse Nederlanden te veroveren of niet. Hij voorspelde dat de ambassadeurs van de Republiek gingen aansturen op een offensieve en defensieve liga met Engeland en dat ook Frankrijk en Spanje elk zouden wedijveren om de gunst van Charles II. Het was volgens hem niet aangewezen dat Engeland neutraal zou blijven⁷¹⁵.

We zien een omslag binnen het Engelse denken tijdens het verloop van de Devolutieoorlog. Deze vond eerst plaats bij de vertegenwoordigers in de Spaanse Nederlanden, eerst en vooral bij William Temple, en pas later bij de ministers in Londen. Bij aanvang werd de Devolutieoorlog door het Engelse regime beschouwd als een kans om zelf op adem te komen en om de onderhandelingen in Breda te vergemakkelijken. Terwijl het regime wel al beseftte dat een annexatie van de Spaanse Nederlanden door Frankrijk voor Engeland gevaarlijk was, dacht men dat het een probleem voor de verre toekomst zou zijn. Meer en meer begon het regime te beseffen dat het niet kon toekijken hoe de Spaanse Nederlanden door Frankrijk werden opgeslokt. Men was zich bewust van de groei van de Franse macht op het Europese continent, die hen op langere termijn zou bedreigen. Het behoud van de Spaanse Nederlanden speelde in de ogen van de Engelse beleidsvoerders daarom een cruciale rol in het behoud van het machtsevenwicht tussen Frankrijk en Spanje en de veiligheid van Engeland op langere termijn. Langzaam beseftte het Engelse regime dat de Republiek deze belangen met hen deelde. De mogelijkheid om te interveniëren in de Devolutieoorlog werd door de Engelse ministers eveneens beschouwd als een kans om aanzien te verwerpen op het Europese spelbord. Het is belangrijk op te merken dat de Spaanse Nederlanden niet werden beschouwd als een buffer voor Engeland.

⁷¹³ William Temple aan Henry Bennet, 5 oktober 1667, Dordrecht (TNA, SP77/37, f. 134r. - 134v.).

⁷¹⁴ Henry Bennet aan William Temple, 14 oktober 1667, Whitehall (ALWT, p. 183).

⁷¹⁵ William Temple aan Henry Bennet, 11 oktober 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 145v.).

4.2.3. De Triple Alliantie (1667-1668)

In november 1667 begon het idee van een gezamenlijke actie van Engeland en de Republiek langzaam vorm te krijgen. Terwijl William Temple een voorstander was, bleef het Engelse regime er moeite mee hebben, omdat er gevreesd werd dat de bedoelingen van de Republiek niet oprecht waren. Toch vormde zich het idee om samen met de Republiek druk te zetten op Frankrijk en Spanje, om er zo voor te zorgen dat deze hun geschillen bijlegden⁷¹⁶. Volgens William Temple was het van belang dat Charles II en de Republiek een overeenkomst bereikten voor het einde van januari 1668. Beide staten moesten overeenkomen om gezamenlijk Spanje en Frankrijk te dwingen vrede te sluiten. Als één van de partijen dwars zou liggen, zouden de Republiek en Engeland zich aan de kant van de andere partij scharen. Dit akkoord zou Charles II in staat stellen om oftewel vrede tot stand te brengen of een glorieuze oorlog te voeren tegen Frankrijk. De Engelse diplomaat beschouwde Frankrijk als de potentiële dwarsligger in een dergelijke regeling. Dit komt overeen met het vijandige beeld dat de Engelsen toen van Frankrijk hadden. Daarnaast zou een afspraak tussen Engeland en de Republiek de moraal in de Spaanse Nederlanden een boost geven. Als de Republiek en Engeland er niet in slaagden om samen te werken, dan zouden de Spaanse Nederlanden ten dode zijn opgeschreven. Want hoezeer de keizer zich zou haasten om de Zuidelijke Nederlanden nog te hulp te schieten, alle hulp zou volgens Temple te laat zijn, aangezien de Fransen alles al zouden hebben veroverd. Eens de Spanjaarden waren verdreven zou het trouwens onmogelijk zijn om het gebied te heroveren⁷¹⁷.

Met de aanhechting van de Spaanse Nederlanden zou de macht van Frankrijk alleen maar toenemen. Het Engelse regime moest afwegen of zo'n machtstoename, die vooral de Republiek als staat tussen Frankrijk en Engeland bedreigde, uiteindelijk ook Engeland in gevaar zou brengen. Eens Frankrijk de Spaanse Nederlanden had verworven was het in de ogen van de Engelsen machtig genoeg om de Republiek te bedreigen en misschien zelfs te veroveren⁷¹⁸. Het is opmerkelijk dat niet de strategisch gelegen Spaanse Nederlanden, maar de Republiek der Verenigde Provinciën door de Engelsen beschouwd werd als hun buffer tegen Frankrijk. Toch was het voor het Engelse regime belangrijk dat de Spaanse Nederlanden werden beschermd. Het belang van het gebied voor Londen was gebaseerd op diens betekenis voor het machtsevenwicht in Europa. Indien de Spaanse Nederlanden in de handen van Lodewijk XIV zouden vallen, zou die balans worden verbroken, waardoor Engeland bedreigd werd door het almachtige Frankrijk. Vanuit dat opzicht dienden de Spaanse Nederlanden als een rem op de toename van de Franse macht. Dit in tegenstelling tot de Republiek, die als Engelands schild tegen Frankrijk fungeerde.

De Spaanse Nederlanden zouden voor Frankrijk niet alleen een strategische aanwinst zijn, maar ook een economische. Frankrijk zou enorme rijkdommen kunnen putten uit het gebied. Dit alles zou volgens William Temple tot gevolg hebben dat Frankrijk de machtigste staat in Europa zou worden, waardoor het andere staten aan hem zou onderwerpen⁷¹⁹. De overweging die de Engelse politiek moest maken tijdens de Devolutieoorlog was of Frankrijk een te grote dreiging werd. Dit vraagstuk was echter nauw

⁷¹⁶ William Temple aan Henry Bennet, 22 november 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 201v.); Henry Bennet aan William Temple, 2 december 1667, s.l. (ALWT, p. 190).

⁷¹⁷ William Temple aan Henry Bennet, 22 november 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 201v. – 202r.).

⁷¹⁸ William Temple aan Henry Bennet, 22 november 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 202r.).

⁷¹⁹ William Temple aan Henry Bennet, 22 november 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 202r.).

verbonden met de Spaanse erfopvolging en kwam ook al voor tijdens de tweede Engels-Staatse oorlog (cfr. supra).

Ondanks de eerder vermelde detente tussen de Republiek en Engeland in der herfst van 1667 bleven de Engelsen achterdochtig. De mogelijkheid dat de Republiek het in het geheim met Frankrijk op een akkoordje zou gooien, werd niet uitgesloten. William Temples achterdocht werd gevoed door de klachten van de landvoogd, die beweerde dat het regime in de Republiek nauwelijks aandacht besteedde aan de wensen en belangen van Spanje. Volgens hem was het de voornaamste prioriteit van de Republiek om een verdedigingslinie tot stand te brengen, die vervolgens gegarandeerd zou worden door een liga bestaande uit omliggende staten. Dit probeerde de Republiek volgens de gouverneur-generaal te verwezenlijken door steden in de Spaanse Nederlanden als onderpand te krijgen in ruil voor een lening aan het Spaanse beleid (cfr. supra). Als Charles II besloot niet te interveniëren in de Devolutieoorlog, geloofde Temple dat de Republiek zou proberen zijn eigen vel te redden door een akkoord te sluiten met Frankrijk of door zoveel mogelijk van Spanje te krijgen in ruil voor zijn assistentie⁷²⁰.

Het Engelse regime ging over tot actie in november 1667 door William Temple op te dragen naar de Republiek af te reizen om Johan De Witt een alliantie voor te stellen. Het was namelijk in het belang van Engeland en de Republiek dat de Devolutieoorlog eindigde. De aanleiding voor de missie van William Temple was de bewering van de nieuwe Staatse ambassadeurs in Londen dat Johan De Witt samen met Engeland wilde bemiddelen tussen Frankrijk en Spanje. De enige manier waarbij hun bemiddeling echter effectief kon zijn, was door ermee te dreigen gewelddadig op te treden als één van de staten zou weigeren vrede te sluiten. De instructies aan William Temple in verband met zijn missie naar Johan De Witt zijn bewaard in de *State Papers Flanders*. De Engelse diplomaat moest de Spaanse Nederlanden verlaten om zagezegd om persoonlijke redenen via de Republiek terug te keren naar Engeland. Hij moest voor zijn vertrek van de landvoogd alle informatie verkrijgen die in het voordeel van de Spaanse Nederlanden zou kunnen spelen. Het echte doel van zijn trip werd voor de Spaanse landvoogd verzwegen⁷²¹.

De Engelse toenadering in november was een plotse ommekeer na de lange periode van wantrouwen ten opzichte van de Republiek en Johan De Witt als diens voornaamste leider. De achterdocht was nog niet volledig verdwenen, maar het was toch een plotse en veelzeggende verandering. Het Engelse regime moet beseft hebben dat het noodzakelijk was de Spaanse Nederlanden te beschermen en dat de meest logische bondgenoot de Republiek was. William Temple moest de eventuele achterdocht van Johan De Witt jegens Engeland, vooral in verband met de prins van Orange, wegnemen. De Engelse diplomaat moest er wel op wijzen dat het Engelse regime de belangen van Willem III weliswaar genegen was, maar dat diens belangen de grotere belangen van de twee staten niet in de weg mochten staan. De Engelse diplomaat mocht wel vriendelijk aangeven dat het regime Willems belangen niet vergeten was en dat men in Engeland hoopte dat men de prins van Orange in ere zou herstellen⁷²².

⁷²⁰ William Temple aan Henry Bennet, 29 november 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 207v. - 208v.).

⁷²¹ Instructions to Sir W. Temple, Baronett, our Resident in Brussels, 5 december 1667, Whitehall (TNA, SP77/37, f. 217r. - 219r.).

⁷²² Instructions to Sir W. Temple, Baronett, our Resident in Brussels, 5 december 1667, Whitehall (TNA, SP77/37, f. 218v.).

William Temple moest vervolgens bij Johan De Witt polsen of de Republiek oprecht een samenwerking nastreefde, want Engeland bleef de Republiek wantrouwen. Des te meer de Republiek en Frankrijk eigenlijk nog bondgenoten waren en de Republiek het meeste baat had bij een beëindiging van de Devolutieoorlog. Het Engelse regime wilde er zich van verzekeren dat de Republiek niet achter hun rug vrede zou sluiten met Frankrijk, waardoor Engeland alleen zou komen te staan. William Temple moest het Engelse regime ervan verzekeren dat de Republiek echt een offensieve en defensieve alliantie wilde creëren met als doel de Spaanse Nederlanden te beschermen, zelfs als dat betekende dat de Republiek zich tegen Frankrijk moest keren. Voor het Engelse regime was dit enkel mogelijk door een volwaardig verdrag te ondertekenen, dat liefst niet gebaseerd was op de concessies die de Engelsen nog maar net in Breda hadden gedaan⁷²³. De alliantie werd aldus in de eerste plaats opgericht voor de verdediging van de Spaanse Nederlanden, om op die manier de opmars van Frankrijk een halt toe te roepen.

De Engelse diplomaat moest er de Hollandse raadspensionaris wel op wijzen dat, mocht hij het Engelse voorstel niet accepteren, het Engelse regime zou proberen zelf een voordelige deal te sluiten met Frankrijk. Als Engeland Frankrijk militair zou steunen in het campagnejaar van 1668 zou dit niet veel goeds betekenen voor de Zuidelijke en Noordelijke Nederlanden. Als Johan De Witt echter wel akkoord zou gaan met het voorstel om een gezamenlijke alliantie te creëren dan kon William Temple op zijn terugreis van Engeland naar Brussel nogmaals met Johan De Witt overleggen. De diplomaat werd strikte geheimhouding bevolen, ook na zijn aankomst in Engeland⁷²⁴.

Temples vertrek naar de Republiek werd echter vertraagd doordat de noodzakelijke papieren niet tijdig arriveerden, maar op kerst 1667 was hij eindelijk klaar om naar de Republiek te reizen. Door de feestdagen moest hij zijn bezoek aan de landvoogd nog even uitstellen, om zichzelf niet verdacht te maken⁷²⁵. Tijdens de audiëntie bracht de markies hem op de hoogte van zijn onderhandelingen met de Republiek betreffende een lening van vijf miljoen gulden die zou worden terugbetaald met de belastingen van het Land van Waas. De landvoogd was, tot ongenoegen van het beleid in de Republiek, niet langer bereid om de steden Oostende en Brugge aan te bieden, omdat het hem vanuit Madrid was verboden (cfr. supra). Volgens Temple wensten de landvoogd en de Spaanse ambassadeur in Londen Charles II te overhalen Spanje te steunen, zodat de Republiek daarna gedwongen zou zijn hetzelfde te doen. De relaties met Zweden en het Heilig Roomse Rijk waren volgens de markies gunstig. Hij beweerde ook reeds een verdrag te hebben ondertekend met de keurvorst van Brandenburg, de hertogen van Lünenburg en de keizer voor de levering van soldaten. Vanuit Spanje verwachtte de landvoogd eveneens voetvolk en financiële steun. De landvoogd was eveneens zeker dat Don Juan José was bevolen de landvoogdij van de Zuidelijke Nederlanden op zich te nemen. Tot slot hoopte de landvoogd dat de vrede tussen Portugal en Spanje snel zou worden ondertekend⁷²⁶.

⁷²³ Instructions to Sir W. Temple, Baronett, our Resident in Brussels, 5 december 1667, Whitehall (TNA, SP77/37, f. 217v. – 218r.).

⁷²⁴ Instructions to Sir W. Temple, Baronett, our Resident in Brussels, 5 december 1667, Whitehall (TNA, SP77/37, f. 218r. - 219r.).

⁷²⁵ William Temple aan Henry Bennet, 25 december 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 243r. – 243v.).

⁷²⁶ Sir William Temple's Conference with Monsieur de Witt, december 1667, s.l. (ALWT, pp. 191-193).

Na zijn audiëntie met de landvoogd vertrok William Temple vrijwel meteen naar de Republiek. Twee dagen later bevond de Engelsman zich reeds in Antwerpen om zo verder naar Zeeland te reizen⁷²⁷. De avond na zijn aankomst in Den Haag sprak William Temple al met Johan De Witt⁷²⁸. De Hollandse raadspensionaris vertelde William Temple dat de Staten-Generaal eerder al bereid was geweest de Spaanse Nederlanden te steunen als zij Brugge en Oostende hadden gekregen. Hij wees er de Engelse diplomaat op dat men Engeland zelfs de mogelijkheid had gegeven om tot dat verbond toe te treden, waarbij het Oostende zou hebben ontvangen. De onderhandelingen met de markies de Castel Rodrigo waren echter mislukt, wat Johan De Witt deels verweet aan de houding van het Engelse regime⁷²⁹.

Als Engeland en de Republiek samen zouden bemiddelen, waren er voor Johan De Witt en de Staten-Generaal drie punten van belang. Ten eerste dat Lodewijk XIV zich aan het door hem reeds gedane vredesvoorstel moest houden, waarbij hij oftewel al zijn veroveringen behield of in de plaats ervan Aire, Sint-Omaars, Cambrai, Douai en Luxemburg of Bourgondië kreeg. Ten tweede dat de bemiddelaars, als Frankrijk of Spanje zou protesteren, er hen toe moesten dwingen de compromis te accepteren. Tot slot moesten de bemiddelaars garant staan voor de overeengekomen vrede. Indien het akkoord zou worden geschonden moesten Engeland en de Republiek als de voormalige bemiddelaars tussenkomen⁷³⁰.

De Witt begreep dat de verdediging van de Spaanse Nederlanden ook voor Engeland lucratief moest zijn en dat de ogen van het Engelse regime gericht waren op de Vlaamse havensteden. Hij verstond dat het Engelse regime evengoed zijn heil kon zoeken bij Frankrijk. Een Engels-Franse samenwerking had in de ogen van de raadspensionaris echter alleen maar negatieve gevolgen. Door die samenwerking zouden de Frans-Staatse banden worden verbroken en zouden de Republiek en de prinsen van het Heilig Roomse rijk worden bedreigd. Tussen Engeland en de Republiek zouden er opnieuw wrijvingen komen als Engeland enkele Vlaamse havensteden wist te annexeren. Tot slot wees Johan De Witt Temple op het feit dat een Engels-Franse samenwerking zou betekenen dat Engeland zijn verdrag met Spanje schond⁷³¹.

Uiteindelijk polste Temple bij De Witt wat deze vond van een offensieve en defensieve liga met Engeland. De raadspensionaris wilde enkel een defensieve liga tot stand brengen. Johan De Witt verzekerde de Engelse diplomaat dat de Republiek Engeland niet zou tegenwerken, mocht deze de Spaanse Nederlanden verdedigen. In afwachting van de reactie van Charles II beloofde De Witt dat de Republiek zich tegenover Frankrijk afstandelijk zou gedragen, maar de raadspensionaris wilde dat de Engelse vorst snel een besluit nam⁷³².

Tot slot is het interessant om op te merken dat tijdens de onderhandelingen tussen Engeland en de Republiek, vertegenwoordigers van de Republiek voorstelden de Spaanse Nederlanden te kantonneren en er een republiek te creëren. Dit was hetzelfde plan dat Johann De Witt in 1663 aan Lodewijk XIV

⁷²⁷ William Temple aan Henry Bennet, 27 december 1667, Antwerpen (TNA, SP77/37, f. 245r.).

⁷²⁸ William Temple aan Henry Bennet, 30 december 1667, Den Haag (TNA, SP77/37, f. 250r. – 250v.).

⁷²⁹ Sir William Temple's Conference with Monsieur de Witt, december 1667, s.l. (ALWT, pp. 193-194).

⁷³⁰ Sir William Temple's Conference with Monsieur de Witt, december 1667, s.l. (ALWT, pp. 194-195).

⁷³¹ Sir William Temple's Conference with Monsieur de Witt, december 1667, s.l. (ALWT, pp. 195-196).

⁷³² Sir William Temple's Conference with Monsieur de Witt, december 1667, s.l. (ALWT, pp. 196-197).

had voorgesteld (cfr. supra). Net als de Franse monarch wees het Engelse regime het voorstel van de hand, omdat het te weinig voordelen voor Engeland met zich meebracht⁷³³.

Begin januari keerde de diplomaat terug naar Den Haag om de raadspensionaris te laten weten dat het Engelse regime instemde met het voorstel om een defensieve liga tussen de twee staten te creëren. Samen met zijn instructies ontving William Temple een schets van wat de alliantie moest inhouden en een volmacht om het akkoord met de Staten-Generaal te sluiten. Het regime droeg de diplomaat op om zo snel mogelijk met de Staten-Generaal een akkoord te bereiken, voor Frankrijk de kans kreeg er zich in te mengen⁷³⁴. Mocht Temple daar niet in slagen, dan moest hij de Spaanse landvoogd overtuigen dat Engeland de Spaanse Nederlanden wilde verdedigen, maar dat ze daar niet toe in staat waren zolang Spanje hen niet in de nodige fondsen voorzag⁷³⁵. Het is opmerkelijk dat Engeland bereid was om, met financiële steun van Spanje, zonder bondgenoten de Spaanse Nederlanden te verdedigen. Enkele maanden eerder wilde het Engelse regime Spanje namelijk niet helpen, aangezien die hen niet had geholpen tijdens de tweede Engels-Staatse oorlog (cfr. supra)⁷³⁶.

William Temple ging na zijn aankomst in Den Haag bliksemsnel aan de slag om de alliantie op poten te zetten. Hij wist Johan De Witt ervan te overtuigen de onderhandelingen niet te laten verlopen via het gewone systeem in de Republiek, waarbij de zeven provincies elk hun toestemming moesten geven. Door deze trage procedure zou Frankrijk namelijk de kans krijgen om hen stokken in de wielen te steken. Temple besloot te focussen op de creatie van een defensieve alliantie en de bemiddeling tussen Frankrijk en Spanje om het overleg te vergemakkelijken. Over de moeilijkere commerciële artikels van het verdrag kon later worden onderhandeld. Op die manier slaagde de Engelse diplomaat er in om de onderhandelingen af te ronden op amper vijf dagen tijd, namelijk op 23 januari 1668. Voor het verdrag naar Engeland werd gezonden werd er al een artikel toegevoegd met het voorstel dat Zweden eveneens zou toetreden tot de alliantie, mits de Spanjaarden de Zweedse troepen zouden betalen⁷³⁷. De effectieve toetreding van Zweden tot het verbond zal nog verder worden toegelicht.

Er is al onderzoek verricht in verband met dit verbond, dat bekend is geworden als de Triple Alliantie. Herbert Rowen constateerde dat de Staten van Holland achter de rug van de Engelsen hadden besloten Frankrijk te assisteren. De eerste overeenkomst met Frankrijk dateerde van 10 december 1667, dus voordat William Temple in Den Haag arriveerde, terwijl de tweede gedateerd is nadat de Engelse diplomaat het voorstel had gedaan, namelijk op 14 januari 1668. In die tweede overeenkomst werd er gestipuleerd dat de Republiek zou proberen om samen met Engeland en Zweden druk uit te oefenen op Spanje om de Franse eisen te accepteren⁷³⁸. Kenneth Haley maakte een onderscheid dat Rowen echter niet maakte. Net als Rowen wees hij erop dat de Staten van Holland Spanje onder druk zouden zetten om Lodewijks eisen te accepteren. Volgens Haley besloot men echter ook om samen met Engeland, Zweden en eventuele andere bondgenoten zowel Spanje als Frankrijk te dwingen hun geschillen bij te

⁷³³ Dit feit wordt vermeld in een brief die na de totstandkoming van de Triple Alliantie werd geschreven: Henry Bennet aan William Temple, 13 april 1668, Whitehall (ALWT, pp. 305-306).

⁷³⁴ T. Courtenay, *Memoirs of the life, works and correspondence of Sir William Temple baronet*, Londen, Longman, Rees, Orme, Brown, Green & Longman, 1836, vol. 2, pp. 384-386.

⁷³⁵ T. Courtenay, *Memoirs of the life, works and correspondence of Sir William Temple*, vol. 2, p. 387.

⁷³⁶ Henry Bennet aan William Temple, 12 augustus 1667, s.l. (ALWT, pp. 179-180).

⁷³⁷ K.H.D. Haley, *An English Diplomat*, pp. 169-172.

⁷³⁸ H.H. Rowen, "John de Witt and the Triple Alliance", pp. 4-5.

leggen. Volgens Rowen was de afspraak van de Staten van Holland vooral gericht tegen Spanje, terwijl Haley die ietwat nuanceert door erop te wijzen dat men ook Frankrijk onder druk zou zetten. Haley besloot dat de belangrijke punten van de Triple Alliantie, waaronder het derde geheime artikel (cfr. infra), reeds in deze overeenkomst aanwezig waren⁷³⁹.

Op basis van het werk van Mignet argumenteerde Rowen ook dat Engeland, achter de rug van de Republiek, het initiatief nam om in het geheim een offensieve en defensieve alliantie te creëren met Frankrijk. Het doel van Charles II was, volgens Rowen, de Frans-Staatse alliantie te vernietigen, Johan De Witt ten val te brengen en zelf een alliantie met Frankrijk te creëren⁷⁴⁰. Volgens Violet Barbour was het echter Frankrijk die als eerste het idee voor zo'n alliantie naar voren schoof. Charles II wees er de Fransen echter op dat zowel het parlement als het *Committee for Foreign Affairs* vijandig tegenover Frankrijk stonden⁷⁴¹. Als we er de correspondentie in het werk van Mignet op nalezen, moeten we concluderen dat Frankrijk inderdaad als eerste het idee van een alliantie naar voren schoof en dat Rowen de bronnen verkeerd heeft geïnterpreteerd. Na verdere onderhandelingen tussen Frankrijk en Engeland gaf Henry Bennet aan de Franse diplomaat Ruvigny de Engelse eisen voor een alliantie, die Frankrijk vervolgens bijstaaft. Het was louter op basis hiervan dat Rowen concludeerde dat de alliantie een Engels voorstel was. Uiteindelijk besloot het Engelse regime dat men geen alliantie met Frankrijk wilde vormen. Deze beslissing viel ongeveer samen met de terugkeer van Temple naar Londen om te rapporteren over zijn gesprek met Johan De Witt. Volgens Mignet nam Engeland deze beslissing om de val van de Spaanse Nederlanden te verhinderen en Lodewijk XIV's veroveringen te stoppen⁷⁴².

In het begin van februari 1668 werd het door Charles geratificeerde verdrag teruggezonden naar de Republiek, waar William Temple toezag op de uitwisseling van de verdragen met de Staten-Generaal. Temple moest er ook overleggen op welke manier de Republiek en Engeland zouden samenwerken indien hun bemiddeling mislukte en of men het voorstel aan Spanje kon versoepelen zodat de onderhandelingen makkelijker zouden verlopen. Eens alles in de Republiek voltooid was, moest de Engelse diplomaat zich haasten naar Brussel om met de markies de Castel Rodrigo te overleggen⁷⁴³. Het is belangrijk op te merken dat al deze onderhandelingen plaatsvonden terwijl Charles II had beloofd gedurende een jaar niets te ondernemen dat inging tegen de belangen van Lodewijk XIV. De onderhandelingen werden aangevat in december 1667, terwijl de termijn van een jaar pas afgelopen zou zijn in het midden van februari 1668. Ook al werd het verdrag geratificeerd kort voor de afloop van de termijn, het feit dat het overleg al veel langer bezig was, betekent dat Charles zijn overeenkomst had geschonden. We kunnen dan ook besluiten dat, in tegenstelling tot klassieke beweringen, Charles II en zijn regime niet pro-Frans waren. Het Engelse beleid werd in de eerste plaats gestuurd door pragmatische overwegingen, waarbij de verdediging van de Spaanse Nederlanden belangrijker was voor Engeland dan de naleving van Charles' overeenkomst met Lodewijk XIV. Het Engelse beleid leek daardoor op dat moment eerder pro-Spaans, dan pro-Frans.

⁷³⁹ K.H.D. Haley, *An English Diplomat*, p. 165.

⁷⁴⁰ H.H. Rowen, "John de Witt and the Triple Alliance", pp. 5, 8.

⁷⁴¹ V. Barbour, *Henry Bennet*, pp. 120-122.

⁷⁴² F.A.M.A. Mignet, *Négociations relatives à la succession d'Espagne*, vol. 2, pp. 504-505, 536-546.

⁷⁴³ Henry Bennet aan William Temple, 2 februari 1668, s.l. (ALWT, pp. 198-199).

Terwijl de ratificatie van Engeland nog naar de Republiek onderweg was, arriveerde de Zweedse diplomaat, graaf D'hona, in Engeland⁷⁴⁴. Hij had in naam van de Zweedse koning laten weten, dat Zweden geïnteresseerd was om toe te treden tot de Engels-Staatse alliantie⁷⁴⁵. In het voorstel van de Zweden om toe te treden tot het verbond werd benadrukt dat het conflict tussen Spanje en Frankrijk alle Christelijke staten in gevaar kon brengen⁷⁴⁶. Zweden zou een waardevol lid zijn, aangezien er zich op dat moment Zweedse legers bij Bremen en Verden in het Heilig Roomse Rijk bevonden. De Zweedse kroon hoopte door zijn toetreding tot de alliantie de financiële middelen te verwerven om zijn legers te onderhouden⁷⁴⁷. De twee artikels die werden toegevoegd in maart 1668 aan het alliantieverdrag zijn hier echter minder van belang⁷⁴⁸. Pas na de toetreding van Zweden was de Triple Alliantie compleet.

Het uiteindelijke verdrag bestond uit twee componenten. Ten eerste verenigden Engeland, Zweden en de Republiek zich in een defensieve alliantie, waarbij de ene bondgenoot de andere om hulp kon vragen indien hij werd aangevallen, maar deze daar wel voor moest vergoeden. De tweede component omvatte de regeling van hun bemiddeling tussen Frankrijk en Spanje. De bemiddelaars besloten dat Spanje moest instemmen met Lodewijk XIV's eerdere gemaakte eisen. Bovendien moest de lopende wapenstilstand verlengd worden tot mei. De vrede zou worden gegarandeerd door de Triple Alliantie, evenals door andere soevereinen die er geen lid van waren. In enkele geheime artikels werd bepaald dat indien Spanje of Frankrijk zou weigeren, men tegen de dwarsligger zou optreden. Daarnaast zouden het Engelse en Staatse regime samenwerken om ervoor te zorgen dat het Spaans-Portugese conflict beëindigd werd. Bovendien zouden ze optreden als Lodewijk XIV zou interveniëren aan de zijde van Portugal. Dit was uiteindelijk niet nodig, aangezien het vredesverdrag tussen Portugal en Spanje al bijna volledig in kannen en kruiken was en al op 13 februari 1668 werd ondertekend (cfr. supra). Het derde geheime artikel was het belangrijkste, omdat het stipuleerde dat als Frankrijk zich niet bij de voorwaarden neerlegde en zijn veroveringen in de Spaanse Nederlanden verderzette, de Triple Alliantie Spanje zou steunen en een totale oorlog zou voeren tegen Frankrijk. Op die manier zou men de situatie terugbrengen tot de bepalingen van het Verdrag van de Pyreneeën (1659)⁷⁴⁹.

Na zijn aankomst in Brussel bracht William Temple de markies de Castel Rodrigo op de hoogte van de overeenkomst tussen Engeland en de Republiek, die volgens de Engelsen in het voordeel was van Spanje. Hij moest de landvoogd ervan overtuigen in te stemmen met de voorstellen van de Triple Alliantie, omdat het volgens de Engelse ministers de enige optie was voor Spanje om de Spaanse Nederlanden te kunnen behouden⁷⁵⁰. Concreet hield dit in dat de landvoogd moest instemmen met het voorstel dat Frankrijk oftewel al zijn veroveringen behield of dat het in de plaats daarvan Aix, Sint-Omaars, Cambrai, Douai en oftewel Luxemburg of Bourgondië ontving. Het Engelse regime was

⁷⁴⁴ Henry Bennet aan William Temple; 2 februari 1668, s.l. (ALWT, p. 199).

⁷⁴⁵ Henry Bennet aan William Temple, 24 februari 1668, Whitehall (ALWT, p. 212); K.H.D. Haley, *An English Diplomat*, pp. 168-172.

⁷⁴⁶ A Project whereby the King of Swedeland should be received into the Treaty between the English and Dutch, s.d., s.l. (ALWT, pp. 215-223).

⁷⁴⁷ K.H.D. Haley, *An English Diplomat*, p. 168.

⁷⁴⁸ Henry Bennet aan William Temple, 19 maart 1668, Whitehall (ALWT, p. 245).

⁷⁴⁹ F.A.M.A. Mignet, *Négociations relatives à la succession d'Espagne*, vol. 2, pp. 549-554 ; R. Hutton, *Charles the Second*, p. 255.

⁷⁵⁰ Instructions For our Trusty and Well Beloved Sir W. Temple, Bar. Returning from the Hague to Brussels, 3 februari 1668, s.l. (ALWT, p. 201).

voorzitter van de eerste keuze⁷⁵¹. Henry Bennet betwijfelde echter of de markies akkoord zou gaan met die eisen en vermoedde dat hij gemakshalve de hele zaak aan zijn opvolger zou overlaten. Desondanks haalde William Temple alles uit de kast om de landvoogd te verzekeren dat de Triple Alliantie ook Lodewijk XIV onder druk zette om hun eisen te accepteren. Indien één van de staten het voorstel van de alliantie niet zou accepteren, zou die er hem met geweld toe dwingen. De staatssecretaris vond wel dat de Republiek zich harder opstelde ten opzichte van Spanje dan de lijn die in de Triple Alliantie was vastgelegd. Die lijn was namelijk milder voor Spanje dan de Republiek wenste⁷⁵². De houding van de Republiek leek eerder pro-Frans dan pro-Spaans, in tegenstelling tot die van Engeland.

William Temple wist de gouverneur-generaal te overtuigen akkoord te gaan met de eisen van de Triple Alliantie. De landvoogd ging akkoord met de eerste mogelijkheid die de Triple Alliantie bood en was bereid om afstand te doen van de door Frankrijk veroverde steden⁷⁵³. De Engels resident probeerde daarnaast met de markies de Castel Rodrigo tot een alternatieve, diplomatieke oplossing te komen voor het geval dat Frankrijk het gedane voorstel zou weigeren⁷⁵⁴. De gouverneur-generaal was zeer bereidwillig en beloofde de bemiddelaars een overzicht te verschaffen van alle volmachten die hij bezat, zodat het Franse hof niet moeilijk kon doen over de toereikendheid van de landvoogd als gevolmachtigde vertegenwoordiger van het Spaanse regime⁷⁵⁵.

Het Engelse regime droeg Temple ook op om in Brussel de markies de Castel Rodrigo, als vertegenwoordiger van Spanje, zover te krijgen dat hij Engeland zou voorzien van 300 000 tot 500 000 pond. Dit geld zou door het Engelse regime gebruikt worden om hun militaire verplichtingen als lid van de Triple Alliantie na te komen. Het was uit den boze dat de landvoogd in ruil voor dat geld de toestemming zou krijgen om in Engeland soldaten te rekruteren. Dit was onmogelijk omdat Engeland als bemiddelaar een zekere onpartijdigheid moest behouden, althans zolang het Franse regime niet had gereageerd op het voorstel van de Triple Alliantie⁷⁵⁶.

Het was noodzakelijk dat Charles II van buitenaf fondsen kreeg, aangezien het Lagerhuis nauwelijks bereid was om Charles II van geld te voorzien. Het parlement was in het voorjaar namelijk druk bezig met een onderzoek betreffende de Engelse nederlaag in de tweede Engels-Staatse oorlog. De Engelse diplomaat hoopte dat het Engelse parlement tot inkeer zou komen en Charles II van het nodige geld zou voorzien. Zo niet, dan zou Frankrijk een steeds groter en uiteindelijk een niet te stoppen gevaar worden. Het was noodzakelijk voor de veiligheid van de Europese staten om Frankrijk een halt toe te roepen⁷⁵⁷. Geld was daarbij van groot belang voor Charles II, omdat hij anders moeilijk in staat was zijn militaire verplichtingen na te komen. Volgens de Engelsen waren die militaire verplichtingen noodzakelijk om Frankrijk tot een akkoord te dwingen en om ervoor te zorgen dat het zich er vervolgens ook aan hield⁷⁵⁸.

⁷⁵¹ T. Courtenay, *Memoirs of the life, works and correspondence of Sir William Temple*, vol. 2, pp. 385-387.

⁷⁵² Henry Bennet aan William Temple, 24 februari 1668, Whitehall (ALWT, p. 210).

⁷⁵³ William Temple aan Henry Bennet, 16 maart 1668, Brussel (TNA, SP77/38, f. 72v.).

⁷⁵⁴ William Temple aan Henry Bennet, 13 maart 1668, Brussel (TNA, SP77/38, f. 67v.).

⁷⁵⁵ William Temple aan Henry Bennet, 16 maart 1668, Brussel (TNA, SP77/38, f. 72v.).

⁷⁵⁶ Instructions For our Trusty and Well Beloved Sir W. Temple, Bar. Returning from the Hague to Brussels, 3 februari 1668, s.l. (ALWT, pp. 201-202).

⁷⁵⁷ Speech van Charles II aan het Hoger- en Lagerhuis, 20 februari 1668, s.l. (A. Bryant, ed. *The letters of King Charles II*, p. 214); William Temple aan Henry Bennet, 9 maart 1668, Brussel (TNA, SP77/38, f. 63v.).

⁷⁵⁸ William Temple aan Henry Bennet, 6 maart 1668, Brussel (TNA, SP77/38, f. 58r.); Henry Bennet aan William Temple, 12 maart 1668, Whitehall (ALWT, p. 237).

William Temple constateerde dat hij er niet in zou slagen om het nodige geld van de het bestuur in de Spaanse Nederlanden te krijgen voordat de nieuwe landvoogd arriveerde of men steden had verpand. De diplomaat wilde de zaak voorzichtig aanpakken, om te voorkomen dat men in de Republiek aanstoot zou nemen aan een afspraak tussen Engeland en Spanje⁷⁵⁹.

Het nieuws van de totstandkoming van de Triple Alliantie werd in de Zuidelijke Nederlanden met grote vreugde onthaald. Volgens Thomas Downton was men onder de indruk van de snelheid waarmee William Temple de verdragen had gesloten⁷⁶⁰. Ook Charles II was opgetogen met de resultaten die de Engelse diplomaat in het overleg met de Republiek had bereikt. Charles beloonde William Temple en zijn broer, Henry, respectievelijk voor hun rol in het overleg in Den Haag en voor het brengen van de geratificeerde verdragen naar Londen⁷⁶¹.

De creatie van de Triple Alliantie betekende niet dat men geloofde dat Lodewijk XIV zijn invasie zomaar zou stoppen. Bovendien zorgde de creatie van de Triple Alliantie ervoor dat de bevolking in de Spaanse Nederlanden hun vel duur wilde verkopen⁷⁶². Terwijl de Franse monarch beweerde dat hij het conflict met Spanje wilde beëindigen, bleef hij gebieden veroveren in de Spaanse Nederlanden en in Franche-Comté. Henry Bennet vond dat Lodewijks veroveringen moeilijk te verzoenen waren met zijn zogenaamde bereidheid om vrede te sluiten⁷⁶³. Terwijl er in de Spaanse Nederlanden een wapenstilstand was overeengekomen tot eind maart 1668, staakte Lodewijk XIV zijn beleg bij Genappe niet⁷⁶⁴. De landvoogd zag dit als een inbreuk op de wapenstilstand en vreesde dat het Franse leger het veroverde Genappe, dat zich op 14 maart aan het Franse leger overgaf, zou gebruiken om Brussel te isoleren. Volgens Temple moesten Engeland en de Republiek ervoor zorgen dat Frankrijk Genappe teruggaf aan Spanje, aangezien het een overduidelijke schending was van de wapenstilstand. De stad werd uiteindelijk door Frankrijk teruggegeven⁷⁶⁵. Temple oordeelde dat Frankrijk de daad bij het woord moest voegen en moest tonen dat ze oprecht vrede wensten door zich aan de wapenstilstand te houden⁷⁶⁶.

Wat de strategie van Frankrijk en Spanje betrof, geloofde William Temple dat Frankrijk aan de ene kant de oorlog in de Spaanse Nederlanden wilde verderzetten, maar geducht was voor eventuele Engelse inmenging. Om ervoor te zorgen dat Engeland Spanje niet zou steunen, vermoedde Temple dat de Franse afgezanten zouden proberen de Engelsen te overtuigen dat niet zij, maar de Spanjaarden verhinderden dat er vrede kon worden gesloten. Aan de andere kant oordeelde de Engelse diplomaat dat Spanje ook verder wilde vechten tegen de Franse invallers, zolang ze daarin geassisteerd werden door Engeland en de Republiek. Om dat te bereiken, moest Spanje erin slagen de Republiek te overtuigen dat Frankrijk de

⁷⁵⁹ William Temple aan Henry Bennet, 23 maart 1668, Brussel (ALWT, pp. 284-285).

⁷⁶⁰ Thomas Downton aan An., 31 januari 1668, Brussel (TNA, SP77/38, f. 17r.).

⁷⁶¹ Charles II aan George Monck en de Treasury, 27 februari 1668, Whitehall (TNA, SP77/38, f. 38r.).

⁷⁶² Thomas Downton aan An., 31 januari 1668, Brussel (TNA, SP77/38, f. 17r. – 17v.).

⁷⁶³ Henry Bennet aan William Temple, 20 februari 1668, s.l. (ALWT, p. 204).

⁷⁶⁴ Dit was het Waals-Brabantse Genappe of Genepiën, waar in de bronnen naar werd verwezen als Genap. William Temple aan Henry Bennet, 13 maart 1668, Brussel (TNA, SP77/38, f. 67r. – 67v.).

⁷⁶⁵ William Temple aan Henry Bennet, 16 maart 1668, Brussel (TNA, SP77/38, f. 72v. – 73r.); Thomas Downton aan Joseph Williamson, 30 maart 1668, Brussel (TNA, SP77/38, f. 85r.).

⁷⁶⁶ William Temple aan Henry Bennet, 13 maart 1668, Brussel (TNA, SP77/38, f. 67r.).

agressor was, omdat de Republiek volgens de Engelsen alleen maar zouden vechten als het absoluut noodzakelijk was⁷⁶⁷.

Na de totstandkoming van de Triple Alliantie wisselden de Republiek en Engeland informatie uit over elkaars onderhandelingen met Frankrijk en Spanje. De Staten-Generaal stuurde begin februari twee afgevaardigden naar Brussel. De landvoogd en de afgezanten kwamen echter niet overeen en William Temple moest telkens de gemoederen bedaren⁷⁶⁸. In Frankrijk werden deze namens Engeland gevoerd door John Trevor, samen met een ambassadeur uit de Republiek, Coenraad van Beuningen⁷⁶⁹. Lodewijk XIV stemde er in maart 1668 mee in om de wapenstilstand te verlengen, maar, oordeelde Trevor in Parijs, de koning gaf niet de indruk de strijd op te geven. Volgens de Engelse afgezant waren er in Frankrijk ondertussen grote voorbereidingen aan de gang om begin april de campagne in de Zuidelijke Nederlanden verder te zetten⁷⁷⁰. Het was dan ook tot groot ongeloof van het Engelse regime dat de Franse koning in dezelfde maand de bemiddeling van de Triple Alliantie accepteerde. Het Engelse regime maakte ondertussen plannen voor het geval dat men het Spaanse bestuur in Brussel toch te hulp zou moeten komen⁷⁷¹. Het Engelse regime vermoedde dat Frankrijk voor zoveel mogelijk problemen zou zorgen tijdens de onderhandelingen. Ze wilden er dan ook voor zorgen dat de Fransen niets konden aanmerken op de Spaanse volmachten⁷⁷². Het is opvallend dat de Triple Alliantie voor het Engelse regime vooral gericht was tegen het onbeschaamde Franse regime en dat men de alliantie beschouwde als een manier waarop men Spanje kon beschermen.

Temple voorspelde dat als men er niet in slaagde via diplomatie tot een overeenkomst te komen, Engeland Spanje zou moeten assisteren. Frankrijk, en niet Spanje, werd beschouwd als de mogelijke dwarsligger. Voor Lodewijk XIV de bemiddeling had geaccepteerd, beloofde William Temple de landvoogd dat hij, in het geval dat de Franse soldaten toch in actie zouden komen, naar de Republiek zou reizen om versterking te vragen voor de Spaanse garnizoenen⁷⁷³. Temple stelde zelfs voor een verdrag te sluiten met de markies de Castel Rodrigo waarbij de Engelsen de Spaanse Nederlanden zouden beschermen, zolang men er op een regelmatige basis voor betaald werd. Op die manier zou Spanje bij Engeland in het krijt staan⁷⁷⁴. Het Engelse regime gaf de diplomaat hiervoor de toestemming, maar vond dat het verdrag moest worden afgesloten met de nieuwe landvoogd⁷⁷⁵. De Engelse kroon leek vastbesloten om Spanje te steunen, zowel voor zijn eigen veiligheid als voor zijn eigen gewin.

De Republiek en Engeland gebruikten de Triple Alliantie op verschillende wijzen en voor verschillende doeleinden. De Republiek benutte de Triple Alliantie om enerzijds Frankrijk te tonen dat die niet zomaar

⁷⁶⁷ William Temple aan Henry Bennet, 13 maart 1668, Brussel (TNA, SP77/38, f. 65r. – 65v.).

⁷⁶⁸ Thomas Downton aan An., 7 februari 1668, Brussel (TNA, SP77/38, f. 24r.); William Temple aan Henry Bennet, 13 maart 1668, Brussel (TNA, SP77/38, f. 65v. – 66r.).

⁷⁶⁹ Henry Bennet aan William Temple, 2 februari 1668, s.l. (ALWT, p. 198); Henry Bennet aan William Temple, 14 februari 1668, s.l. (ALWT, p. 203); M.A.M. Franken, *Coenraad van Beuningen's politieke en diplomatieke activiteiten in de Jaren 1667-1684*, Groningen, J.B. Wolters, 1966, p. 57.

⁷⁷⁰ William Temple aan Henry Bennet, 9 maart 1668, Brussel (TNA, SP77/38, f. 63r.).

⁷⁷¹ Henry Bennet aan William Temple, 12 maart 1668, Whitehall (ALWT, pp. 241-242); Henry Bennet aan William Temple, 16 maart 1668, Whitehall (ALWT, p. 243).

⁷⁷² William Temple aan Henry Bennet, 13 maart 1668, Brussel (TNA, SP77/38, f. 67r. – 67v.).

⁷⁷³ William Temple aan Henry Bennet, 6 maart 1668, Brussel (TNA, SP77/38, f. 57r. - 57v.).

⁷⁷⁴ William Temple aan Henry Bennet, 16 maart 1668, Brussel (TNA, SP77/38, f. 73v.).

⁷⁷⁵ Henry Bennet aan William Temple, 23 maart 1668, Whitehall (ALWT, p. 247).

de Spaanse Nederlanden kon inpalmen, maar anderzijds ook om de vriendschappelijke relaties met Frankrijk te behouden. Dit poogden ze te doen door het Franse regime erop te wijzen dat men met de Triple Alliantie ervoor zou zorgen dat Spanje Frankrijk tevreden zou stellen. De anti-Franse partij in de Republiek beseftte meer en meer dat beide ideeën moeilijk te verzoenen waren. De alliantie met Frankrijk en de Triple Alliantie moesten er volgens Rowen ook voor zorgen dat noch Frankrijk, noch Engeland zich tegen de Republiek zouden keren⁷⁷⁶. Ondanks de opname van de geheime clausule, wilde Johan De Witt een militair conflict voorkomen, iets waar de Engelsen zich van bewust waren (cfr. supra)⁷⁷⁷.

In februari 1668 lekten de geheime artikels van de Triple Alliantie. Frankrijk nam vooral aanstoot aan het derde artikel, dat stipuleerde dat indien nodig de leden van de alliantie met Spanje tegen Frankrijk ten strijde zouden trekken om de situatie die bestond ten tijde van de Vrede van de Pyreneeën te herstellen. Volgens Herbert Rowen en Osmund Airy, had Charles II de artikels met opzet gelekt om Frankrijk te provoceren en een wig te drijven tussen de Republiek en Frankrijk. Volgens hen kon Charles II op die manier toenadering zoeken tot Frankrijk. Airy verwees echter naar geen enkele bron, waardoor zijn hypothese niet verifieerbaar is⁷⁷⁸. Toentertijd was het eveneens onduidelijk hoe de artikels in Franse handen waren terecht gekomen. Henry Bennet werd er door Johan De Witt van verdacht de Franse diplomaat Ruvigny een kopie van het verdrag met de geheime artikels te hebben bezorgd. Zowel vertegenwoordigers van Engeland, waaronder Henry Bennet, als van de Republiek ontkenden dat zij de schuldige waren⁷⁷⁹. Het is mogelijk dat Engelse vertegenwoordigers de artikels hebben gelekt om Frankrijk en de Republiek verder uiteen te drijven, maar het is onwaarschijnlijk dat men het deed om zelf toenadering te kunnen zoeken tot Frankrijk. De animositeit en achterdocht jegens Frankrijk was op dat moment daarvoor te groot en bovendien hadden de ministers net een Franse alliantie afgewezen.

De Triple Alliantie diende voor Engeland een ander doel dan voor de Republiek. Engeland wilde namelijk twee zaken voorkomen. Ten eerste dat de Spaanse Nederlanden volledig werden opgeslokt door Frankrijk. Ten tweede wilde het een Frans-Staatse samenwerking die als doel had Engeland te vernietigen, voorkomen. Engelands prioriteit was om de Triple Alliantie bijeen te houden en de steun van de Republiek niet te verliezen. Nochtans vermoedde het Engelse regime dat de Republiek het conflict wilde beëindigen ten koste van Spanje of de Spaanse Nederlanden met Frankrijk wilde verdelen⁷⁸⁰. Om er zich van te verzekeren dat de Republiek zich als lid van de alliantie aan zijn woord zou houden, bedacht het Engelse regime dat Spanje de Staten-Generaal onder druk kon zetten door te dreigen het volledige gebied op te geven⁷⁸¹.

⁷⁷⁶ H.H. Rowen, "John de Witt and the Triple Alliance", pp. 8-9; J.I. Israel, *De Republiek*, pp. 861-862; W. Hahlweg, "Barriere-Gleichwicht-Sicherheit", pp. 61-62.

⁷⁷⁷ William Temple aan Henry Bennet, 13 maart 1668, Brussel (TNA, SP77/38, f. 65r. – 65v.); H.H. Rowen, "John de Witt and the Triple Alliance", p. 10.

⁷⁷⁸ H.H. Rowen, "John de Witt and the Triple Alliance", pp. 11-13; O. Airy, *Charles II*, Londen, Longmans, Green and co., 1904, pp. 229-230.

⁷⁷⁹ H.H. Rowen, "John de Witt and the Triple Alliance", p. 12 en H. Scheurleer, *Brieven geschreven ende gewisselt tusschen den Heer Johan de Witt, Raedt-Pensionaris en Groot-Segelbewaerder Van Hollandt en West-Vrieslandt; Ende de Gevolmagtigden van den Staedt der Vereenigde Nederlanden, In Vranckryck, Engelandt, Sweden, Denemarcken, Poolen, enz., 's Gravenhage, s.n., 1724, volume 4, pp. 684-686.*

⁷⁸⁰ Henry Bennet aan William Temple, 13 april 1668, Whitehall (ALWT, pp. 306-307).

⁷⁸¹ Henry Bennet aan William Temple, 23 april 1668, Whitehall (ALWT, p. 312).

Charles II probeerde ondanks de totstandkoming van de Triple Alliantie de relaties met zijn schoonbroer, Lodewijk XIV, intact te houden door hem, net als de Republiek, erop te wijzen dat de Triple Alliantie bedoeld was om Spanje te dwingen vrede te accepteren⁷⁸². De Engelse monarch stelde het voor als een vredesproject dat heel Europa ten goede zou komen⁷⁸³. Deze bewering moet waarschijnlijk worden geïnterpreteerd als een diplomatieke zet om de relaties met Frankrijk niet volledig te vernielen. We moeten het daarom niet opvatten als een oprechte uiting van Charles' ideeën, aangezien we hebben vastgesteld dat er in veel andere bronnen juist een vijandigheid ten opzichte van Frankrijk naar voren komt. We kunnen besluiten dat Engeland zich maar al te goed bewust was dat de Republiek de Triple Alliantie voor zijn eigen belang gebruikte. Het beschermen van de Spaanse Nederlanden was voor Engeland tevens een ideale manier om zich in de Europese politiek gunstig te profileren. Bovendien kon het regime zo de relaties met Spanje nog verbeteren. Tot slot was het cruciaal dat men de groei van de Franse macht stopte, omdat die dreigde het machtsverevenwicht te verstoren en Engeland zo in gevaar zou brengen.

Verscheidene historici hebben een eigen interpretatie aan de alliantie gegeven. Een klassieke interpretatie is dat de Triple Alliantie één van de eerste anti-Franse allianties was⁷⁸⁴. Herbert Rowen wilde deze interpretatie nuanceren door erop te wijzen dat de alliantie dat doel voor Johan De Witt niet diende. Wat de betekenis voor de Engelsen betrof, beweerde hij dat Charles II zowel Frankrijk als de Republiek bespeelde en de Triple Alliantie gebruikte om die staten verder uiteen te drijven⁷⁸⁵. Daarnaast wordt de Triple Alliantie in de traditionele historiografie rond het beleid van Charles II beschouwd als een curieuze afwijking van zijn pro-Franse ingesteldheid. Volgens Kenneth Haley koos Charles II er ondanks zijn pro-Franse gevoelens voor om met de Republiek te onderhandelen, omdat het hem populair zou maken bij het parlement en een wig zou drijven tussen Frankrijk en de Republiek⁷⁸⁶. Dat Charles II pro-Frans was, moet worden genuanceerd. De Engelse vorst hanteerde eerder een pragmatische beleidslijn en werd daardoor soms tot Frankrijk aangetrokken, omdat die als belangrijke speler nu eenmaal veel te bieden had. Reeds eerder werd aangetoond dat er gedurende de tweede Engels-Staatse oorlog een mentaliteitsverschuiving had plaatsgevonden bij het Engelse regime, waarbij Frankrijk steeds vijandiger werd bekeken.

Zowel de Republiek als Engeland droegen bij tot de creatie van de Triple Alliantie. Over wie de architect van de alliantie was, wordt onder historici gediscussieerd, maar het is overduidelijk dat het Engelse regime en vooral William Temple een onmisbare rol hebben gespeeld⁷⁸⁷. Uit de *State Papers Flanders* lijkt het erop dat de ambassadeurs van de Republiek de bal aan het rollen hebben gebracht, maar dat het Engelse regime, met Temple als hun vertegenwoordiger, de beslissende stap hebben gezet in de totstandkoming ervan.

⁷⁸² Charles II aan Henriëtte-Anna, 2 februari 1668, Whitehall (A. Bryant, ed. *The letters of King Charles II*, pp. 211-212).

⁷⁸³ Charles II aan Lodewijk XIV, 13 februari 1668, s.l. (A. Bryant, ed. *The letters of King Charles II*, p. 213).

⁷⁸⁴ O. Airy, *Charles II*, p. 229.

⁷⁸⁵ H. Rowen, "John De Witt and the Triple Alliance," pp. 5, 13.

⁷⁸⁶ K.H.D. Haley, *An English Diplomat*, p. 162.

⁷⁸⁷ R. Hutton, *Charles the Second*, p. 255; H.H. Rowen, "John de Witt and the Triple Alliance", p. 2.

Opvallend is dat de Republiek en Engeland de Triple Alliantie als een verschillend diplomatiek instrument beschouwden. De Triple Alliantie diende voor het Engelse regime om de goede relaties met Spanje te behouden en tegelijkertijd een rem te plaatsen op de groei van de macht van Frankrijk. Het was voor hen van belang het machtsevenwicht in Europa te bewaren. De Republiek beschouwde de Triple Alliantie voornamelijk als een manier om zijn band met Frankrijk in stand te houden, door Spanje ertoe te dwingen de overeenkomst te aanvaarden.

4.2.4. De Vrede van Aken (1668)

De voornaamste doelstelling van de Triple Alliantie was erover te zorgen dat Spanje en Frankrijk hun geschillen bijlegden. Verschillende diplomaten, waaronder William Temple en John Trevor langs Engelse zijde, gingen aan het werk om de twee partijen aan tafel te brengen. Anderen hadden al eerder gelijkaardige pogingen ondernomen (cfr. supra). In november 1667 had de internuntius er reeds bij de landvoogd op aangedrongen om Aken aan te duiden als onderhandelingsplaats. De gouverneur-generaal durfde dit echter niet te doen, omdat hij bang was Frankrijk daarmee in de kaart te spelen. Specifieker, omdat de landvoogd dacht daarmee internationaal te kennen te geven dat hij het conflict wilde beëindigen waardoor andere staten minder geneigd zouden zijn Spanje nog te assisteren. Een weigering was ook gevaarlijk, want dan zou het Franse regime Spanje kunnen verwijten dat het geen vrede wilde sluiten. De markies de Castel Rodrigo wilde echter niet toegeven en eiste dat Frankrijk de toestand die de Vrede van de Pyreneeën had gecreëerd, herstelde of afzag van Maria Teresa's claims⁷⁸⁸.

In maart 1668 werd Aken dan toch als onderhandelingsplaats aangeduid⁷⁸⁹. Zowel de strijdende partijen, als de bemiddelaars benoemden snel hun afgevaardigden, aangezien de wapenstilstand op dat moment slechts tot het einde van de maand duurde⁷⁹⁰. Namens het bestuur in de Spaanse Nederlanden werd de baron de Bergeyck als gevolmachtigde afgevaardigde aangeduid, terwijl Frankrijk de broer van de beroemde minister Colbert stuurde, Charles Colbert de Croissy⁷⁹¹. Hieronymus van Beverningh en William Temple vertegenwoordigden respectievelijk de Republiek en Engeland. Het Engelse regime had de laatste opgedragen al het mogelijke te doen om het overleg tot een goed einde te brengen⁷⁹².

In het midden van maart begon het op het overleg te Aken zeer spannend te worden, aangezien men vreesde dat Lodewijk XIV de strijd zou verderzetten als de onderhandelingen niets hadden opgeleverd tegen het einde van de maand⁷⁹³. Velen geloofden niet dat Lodewijk XIV de strijd zou opgeven vooraleer hij de volledige Spaanse Nederlanden had veroverd. Zelfs de wapenstilstand was niet alomvattend volgens sommigen, waardoor Lodewijk XIV de ruimte had om de vijandigheden aan te houden⁷⁹⁴. Men was bijgevolg sceptisch over de bereidwilligheid van het Franse regime om tot een vergelijk te komen

⁷⁸⁸ William Temple aan Henry Bennet, 29 november 1667, Brussel (TNA, SP77/37, f. 207r. – 207v.).

⁷⁸⁹ Henry Bennet aan William Temple, 9 maart 1668, Whitehall (ALWT, p. 238).

⁷⁹⁰ William Temple aan Henry Bennet, 13 maart 1668, Brussel (TNA, SP77/38, f. 67v.).

⁷⁹¹ Henry Bennet aan William Temple, 12 maart 1668, Whitehall (ALWT, p. 241); William Temple aan Henry Bennet, 16 maart 1668, Brussel (TNA, SP77/38, f. 72r. – 72v.); William Temple aan Henry Bennet, 13 maart 1668, Brussel (TNA, SP77/38, f. 67v.).

⁷⁹² Henry Bennet aan William Temple, 23 maart 1668, Whitehall (ALWT, p. 246).

⁷⁹³ Henry Bennet aan William Temple, 19 maart 1668, Whitehall (ALWT, p. 245).

⁷⁹⁴ An. aan Samuel Cottington, 9 maart 1668, Brugge (TNA, SP77/38, f. 69r.); An. aan Samuel Cottington, 15 maart 1668, Brugge (TNA, SP77/38, f. 70r.); An. aan Samuel Cottington, 22 maart 1668, Brugge (TNA, SP77/38, f. 79r.).

in Aken⁷⁹⁵. Het Engelse regime had op dat moment niet alleen weinig vertrouwen in een succesvolle afhandeling van de onderhandelingen, maar vroeg zich ook af of Frankrijk een overeenkomst zou respecteren⁷⁹⁶. Uiteindelijk werd de wapenstilstand verlengd tot 31 mei 1668⁷⁹⁷.

Volgens William Temple wilden de Spanjaarden door goed mee te werken de snode plannen van Frankrijk onthullen. De Spanjaarden vreesden dat die onthulling ervoor zou zorgen dat Frankrijk de strijd zou verder zetten en dat de Republiek of Engeland niet gereed zouden zijn om Spanje te hulp te schieten. Daarom drong de landvoogd er bij de diplomaat op aan dat Engeland zich in gereedheid moest brengen om Spanje te kunnen assisteren⁷⁹⁸. Temples eigen mening was dat Charles II de Republiek kon aanmoedigen om de Spanjaarden van 3000 à 4000 soldaten te voorzien van zodra de Fransen aanstalten maakten om een stad in de Spaanse Nederlanden aan te vallen. Charles II probeerde ondertussen ook manschappen te verzamelen⁷⁹⁹. Het Engelse regime was zich bewust van de precaire internationale situatie. De staatssecretaris vroeg zich af of Spanje überhaupt stand kon houden tegen het Franse leger en of men Zweden als een bondgenoot zou kunnen behouden in het geval dat de Republiek zijn beloften niet nakwam. Het was ook onduidelijk wat de Habsburgse keizer zou doen als de vijandigheden tussen Frankrijk en Spanje zouden worden hervat. De ultieme vraag voor het Engelse regime bleef of het zich een nieuwe oorlog kon permitteren, aangezien het nog gebukt ging onder oorlogsschulden en nauwelijks iets van het parlement kon verwachten⁸⁰⁰.

Ondanks de vredesonderhandelingen en de wapenstilstand bereidden de leden van de Triple Alliantie zich toch voor om eventueel het conflict uit te vechten. De Republiek verzamelde in maart soldaten nabij Bergen op Zoom, zodat men de Spaanse Nederlanden meteen te hulp kon schieten van zodra de Fransen hun militaire actie verderzetten⁸⁰¹. Zoals eerder al werd besproken hield het Franse regime zich niet aan de afspraken van de wapenstilstand en bleef het Franse leger actief in de Spaanse Nederlanden. Tijdens het overleg te Aken trof Frankrijk bovendien militaire voorbereidingen en fortificeerde het enkele veroverde steden. Dit deed buitenstaanders vermoeden dat Frankrijk niet oprecht onderhandelde en het conflict ging verderzetten⁸⁰². Iedereen verwachtte dat Lodewijk XIV niet zou inbinden en dat de Triple Alliantie zou moeten ingrijpen om de Zuidelijke Nederlanden te verdedigen. Terwijl het bij het begin van de Devolutieoorlog de Engelse politiek was geweest om munt te slaan uit het conflict, stond het na de totstandkoming van de Triple Alliantie in het teken van de noodzakelijke verdediging van de Spaanse Nederlanden tegen het expansieve Frankrijk en het bewaren van de machtsbalans. Profijt was nog steeds een motief van Engeland, maar was minder prominent aanwezig dan voorheen.

De vrees voor een verderzetting van het militaire conflict was uiteindelijk ongegrond, want het overleg te Aken wierp haar vruchten af en op 2 mei 1668 werd de Vrede van Aken ondertekend. Daarin werd bepaald dat er grensgebieden aan Frankrijk moesten worden afgestaan, maar dat het grootste deel van

⁷⁹⁵ An. aan Samuel Cottington, 15 maart 1668, Brugge (TNA, SP77/38, f. 70r.).

⁷⁹⁶ Henry Bennet aan William Temple, 23 maart 1668, Whitehall (ALWT, p. 246).

⁷⁹⁷ An., 22 april 1668, Brugge (TNA, SP77/38, f. 102v.); K. Haley, *An English Diplomat*, p. 195.

⁷⁹⁸ William Temple aan Henry Bennet, 26 maart 1668, Brussel (TNA, SP77/38, f. 73r.); Bedford Whiting aan Samuel Cottington, 17 maart 1668, Rijsel (TNA, SP77/38, f. 74r.).

⁷⁹⁹ William Temple aan Henry Bennet, 16 maart 1668, Brussel (TNA, SP77/38, f. 73r.).

⁸⁰⁰ Henry Bennet aan William Temple, 13 april 1668, Whitehall (ALWT, pp. 306-307).

⁸⁰¹ William Temple aan Henry Bennet, 20 maart 1668, Brussel (TNA, SP77/38, f. 78r.).

⁸⁰² Henry Temple aan An., 1 mei 1668, Brussel (TNA, SP77/38, f. 109r. – 109v.).

de Spaanse Nederlanden en Franche-Comté, waar Lodewijk XIV ook was binnengevallen, moest ontruimd worden. Toch won Lodewijk XIV enkele belangrijke steden in het gebied, waardoor hij een voet aan de grond kreeg in Vlaanderen en Henegouwen. Onder andere Sint-Winoksbergen, Veurne, Armentières, Kortrijk, Rijsel, Douai, Doornik, Oudenaarde en Charleroi werden Frans. Vanuit strategisch oogpunt was het volgens de historicus Etienne Rooms beter geweest dat Spanje afstand had gedaan van Franche-Comté of van Luxemburg. Volgens hem wilde het regime in Madrid de verliezen echter concentreren in de bufferzone tussen Frankrijk en de Republiek, zodat de laatste krachtadig zou optreden tegenover Frankrijk⁸⁰³.

Er bleven tot op het einde van het overleg te Aken echter moeilijkheden bestaan over de volmacht die de Spaanse vertegenwoordiger, de baron de Bergeyck, was toegekend. John Trevor constateerde dat men aan het Franse hof geloofde dat dit een deel was van een plan van de landvoogd van de Spaanse Nederlanden om het verdrag ongeldig te maken. Desondanks oordeelde Trevor dat het vooral Frankrijk was die het proces van de ratificatie van het verdrag vertraagde en tegelijkertijd zich vijandig bleef gedragen in de Spaanse Nederlanden⁸⁰⁴. In de ogen van het Engelse regime en zijn vertegenwoordigers was Frankrijk de dwarsligger.

Vier dagen na de ondertekening van de Vrede van Aken, was het nieuws al gekend in Brussel. Niettegenstaande dat Frankrijk en Spanje vrede hadden gesloten, bleef het Franse leger de Spaanse Nederlanden plunderen⁸⁰⁵. De Engelsen geloofden dat het Franse leger zo lang mogelijk het land zou teisteren en de bevolking zou afpersen totdat de Vrede van Aken was geratificeerd en gepubliceerd⁸⁰⁶. Henry Bennet keurde dit gedrag af⁸⁰⁷. Pas na de officiële publicatie en afkondiging van de Vrede van Aken trok het Franse leger zich terug in de eigen garnizoenssteden. De bevolking van de Spaanse Nederlanden had liever gehad dat Frankrijk Franche-Comté had gekregen in de plaats van delen van de Spaanse Nederlanden⁸⁰⁸. De reden waarom Spanje delen van de Spaanse Nederlanden afstond in de plaats van Franche-Comté was volgens sommigen omdat Spanje op die manier de Republiek alert wilde houden voor Frankrijk, die plots een stuk dichterbij de eigen grenzen kwam te liggen⁸⁰⁹.

Spanje trok zijn lessen uit de Devolutieoorlog en versterkte de verdediging van het overblijvende gebied. De soldaten die vanuit Spanje arriveerden werden door de verschillende deelgebieden van de Spaanse Nederlanden onderhouden. De markies de Castel Rodrigo probeerde zijn schatkist te spijsen en vroeg daarom ook geld aan de verschillende Staten⁸¹⁰. De markies de Castel Rodrigo bleef echter niet lang meer in de Spaanse Nederlanden en werd vervangen door Iñigo Melchor Fernández de Velasco, die na

⁸⁰³ E. Rooms, *Lodewijk XIV en de Lage Landen*, p. 37.

⁸⁰⁴ John Trevor aan Henry Bennet, 9 mei 1668, Saint-Germain (ALWT, pp. 329-331).

⁸⁰⁵ Henry Temple aan An., 5 mei 1668, Brussel (TNA, SP77/38, f. 112r.).

⁸⁰⁶ An., 9 mei 1668, Brugge (TNA, SP77/38, f. 116r. – 116v.); Henry Temple aan An., 11 mei 1668, Brussel (TNA, SP77/38, f. 117r. – 118r.); An., 13 mei 1668, Brugge (TNA, SP77/38, f. 119r.); An., 30 mei 1668, Brugge (TNA, SP77/38, f. 126r. – 127r.).

⁸⁰⁷ Henry Bennet aan William Temple, 28 mei 1668, Whitehall (ALWT, p. 338).

⁸⁰⁸ In Brugge werd de Vrede van Aken afgekondigd op 4 juni 1668. An., 3 juni 1668, Brugge (TNA, SP77/38, f. 130r.); An., 6 juni 1668, Brugge (TNA, SP77/38, f. 131r.).

⁸⁰⁹ E. Rooms, *Lodewijk XIV en de Lage Landen*, p. 37.

⁸¹⁰ An., 13 juni 1668, Brugge (TNA, SP77/38, f. 133r.); An. aan Samuel Cottington, 24 juni 1668, Brugge (TNA, SP77/38, f. 138r.).

zijn aanstelling de militie van de Spaanse Nederlanden hervormde en zowel hen als de soldaten betaalde⁸¹¹.

Na de Vrede van Aken was het directe gevaar afgewend, maar waren de ambities van Lodewijk XIV duidelijk geworden. De wortel van het probleem bleef aanwezig, namelijk de Spaanse erfopvolging. Dat leek met de ziekelijke Carlos II op de Spaanse troon niet opgelost te zijn. Het Engelse regime besepte maar al te goed dat de dood van de kinderloze Spaanse monarch verstrekkende gevolgen zou hebben voor de Europese politiek. Engeland zette zijn schouders onder de Triple Alliantie om die, ondanks het einde van Devolutieoorlog, te behouden. Goede relaties tussen Engeland en de Republiek waren daarvoor noodzakelijk. De belangrijkste stap daarin was de aanstelling van een nieuwe Engelse ambassadeur in Den Haag, William Temple⁸¹². Als nieuwe ambassadeur polste die bij Johan De Witt welke tactiek de Staten-Generaal zou hanteren in de toekomst⁸¹³. Terwijl de raadspensionaris de Frans-Staatse vriendschap intact probeerde te houden, gingen er in de Republiek stemmen op die tegen een langere samenwerking tussen de twee staten waren. Coenraad van Beuningen, de voormalige ambassadeur in Frankrijk (1664-1667), betoogde dat Lodewijk XIV's houding tegenover de Republiek zo vijandig was geworden, dat het nutteloos was te doen alsof de alliantie uit 1662 nog overeind stond. Van Beuningen stelde voor een anti-Franse alliantie te creëren met de Spaanse kroon en de keizer⁸¹⁴. De anti-Franse Triple Alliantie zou echter niet lang standhouden. Reeds in 1670 werd het Verdrag van Dover ondertekend, waarin Charles II en Lodewijk XIV er zich toe verbonden samen tegen de Republiek ten strijde te trekken. Hiermee was de ondergang van de Triple Alliantie ingezet en lag voor Lodewijk XIV opnieuw de weg open om zijn territoriale ambities te verwezenlijken.

⁸¹¹ An. aan Samuel Cottington, 18 november 1668, Brugge (TNA, SP77/38, f. 179v.).

⁸¹² Henry Bennet aan William Temple, 18 mei 1668, Whitehall (ALWT, p. 334); Henry Bennet aan William Temple, 25 mei 1668, Whitehall (ALWT, p. 337).

⁸¹³ Henry Bennet aan William Temple, 7 september 1668, s.l. (ALWT, p. 346).

⁸¹⁴ J.I. Israel, *De Republiek*, p. 862.

Deel 5
Conclusie

Via een analyse van de tweede Engels-Staatse oorlog en de Devolutieoorlog probeerden we een antwoord te formuleren op de vraag hoe de Engelse politiek zich ontwikkelde ten aanzien van de Spaanse Nederlanden en welke rol het gebied voor het Engelse beleid speelde. We vroegen ons hierbij af of de Spaanse Nederlanden louter een pion waren in het politieke spel van Engeland of dat het Engelse regime het juist een prioriteit achtte om het gebied te beschermen. Hierbij werd er aandacht besteed aan de houding en het denken van Engelse regime ten aanzien van de Spaanse Nederlanden en de invloed van de gebeurtenissen in dat gebied. Tot slot vroegen we ons af of het idee van een barrière, zoals die in 1714 tot stand zou komen, al aanwezig was in het Engelse politieke denken.

Vooraleer we overgaan tot het beantwoorden van deze vragen, moeten we erop wijzen dat verder onderzoek omtrent de rol van de Spaanse Nederlanden in de Europese politiek, met name die van Engeland, mogelijk is. Deze verbreding is onder andere mogelijk door een analyse van de *State Papers Domestic* en van de persoonlijke correspondentie van toonaangevende politici en diplomaten in Engeland. Het zou eveneens interessant zijn om de visie van Engelse vertegenwoordigers in andere staten te analyseren. Er zijn dan ook nog verschillende bronnenreeksen bewaard die handig zouden zijn voor een dergelijk onderzoek. Zowel de officiële correspondentie in de *State Papers*, als egodocumenten van diplomaten kunnen verder licht werpen op deze kwestie. Daarnaast is er ook nog verder onderzoek mogelijk naar de Engels-Spaanse relaties tijdens het regime van Charles II. Tot slot zou een analyse van de houding van andere Europese regimes ten aanzien van de Spaanse Nederlanden kunnen zorgen voor een verruiming van deze analyse. Zo zou men een alomvattend antwoord kunnen geven op de vraag hoe de Spaanse Nederlanden functioneerden in de Europese politiek in de tweede helft van de zeventiende eeuw. Dit onderzoek heeft namelijk gefocust op de Engelse kant van het verhaal, maar een studie van bijvoorbeeld Spaans bronnenmateriaal kan tevens interessante inzichten verschaffen.

Uit dit onderzoek concluderen we dat de rol die de Spaanse Nederlanden speelden voor Engeland tussen 1665-1668 veranderde. Er vond een ontwikkeling in de Engelse politiek plaats, waarbij het beleid de Spaanse Nederlanden eerst gebruikte voor zijn eigen doeleinden, maar zich vervolgens inspande om het gebied te beschermen tegen Lodewijk XIV. Het belang van de Spaanse Nederlanden voor Engeland nam toe. Naast deze ontwikkeling bleef er ook een constante aanwezig in de manier waarop het Engelse regime naar het gebied keek. De Engelse ministers beschouwden de Spaanse Nederlanden als een verlenging van het regime in Madrid en niet als een onafhankelijke politieke speler.

Deze visie op de Spaanse Nederlanden als een verlenging van het regime te Madrid kunnen we linken aan de diplomatieke rol die het gebied speelde tijdens deze periode en vooral gedurende de tweede Engels-Staatse oorlog. Sinds 1664 was de opbouw van goede Engels-Spaanse relaties namelijk een essentieel punt van het buitenlandse beleid van Londen. Door goede betrekkingen te onderhouden tussen het bestuur in Brussel en Londen, kon men Madrid in het voordeel van Engeland beïnvloeden. De Engelsen probeerden tussen 1665-1668 via de Spaanse Nederlanden de relaties met Spanje te verbeteren. De aanstelling van een Engelse resident in Brussel, William Temple, speelde hierin een cruciale rol. De resident moest via zijn contacten, vooral die met de Spaanse landvoogd, de relaties tussen Londen en Madrid positief beïnvloeden. In dat opzicht sluit deze conclusie gedeeltelijk aan bij de conclusie van Giry-Deloison betreffende de rol van de Spaanse Nederlanden in het begin van de zeventiende eeuw. Hij concludeerde dat het de spil was van de diplomatieke relaties van Engeland met het vasteland.

Volgens Giry-Deloison verloor het die functie rond 1625⁸¹⁵. Uit mijn onderzoek is echter duidelijk geworden dat het gebied tussen 1665-1668, vooral na de aanstelling van Temple als resident, diende om goede relaties met Spanje op te bouwen. Het Engelse beleid gebruikte het gebied om ook de banden met andere landen te verbeteren, met name door tijdens de Devolutieoorlog te interveniëren als bemiddelaar. In zekere zin vervulden de Spaanse Nederlanden op die manier opnieuw dezelfde functie zoals die beschreven werd door Giry-Deloison.

Naast die diplomatieke rol vervulden de Spaanse Nederlanden ook een praktische rol binnen de Engelse politiek tijdens de tweede Engels-Staatse oorlog. De praktische rol van de Spaanse Nederlanden tijdens de tweede Engels-Staatse oorlog was gestoeld op twee aspecten: hun strategische ligging en neutraliteit. Door hun strategische ligging waren de Zuidelijke Nederlanden van belang voor de Engelse oorlogvoering. Het gebied diende eerst en vooral als de enige toegangspoort tot het Europese vasteland, aangezien Frankrijk, de Republiek en Denemarken Englands vijanden waren. Daarnaast werd het gebruikt als een platform waar Engeland terecht kon om bepaalde aspecten van hun oorlogsvoering voor te bereiden of uit te voeren. Als zone tussen de Republiek der Verenigde Provinciën en Frankrijk werd ze benut om inlichtingen over beide staten te verzamelen. Daarnaast maakte het Engelse regime van het gebied gebruik als verbindingsweg tussen Engeland en het prinsbisdom Münster. Naast de strategische ligging van het gebied, speelde diens neutraliteit ook een belangrijke rol. De neutraliteit van Spanje was zeer flexibel en vormde voor het Spaanse bestuur in Brussel nauwelijks een beperking om betrekkingen met de twee strijdende kampen te onderhouden. De twee kampen maakten dankbaar gebruik van de neutraliteit en middelen in de Spaanse Nederlanden om in hun eigen oorlogsnoden te voorzien. Op die manier hadden de Spanjaarden ook baat bij de oorlog. Desondanks leden de Spaanse Nederlanden ook nevenschade, vooral op zee, maar daar zochten de regimes in Brussel en Londen een gezamenlijke oplossing voor om zo de onderlinge relaties intact te houden. Kortom, de Spaanse Nederlanden speelden tussen 1665-1668 een diplomatieke rol in de verbetering van de Engels-Spaanse relaties en vervulden door hun ligging en neutraliteit een praktische rol in de ondersteuning van de Engelse oorlogsinspanningen tussen 1665-1667.

De Spaanse opvolgingskwestie beïnvloedde op de achtergrond de internationale politiek gedurende de tweede helft van de zeventiende eeuw. Die was verbonden met de ambities van de jonge Franse monarch Lodewijk XIV om de Spaanse Nederlanden te annexeren. Tijdens de tweede Engels-Staatse oorlog wisten de Engelse bestuurders dat een Franse invasie op handen was, zeker omdat de oorlog er de ideale omstandigheden voor bood. Het regime voelde zich er echter niet door bedreigd. De Spaanse Nederlanden werden toen niet als cruciaal beschouwd voor de veiligheid van Engeland. In de plaats daarvan werd het gebied gebruikt als een pion in het Engelse politieke spel. Men kon de pion gebruiken om in de eigen noden te voorzien en de relaties met Spanje te bevorderen, maar ze was gedurende de Engels-Staatse oorlog niet waardevol genoeg om te beschermen.

Deze opvatting veranderde echter door een geleidelijke verschuiving van het vijandsbeeld van het Engelse regime en zijn vertegenwoordigers vanaf 1666. Deze transitie werd versterkt door de Franse invasie van de Spaanse Nederlanden in mei 1667. De Republiek werd steeds minder beschouwd als de voornaamste vijand van Engeland en in de plaats daarvan werd Frankrijk de belangrijkste opponent.

⁸¹⁵ C. Giry-Deloison, "L'Angleterre et les Pays-Bas Espagnols, 1600-1630", pp. 673, 676, 685-686.

Deze verschuiving had op zijn beurt gevolgen voor de manier waarop de Spaanse Nederlanden functioneerden voor de Engelse politiek. De ministers hingen steeds minder de opvatting aan dat een Franse annexatie van de Spaanse Nederlanden geen dreigende gevolgen zou hebben voor Engeland. In plaats daarvan werd men zich bewust hoe gevaarlijk de groei van de Franse macht in Europa was. Het werd voor Engeland bijgevolg steeds meer van belang te voorkomen dat Frankrijk oppermachtig werd in de Europese politiek. In de eerste plaats beperkte deze transitie zich tot het Engelse politieke denken en niet tot het handelen. Zolang Engeland zelf verwickeld was in een militair conflict, ondernam het niets.

Gedurende de volledige Engels-Staatse oorlog en het begin van de Devolutieoorlog was de bescherming van de Spaanse Nederlanden geen prioriteit van het Engelse regime. Tussen mei, toen Lodewijk binnenviel, en juli 1667, toen de Vrede van Breda werd getekend, hield het Engelse regime zich afzijdig omdat het overleg te Breda van het allergrootste belang was. Bovendien gebruikten de Engelse diplomaten het gevaar dat de Spaanse Nederlanden boven het hoofd hing als een drukkingsmiddel om de Republiek er toe aan te zetten snel vrede met hen te sluiten. Het Engelse regime overwoog zelfs om na de Vrede van Breda gebruik te maken van de Franse invasie om op adem te komen en eventueel zelf een graantje mee te pikken. We kunnen dan ook besluiten dat tijdens de tweede Engels-Staatse oorlog en ook kort na de Vrede van Breda, de Spaanse Nederlanden voor het Engelsen nog steeds dienden om de eigen belangen te verwezenlijken. Dit ondanks de groeiende bezorgdheid om de Franse machtstoename.

In de lente van 1667 nam de bezorgdheid van het Engelse regime betreffende de internationale gevolgen van de Franse invasie sterk toe. Dit gebeurde eerst bij de Engelse vertegenwoordigers die in de Spaanse Nederlanden aanwezig waren en vervolgens bij de ministers in Londen. De Engelsen begonnen zich te realiseren dat de verdediging van de Spaanse Nederlanden absoluut noodzakelijk was en dat Engeland daarin een rol moest spelen. Door dit besef vervulden de Spaanse Nederlanden niet langer de rol van pion om de Engelse belangen te verwezenlijken, maar werden ze in de Engelse ogen een gevoelig onderdeel van de Europese machtsbalans. Het Engelse regime was er zich van bewust dat men een verdere expansie van Frankrijk moest voorkomen, om ervoor te zorgen dat er geen absolute Franse monarchie tot stand kwam. De Spaanse Nederlanden waren door hun strategische positie cruciaal voor het bewaren van het machts-evenwicht en het tegenhouden van het expansieve Frankrijk naar het noorden. In eerste instantie hield het Engelse regime zich afzijdig en overwoog het zijn opties. Daarnaast verwachtte men dat een andere staat Spanje te hulp zou schieten. De Engelse bestuurders kwamen na de Vrede van Breda, in juli 1667, echter tot de conclusie dat hun veiligheid op langere termijn belangrijker was dan profijt ten koste van Spanje op korte termijn. Dit verzet tegen de Franse expansie uitte zich onder andere in de tegenreactie op de claims van Lodewijk XIV op basis van het devolutierecht, met de publicatie van traktaten. Het Engelse regime ondernam in de vroege winter van 1667 stappen om samen met zijn voormalige vijand, de Republiek, een alliantie te creëren die de machtsbalans tussen Frankrijk en Spanje moest herstellen.

We kunnen besluiten dat Engeland geen andere rol aannam naarmate een invasie tijdens de tweede Engels-Staatse oorlog waarschijnlijker werd. De Engelsen werden zich in de aanloop naar de invasie wel meer en meer bewust van de gevolgen van een Franse annexatie. De Franse invasie in mei 1667

vormde echter geen keerpunt in het handelen van de Engelsen, voor wie het overleg te Breda toen belangrijker was. Het was pas na de Vrede van Breda en vooral in de winter van 1667-1668, dat Engeland een andere rol aannam en zich samen met de Republiek opwierp als beschermer van de Spaanse Nederlanden en bemiddelaar tussen Frankrijk en Spanje.

De Triple Alliantie, bestaande uit de Republiek, Engeland en Zweden, vormde daarin het orgelpunt. Engeland en de Republiek hadden verschillende motieven om samen te werken, maar het was voor beiden cruciaal dat Frankrijk gestopt werd. De Triple Alliantie had voor het Engelse regime drie functies. Ten eerste moest het behouden van de Spaanse Nederlanden een rem plaatsen op de groeiende macht van Frankrijk. Ten tweede kon het Engelse regime zich op die manier profileren als scheidsrechter in Europa. Zo kon men de relaties met verschillende staten verbeteren, in de eerste plaats met Spanje en de Republiek. Tenslotte kon men via de Triple Alliantie de eigen staat beschermen. De Republiek wilde daarentegen de Triple Alliantie gebruiken om de goede relaties met Frankrijk te behouden. Engeland toonde zich als lid van de Triple Alliantie vooral als een tegenstander van Lodewijk XIV en een vriend van Carlos II. Dit loopt parallel aan hun jarenlange pogingen om een bondgenootschap met Spanje te creëren. Het is veelbetekenend dat Charles II zijn belofte aan de Franse monarch, om gedurende een jaar niets tegen hem te ondernemen, brak om Spanje te kunnen beschermen. Hieruit blijkt dat Spanje steunen voor Charles II belangrijker was dan goede relaties met Frankrijk te hebben, wat de hypothese van historici betreffende de ondergeschiktheid van het Engelse beleid aan het Franse onderuithaalt⁸¹⁶.

Aangezien het Engelse regime er na de Vrede van Breda, en vooral vanaf de winter van 1667-1668, op gebrand was de Spaanse Nederlanden te beschermen, kunnen we ons afvragen of Engeland het gebied beschouwde als een barrière voor zichzelf. Volgens de Engelsen vonden verschillende buitenlandse observatoren dat het gebied inderdaad diende als een schild voor Engeland, maar de Engelse ministers en vertegenwoordigers deelden deze mening niet. Zij vonden dat het gebied een buffer was tussen de Republiek en Frankrijk, en dat de Republiek er daarom veel belang bij had om het gebied te beschermen. Het is echter interessant dat het Engelse regime eerder de Republiek beschouwde als de uiteindelijke barrière tussen hen en Frankrijk. De reden waarom de Engelsen dan toch de Zuidelijke Nederlanden wilden beschermen, was om zo de groei van de Franse macht te beteugelen. In een zekere zin werden de twee aspecten van de barrière, namelijk de militaire verdedigingslinie en de afweerzone uiteen getrokken. Enerzijds beschouwde het Engelse regime niet de Spaanse Nederlanden, maar de Republiek als een militaire verdedigingslinie voor Engeland. Anderzijds dienden de Spaanse Nederlanden voor Engeland wel als een afweerzone, een rem op de groei van de Franse macht. Engeland wilde als het ware voorkomen dat Frankrijk zou uitbreken naar het noorden. Het gebied was met andere woorden cruciaal voor het bewaren van de Europese machtsbalans.

Wat de positionering van het Engelse regime tegenover onder andere Frankrijk, de Republiek en Spanje betrof, zien we ook een evolutie optreden tussen 1665-1668. Deze hield verband met de eerder vermelde verschuiving die optrad in het vijandsbeeld van Engeland. Het begon namelijk Frankrijk steeds meer te beschouwen als de echte vijand, die de Republiek er achter de schermen toe had aangezet oorlog te voeren tegen Engeland. Bovendien werd het Engels regime door de Franse dreiging voor de Spaanse Nederlanden zich steeds meer bewust van het gevaar dat een almachtig Frankrijk voor Engeland

⁸¹⁶ D. Ogg, *England in the reign of Charles II*, p. V.

uiteindelijk zou vormen. We zien dus een toenemende vijandigheid ten opzichte van Frankrijk, ondanks de occasionele toenaderingen tussen 1665-1668 van het Engelse regime uit pragmatische overwegingen.

Met de Republiek vond min of meer de tegenovergestelde beweging plaats. Terwijl de Engelse ministers die staat in 1665 als hun voornaamste vijand beschouwden, begon dit plaats te maken voor een opvatting waarin de Republiek afhankelijk was van Frankrijk en gemanipuleerd werd door de pro-Franse partij van Johan De Witt. Na de afloop van de tweede Engels-Staatse oorlog werkten de twee regimes samen om de Triple Alliantie op te richten en samen tussen Frankrijk en Spanje te bemiddelen. Dit betekent echter niet dat de achterdocht wegens de Engelsen ten aanzien van de Republiek volledig verdween. Het is echter duidelijk dat de dreiging van een te machtig Frankrijk zijn gevolgen had voor de relaties van Engeland met Frankrijk en de Republiek.

Tenslotte komen we bij de Engels-Spaanse relaties. Hierbij is het vooral belangrijk dat tussen 1665-1668 het Engelse regime het Spaanse beschouwde als een waarschijnlijke en waardevolle bondgenoot, ondanks de dominante *decline of Spain*-these van historici. De mythe van de grootse Habsburgse monarchie, ook al was die toen al gesplitst in een Spaanse en Oostenrijkse tak, bleef voortleven en sommigen zagen beide dynastieën als één geheel met één agenda⁸¹⁷. Spanje was in de ogen van de Engelsen weliswaar een reus op lemen voeten, maar desalniettemin nog steeds een grootmacht. Dit terwijl Engeland soms het gevoel had dat het superieur was aan Spanje. Het Engelse regime was zich trouwens bewust van de moeilijkheden die het Spaanse regime ondervond, met name de politieke inefficiëntie door interne rivaliteiten en hun zwakke monarch. Spanje nam bovendien een afwachtende houding aan en hanteerde een uiterst voorzichtige buitenlandse politiek waarbij men met elk regime relatief goede relaties wilde onderhouden. Ondanks de Engelse frustratie over Spanjes verzwakking en passiviteit tijdens de tweede Engels-Staatse oorlog, ijverde het Engelse regime om goede relaties met Spanje op te bouwen, zodat deze uiteindelijk zijn bondgenoot zou worden. De Spaanse Nederlanden speelden een belangrijke rol in het bevorderen van de Engels-Spaanse relaties. De Franse dreiging voor het gebied vormde bijvoorbeeld een belangrijk punt in de onderhandelingen tussen Engeland en Spanje, waarmee de Engelse ambassadeur de Spaanse ministers soms onder druk zette. Het Engelse regime engageerde zich bovendien om de Spaanse Nederlanden te beschermen en was bereid om dat ook zonder de hulp van de Republiek, maar wel met de financiële steun van Spanje, te doen.

We kunnen uit dit onderzoek besluiten dat de rol van de Spaanse Nederlanden evolueerde van die van een pion in de Engelse buitenlandse politiek naar een essentieel onderdeel van de Europese machtsbalans. Gedurende de tweede Engels-Staatse oorlog gebruikte het Engelse regime het gebied om zijn eigen beleid uit te kunnen voeren en was men relatief onbezorgd over de gevolgen van een Franse annexatie van het gebied. Tijdens de Devolutieoorlog trad er een verschuiving op, waarbij het behoud van de Spaanse Nederlanden voor Engeland belangrijk was om een rem te zetten op de expansie van de macht van Frankrijk. De eigen belangen bleven tussen 1665-1668 echter steeds belangrijker dan de toekomst van de Spaanse Nederlanden, zoals bleek tijdens het overleg te Breda. Door de Spaanse Nederlanden te beschermen wilde het Engelse regime de ambities van Frankrijk ter land en ter zee belemmeren. Vanaf 1667 oefende het lot van het gebied een grote invloed uit op de Engelse buitenlandse

⁸¹⁷ F. Dhondt, "Entre droit privé et droit international", p. 3.

politiek, die er in de winter van 1667-1668 op gericht was een mogelijkheid te vinden om de Franse opmars te stoppen en diens veroveringen te beperken.

Opgave van bronnen en literatuur

Onuitgegeven bronnen

VERENIGD KONINKRIJK

Kew, The National Archives

Secretaries of State: The State Papers Foreign, Flanders

SP 77/33	State Papers Foreign Flanders 1660-1665
SP 77/34	State Papers Foreign Flanders 1666 Jan-July
SP 77/35	State Papers Foreign Flanders 1666 Aug-Dec
SP 77/36	State Papers Foreign Flanders 1667 Jan-June
SP 77/37	State Papers Foreign Flanders 1667 July-Dec
SP 77/38	State Papers Foreign Flanders 1668-1669

Secretaries of State: The State Papers Foreign, Treaty Papers

SP 103/5	State Papers Foreign Treaty Papers Flanders 1585-1680
----------	--

Uitgegeven bronnen

Primaire bronnen

BEBINGTON (T.). *The Right Honourable the Earl of Arlington's letters to Sir W. Temple, Bar.* Londen, W.N., 1701, 454 p.

BROWNING (A.). *English Historical Documents: 1660-1714.* Londen, Eyre & Spottiswoode, 1953, 966 p. (English Historical Documents, 8).

COURTENAY (T.P.). *Memoirs of the life, works and correspondence of Sir William Temple, Bart.* Londen, Longman, Rees, Orme, Brown, Green & Longman, 1836, vol. 2, 520 p.

GREEN (M.A.E.), ed. *Calendar of State Papers, Domestic Series, of the reign of Charles II. 1664-1665.* Londen, George E. Eyre and William Spottiswoode, 1863, 687 p.

GREEN (M.A.E.), ed. *Calendar of State Papers, Domestic Series, of the reign of Charles II. 1665-1666.* Londen, George E. Eyre and William Spottiswoode, 1864, 715 p.

GREEN (M.A.E.), ed. *Calendar of State Papers, Domestic Series, of the reign of Charles II. 1666-1667.* Londen, George E. Eyre and William Spottiswoode, 1864, 724 p.

HOUSE OF LORDS. *Journals of the House of Lords, 1660-1666*. Londen, His Majesty's Stationery Office, 1767-1830, vol. 11, 706 p.

HOUSE OF COMMONS. *Journal of the House of Commons, 1660-1667*. Londen, His Majesty's Stationery Office, 1802, vol. 8, 692 p.

JENKINSON (C.). *A collection of all the treaties of Peace, Alliance and Commerce between Great-Britain and other powers, from the treaty signed at Munster in 1648, to the treaties signed at Paris in 1783*. Londen, J. Debrett, 1785, vol. 1, 399 p.

LONCHAY (H.), CUVELIER (J.), LEFÈVRE (J.), eds. *Correspondance de la Cour d'Espagne sur les affaires des Pays-Bas au XVIIe siècle*. Brussel, M. Hayez, 1935, 6 volumes, XXV + 796 p.

Lettres, Mémoires, et Negociations de Monsieur le Comte d'Estrades, Ambassadeur de Sa Majesté Très-Chrétienne, en Italie, en Angleterre, & en Hollande. Den Haag, Abraham de Hondt, 1719, vol. 5, 418 p.

Lettres, Mémoires et Négociations de Monsieur le Comte d'Estrades, tant en qualité d'ambassadeur de S.M.T.C. en Italie, en Angleterre & en Hollande, Que comme Ambassadeur Plénipotentiaire à la paix de Nimegue, Conjointement avec Messieurs Colbert & Comte d'Avaux. Londen, J. Nourse, 1743, vol. 2, 585 p.

MIGNET (F.A.M.A.). *Négociations relatives à la succession d'Espagne sous Louis XIV ou Correspondances, mémoires, et actes diplomatiques concernant les prétentions et l'avènement de la maison de Bourbon au trone d'Espagne*. Parijs, Imprimerie royale, 1835-1842, 4 volumes, 650 p.

PEPYS (S.). *The Diary of Samuel Pepys*. Berkeley-Los Angeles, University of California Press, 1972, 11 volumes, (ed. R. Latham, W. Matthews).

Pamfletten en literaire bronnen

A deduction wherein is proved by most clear Arguments, that the Right of Devolution hath no place among soveraign princes of the Low Countreys, as some have gone about to perswade: And that the delay of paying the French Queen's dowry dot not annull the renunciation which she made at her marriage. Londen, Richard Royston, 1667, 28 p.

BILAIN (A.). *Traité des droits de la reyne tres-Chrétienne, sur divers états de la monarchie d'Espagne*. Parijs, Imprimerie Royale, 1667, 216 p.

DE LISOLA (F.). *Bouclier d'Estat et de justice contre le dessein manifestement découvert de la monarchie universelle, sous le vain pretexte des pretensions de la reyne de France*. s.l., s.n., 1667, 251 p.

DE LISOLA (F.). *Clypevs Politico-juridicus, Contra Manifestè Patfactam Monarchiæ Universalis Adstruendæ Machinationem, Vano Jurium Serenissimæ Galliarum Reginae Colore Palliatam*. Brussel, François Foppens, 1667, 141 p.

DE LISOLA (F.). *The Buckler of State and Justice against the design manifestly discovered of the Universal monarchy under the vain pretext of the Queen of France her pretensions*. Londen, James Flesher, 1667, 311 p.

DE LISOLA (F.). *Verdediging van Staet van Gerechtigheyt; tegen het baerblijckelijck ontdeckt voorneemen der gantsche Monarchie, onder d'ydele deckmantel der pretention, of eysschingen van de koningin van Vranckrijck*. Amsterdam, Jacob Vinckel, 1667, 100 p.

SCHEURLEER (H.). *Brieven geschreven ende gewisselt tusschen den Heer Johan de Witt, Raedt-Pensionaris en Groot-Segelbewaerder Van Hollandt en West-Vrieslandt; Ende de Gevolmagtigden van den Staedt der Vereenigde Nederlanden, In Vranckryck, Engelandt, Sweden, Denemarcken, Poolen, enz.* 's Gravenhage, s.n., 1724, 6 volumes, 926 p.

STOCKMANS (P.). *Deductie, waar uyt met klare ende bondage Bewijs-Redenen getoont en beweesen wordt, datter geen Recht van Devolutie is, in het Hertogdom van Brabant, Noch ook in de andere Provintien van Nederlandt, ten regarde van de Princen der selfde, gelijk eenige getracht hebben te bewijzen ende staande te houden*. Amsterdam, Jacob Vinckel, 1667, 12 p.

VAN AITZEMA (L.). *Saken van Staet en Oorlogh, in ende omtrent de Vereenigde Nederlanden, Beginnende met het jaer 1657 ende eyndigende met jaer 1663*. 's Gravenhage, Johan Vielt, Johan Tongerloo en Jasper Dole, 1669, 1186 p.

Secundaire werken

Literatuur

AERTS (E.), BAELDE (M.), COPPENS (H.), e.a. *De Centrale Overheidsinstellingen van de Habsburgse Nederlanden (1482-1795)*. Brussel, Algemeen Rijksarchief, 1994, 2 volumes, 493 p.

AIRY (O.). *Charles II*. Londen, Longmans, Green and co., 1904, 416 p.

ATKINSON (W.C.). *A History of Spain and Portugal*. Harmondsworth, Penguin Books, 1960, 382 p.

BARBOUR (V.). *Henry Bennet, Earl of Arlington: Secretary of State to Charles II*. Baltimore, The Lord Baltimore Press, 1915, 303 p.

BARNARD (T.). "Southwell, Sir Robert." In:

<<http://www.oxforddnb.com/view/article/26066?docPos=13>>, geraadpleegd op 13.03.2016.

BELCHER (G.L.). "Spain and the Anglo-Portuguese Alliance of 1661: A Reassessment of Charles II's Foreign Policy at the Restoration." In: *Journal of British Studies*, 15 (1975), 1, pp. 67-88.

BITTNER (L.), GROß (L.). *Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder seit dem Westfälischen Frieden (1648)*. Berlijn-Oldenburg, Gerhard Stalling Verlag, 1936, 3 volumes, 756 p.

BOOGMAN (J.C.). "De raison d'état-politicus Johan de Witt." In: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 90 (1975), 3, pp. 379-407.

- BRYANT (A.). *The letters, speeches and declarations of King Charles II*. Londen, Cassell, 1968, 354 p.
- CLARK (D.K.). "Edward Backwell as a Royal Agent." In: *The Economic History Review*, 9 (1938), 1, pp. 45-55.
- CORVISIER (A.). "Les Pays-Bas Méridionaux, champ de bataille constant de l'Europe." In: Deregnacourt (G.), ed. *Société et religion en France et aux Pays-Bas XVe-XIXe siècle*. Arras, Artois Presses Université, 2000, pp. 47-61.
- DEVRIESE (R.). *Royalist politics in Flanders. Karel II in ballingschap in de Zuidelijke Nederlanden (1655-1660)*. Gent (onuitgegeven masterscriptie Universiteit Gent), 2015, 174 p. (promotor: R. Vermeir).
- DHONDT (F.). "Entre droit privé et droit international: la succession d'Espagne aux XVIIe et XVIIIe siècles." In: Moulart (M.) et Falzone (E.), eds. *Cahiers : Centre De Recherches En Histoire Du Droit Et Des Institutions*. Brussel, Facultés Universitaires Saint-Louis, 2010, pp. 1-27.
- DE BEHAULT DE DORNON (A.). *Bruges séjour d'exil des rois d'Angleterre Eduoard IV (1471) et Charles II (1656-1658)*. Brugge, Verbeke-Loys, 1931, 481 p.
- DE BEHAULT DE DORNON (A.). "Les privilèges octroyés en 1666, par Charles II, roi d'Angleterre, aux pêcheurs de Bruges." In: *Bulletin d'académie royale d'archeologie de Belgique*, 4 (1909), pp. 145-174.
- DE SCHRIJVER (R.). "De Eerst Staatse barrière in de Zuidelijke Nederlanden (1697-1701)." In: *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, 18 (1964), 1, pp. 65-90.
- ELLIOTT (J.H.). *Imperial Spain 1469-1716*. Londen, Edward Arnold (Publishers) Ltd., 1963, 392 p.
- ELLIOTT (J.H.). "The Decline of Spain." In: *Past & Present*, 10 (1961), 20, pp. 52-75.
- FEILING (K.). *British foreign policy*. Londen, Macmillan and co. Limited, 1930, 385 p.
- FRANKEN (M.A.M.). *Coenraad's van Beuningen's politieke en diplomatieke activiteiten in de Jaren 1667-1684*. Groningen, J.B. Wolters, 1966, 289 p.
- FRASER (A.). *Lodewijk XIV. Leven en liefdes van de Zonnekoning*. Amsterdam, Nieuw Amsterdam, 2006, 416 p.
- FRASER (P.). *The Intelligence of the Secretaries of State & their monopoly of licensed news, 1660-1668*. Cambridge, Cambridge University Press, 1956, 177 p.
- GIRY-DELOISON (C.). "L'Angleterre et les Pays-Bas Espagnols, 1600-1630." In: *Revue du Nord*, 377 (2008), 4, pp. 671-686.
- GOREAU (A.). *Reconstructing Aphra : a social biography of Aphra Behn*. Oxford, Oxford University Press, 1980, 339 p.
- GROSE (C.L.). "England and Dunkirk." In: *The American Historical Review*, 39 (1933), 1, pp. 1-27.

GROSE (C.L.). "The Anglo-Portugese Marriage of 1662." In: *The Hispanic American Historical Review*, 10 (1930), 3, pp. 313-352.

HAHLWEG (W.). "Barriere – Gleichgewicht – Sicherheit: Eine Studie über die Gleichgewichtspolitik und die Strukturwandlung des Staatensystems in Europa 1646-1715." In: *Historische Zeitschrift*, 187 (1959), 1, pp. 54-89.

HALEY (K.H.D.). *An English Diplomat in the Low Countries. Sir William Temple and John De Witt, 1665-1672*. Oxford, Oxford University Press, 1986, 334 p.

HAMILTON (J.). "Revisions in Economic History: VIII. – The Decline of Spain." In: *The Economic History Review*, 8 (1938), 2, pp. 168-179.

HUTTON (R.). *Charles the Second. King of England, Scotland and Ireland*. Oxford, Oxford University Press, 1989, 554 p.

HUTTON (R.). *The Restoration. A political and religious history of England and Wales, 1658-1667*. Oxford, Oxford University Press, 1985, 379 p.

ISRAEL (J.I.). *Conflicts of empires. Spain, the Low Countries and the struggle for world supremacy 1585-1713*. Londen-Rio Grande, The Hambledon Press, 1997, 420 p.

ISRAEL (J.I.). *De Republiek 1477-1806*. Franeker, Uitgeverij Van Wijnen, 2015, 1368 p.

ISRAEL (J.I.). "The Decline of Spain: A Historical Myth?" In: *Past & Present*, 30 (1981), 2, pp. 170-180.

JAPIKSE (N.). "Louis XIV et la guerre Anglo-Hollandaise de 1665-1667." In: *Revue Historique*, 98 (1908), 1, pp. 22-60.

JUSSERAND (J.J.). *A French Ambassador at the court of Charles the Second. Le Comte de Cominges from his unpublished correspondence*. Londen, T. Fisher Unwin, 1892, 259 p.

KAMEN (H.). "The Decline of Spain: A Historical Myth?" In: *Past & Present*, 28 (1978), 4, pp. 24-50.

LEVILLAIN (C.). *Vaincre Louis XIV. Angleterre-Hollande-France, Histoire d'une relation triangulaire 1665-1688*. Seyssel, Champ Vallon, 2010, 451 p.

MARSHALL (A.). *Intelligence and Espionage in the reign of Charles II, 1660-1685*. Cambridge, Cambridge University Press, 1994, 321 p.

OGG (D.). *England in the reign of Charles II*. Oxford, Oxford University Press, 1934, 2 volumes, 388 p.

OXFORD ENGLISH DICTIONARY ONLINE. "Bulwark." In: <http://www.oed.com/view/Entry/24627?rskey=jZGYwF&result=1&isAdvanced=false#eid> >, geraadpleegd op 05.04.2016.

- PINCUS (S.C.A.). *Protestantism and patriotism. Ideologies and the making of English Foreign Policy, 1650-1668*. Cambridge, Cambridge University Press, 1996, 506 p.
- ROMMELSE (G.). *The Second Anglo-Dutch War (1665-1667). Raison d'état, mercantilism and maritime strife*. Hilversum, Uitgeverij Verloren, 2006, 231 p.
- ROOMS (E.). *Lodewijk XIV en de Lage Landen*. Leuven, Davidsfonds, 2007, 168 p.
- ROWEN (H.R.). "John De Witt and the Triple Alliance." In: *The Journal of Modern History*, 26 (1954), 1, pp. 1-14.
- SAINTY (J.C.). *Officials of the Secretaries of State 1660-1782*. Londen, Institute of Historical Research, 1973, 131 p. (Office Holders in Modern Britain, 2).
- STORRS (C.). *The resilience of the Spanish Monarchy, 1665-1700*. Oxford, Oxford University Press, 2007, 271 p.
- STRADLING (R.A.). "Spanish Conspiracy in England, 1661-1663." In: *The English Historical Review*, 87 (1972), 343, pp. 269-286.
- STRADLING (R.A.). *Spain's struggle for Europe 1598-1668*. Londen, Hambledon Press, 1994, 303 p.
- TEDDER (H.R.). "Royston, Richard." In: <<http://www.oxforddnb.com/view/article/24240>>, geraadpleegd op 20.05.2016.
- THOMAS (C.). *Le visage humain de l'administration. Les grands commis du gouvernement central des Pays-Bas espagnols (1598-1700)*. Leuven (onuitgegeven doctoraatsverhandeling Universiteit Leuven), 2009, 2 volumes, 404 p. + 668 p. (promotor: C. Bruneel).

